DÜNYA EDEBİYATINDAN TERCÜMELER

ŞARK-İSLÂM KLÂSİKLERİ: 22

SEFERNAME

Nâsır-ı Husrev

DÜNYA EDEBİYATINDAN TERCÜMELER

ŞARK-İSLÂM KLÂSİKLERİ: 22

SEFERNAME

Nâsır-ı Husrev

NÂSIR-I HUSREV

SEFERNAME

İKİNCİ BASILIŞ

Bu eseri Abdülvehap TARZİ dilimize

çevirmiştir.

İSTANBUL 1967 - MİLLİ EĞİTİM BASIMEVİ

Bu tercümenin her türlü basım ve yayım hakları

Millî Eğitim Bakanlığına aittir.

Bakanlığın müsaadesi alınmadıkça bu tercümenin,

metni tamamen, kısmen veya değiştirilerek alınamaz.

ÖNSÖZ

Nâsır-ı Husrev, İran edebiyatının, XI'inci yüzyılda yetiştirdiği en yüksek şahsiyetlerden biridir. Hakim ve şair olup aklî ve naklî bilgilere tamamıyla vâkıf olduğu gibi İsmailî mezhebine girip bu mezhepte, Mısır Fatimî halifesinin, Horasan ülkesinde, "Hüccet" sıfatıyla en büyük vekili ve daîsidir, aynı zamanda edebiyat âlemine manzum, mensur, cidden değerli eserler bırakmış ve bu suretle her bakımdan büyük bir şöhret kazanmıştır.

Doğu şair ve ediplerinin çoğunun hayatlarını nasıl bilemiyorsak, bildiğimiz şeyler de nasıl nâkıs ve hayalî efsanelerle yoğrulmuş muhayyel ve bulanıksa, Nâsır-ı Husrev hakkındaki bildiğimiz de aynıdır. Bazı tezkerelerle tarihlerde, bu şair hakkında verilen malûmat, içinde doğrusu da bulunan asılsız masallardan ibarettir. Hatta bazı tarihî şahsiyetlerin hayatı bile ona izafe edilmiştir. Doğu yazarlarının bir kısmı, onu büyük, dindar, arif bir zat olarak över, bir kısmı ise mülhit, dinsiz, ahrete imansız bir

şahsiyet olarak gösterir ve kâfir sayar. Bazıları, tenasühe inandığını, bazıları da Îsnâ-aşerî, yahut seb'î olduğunu söylerler. Nâsır-ı Husrev hakkında doğu ve batı bilginlerinin görüşlerini, verdikleri malumatı hulâsa edersek yukarıdaki sözlerimizi daha iyi açıklamış oluruz. Nâsır-ı Husrev hakkında malumat veren en eski yazarlardan biri, Zekeriyyâ-ibn-i Muhammed-el-Kazvinî'dir. 674 (1276)'te telif ettiği "Âsâr-el-bilâd"da, Yemgan maddesinde Nâsır'ı Belh padişahı olarak gösterir ve Belh halkının, onun aleyhine isyan ettiğini, Yemgan'da yaptırdığı sağlam ve güzel bir kaleye sığındığını, orada gayet güzel bahçeler, köşkler ve hamamlar bulunduğunu, hepsini de sihirle yapmış olduğunu ilâve eder.[1]

Hamdullâh-ı Müstevfi (750 - 1349)'de "Tarih-i Güzide" de kudretli bir şair ve din adamı olduğunu söyler.

Devletşah, XV'inci yüzyıl sonlarında yazdığı şuerâ tezkeresinde Nâsır-ı Husrev'in bazı şiirlerini almış, onu Mahmud-ı Gasnevi'nin

çağdaşı ve Ebû-Ali Sina'nın dostu göstermiştir. Fakat Nâsır'ın hayatına ait rivayetlerin hepsini, halk arasına yayılmış olan masallardan ibaret saymadadır. Şahsen, Bedahşan emîri Şah Sultan Mahmud'a, Nâsır-ı Husrev hakkında bilgi edinmek için müracaat ettiğini, fakat bu Bey de bunların masallardan, rivayetlerden başka bir şey olmadığını bildirir.

Cami, "Baharistan"da, Nâsır'ın şiirlerinden numuneler vermede ve onu tabii ve edebî bilgilere sahip saymada, fakat inançlarının dinsizce olduğunu söylemededir.

Rıza-kulî Han da "Mecma-ul-fusahâ"da divanından bazı şiirler almakta, hayatı hakkında verdiği malumata, başkalarının sözlerinden gayrı bir şey ilâve edememektedir.

Nâsır-ı Husrev hakkında verilen efsanevi malumatın en etraflısı Takıyyeddin Kâşî'nin "Hulâsat-ül-eş'âr ve Zübdet-ül-efkâr" adlı tezkeresindedir. Takıyyeddin, Nâsır'ın, ömrünün sonlarında kendi hayatına dair yazdığı Arapça "Risâlet-ün-nedâme fi zâd-il-kıyâme" adlı kitabını tamamıyla Farsça'ya nakletmiş ve

tezkeresinde bunu bize sunmuştur ki bu eserden Tebriz basması divanın önsözünde de etraflıca bahsedilmektedir. Biz, burada bu şüpheli biyografiden bazı parçalar almayı lüzumlu bulduk:

"Bu risale, âciz kul Ebu-l-Muîn Nâsır-ı Husrev-i Alevî'nin, ettiği hataların affını dilemek ve Allah kapısından, Allah'ın rahmetine sığınarak günahlarının bağışlanmasını niyaz etmek için yazdığı risaledir. Ben, sağımı, solumu fark eder etmez çeşitli bilgileri öğrenmeye heves ettim. Dokuz yaşında Kur'an'ı ezber ettim, Allah'ın, peygamberine lütfettiği sırlara eriştim. Sonra beş yıl, lügat, sarf, nahiv, aruz, şiir ve iştikakla, hesaba, kitaba ait risalelerle uğraştım. On dört yaşında Basra, Yeni Yunan, Hind, Eski Yunan ve Bâbillîler mekteplerinin çeşitli üstatlarına uyup astronomi, astroloji, Remil, Uklîdîs ve Mecastî gibi riyaziye bilgilerine çalıştım. On dörtten on yediye dek Hadîs, Tefsir ve Fıkıh bilgilerine çalıştım, Kur'an'ın çeşitli okunuşları, ayetlerin nâsîh ve mensûh oluşu bilgilerini tahsil ettim. Camî-ul-Kebîr'le

İmâm Muhammed-ibn-i Hasan-el-Şeybânî'nin Hanefî mezhebine göre yazdığı Siyer-i Kebîr'ini öğrendim. Atam Aliyy-ibn-i Mûsa-r- Rızâ'nın telif ettiği "Şâmil"i ezberledim. Bu suretle atamla Şeybânî'nin arasında az fark buldum. İnşa ve tarihe ait birçok kitaplar okudum, bazen hocayla, bazen kendi kendime dokuz yüz tane Kur'an tefsiri mütalâa ettim. Otuz iki yaşında Tevrat, Zebur ve İncil'in yazılmış olduğu dilleri belledim. Semrakis, Hımureys ve Betleymus Asgar gibi üstatlardan altı yıl bu kitapları okudum. Bundan sonra çeşitli mezhepleri inceledim. Büyük Mantık'la Camasb'ın ilâhî ve tabiî bilgilere ait hikemiyât'ını, tıbba ait Kaanun'u' riyazi, iktisadî ve siyasî bilgileri, Allah'ın, Emîr-ül-mü'minin Aliyy-ibn-i Ebû Talib'e Hayber kalesinin kapısını kopardığı sırada bellettiği "Sad-ender-sad" dört köşe vefk yapma usulünü öğrenmekle meşgul oldum. Kırk dört yaşımdan sonra altı yıl sihir, cefr gibi gizli bilgilerle ve rasyonalistlerin öne, sona ait serdettikleri nazariyelerle uğraştım. Ba'lebek'li Luka'nın, İsa aleyhisselâmın sözlerini

toplamasından meydana gelen İncil'ini okuyup sırlarını anladım, bütün tabiat perdelerini yırttım.

Kaza ve keder, beni Mısır'a attı, orada vezirlik rütbesine ulaştım, yüce bir mevkie sahip oldum."

Nâsır-ı Husrev, "Rısâlet-ün-nedâme" de hayatını anlatmaya devam eder. Halife El-Mustansır billâh'ın oğlu ve halifenin hocalığına tayin edilmiş, fakat halife, Nizâr'a gazeb edince kardeşi Musta'lî billâh'ı veliaht yapmış, Nâsır da azledilmiş, Mısır'dan kaçmaya mecbur olmuş, Bağdat'a gitmiştir. Bağdat'ta halife Ka'im billâh, Nâsır-ı kabul eder, vezir yapar. Halife tarafından Gıylan'a, İsmailî mezhebinin reisine elçilikle gider. Kardeşi Ebû-Said de kendisiyle beraberdir. İsmailî dâîsi, onu güzel karşılar, şöhreti etrafa yayılan Nâsır-ı Husrev olup olmadığını sorarlar. Önce inkâr eder. İsmailî dâisi, metafiziğe ait "İksîr-ül-a'zam" adlı bir eser getirir, bazı yerlerini sorar. O da izah eder. Esasen eski müritlerinden bazıları da Nâsır'ı tanırlar. İsmailîlerin reisi, fevkalâde memnun olur, Nâsır'ı kucaklar ve halifenin istemesine

rağmen geri göndermez. Nâsır, Gıylan'dayken Kur'an'a, Batınî inanışlarına uygun bir tefsir yazar. Vezir tayin edilirse de kendisini tamamıyla sihir ve cinleri teshir bilgilerine verdiğinden vezirliği kardeşine bırakır. Ne suretle olursa olsun Gıylan'dan çıkmak istediğinden ruhlar vasıtasıyla dâî'ye bir hastalık musallat eder. Doktorlar çaresini bulamazlar. Bu hastalığın ilâcı olan bir otu getirmek için Şam'a gideceğini söyler. Bilginlerin itirazına rağmen dâî'den izin alır. Üç yüz muhafızla yola çıkar. Yirmi fersah yol aşıp Kûhistan'a gelir. Kardeşinin reyiyle sihir yapar, mirrîh'in tesiriyle muhafızların hepsi çıldırır, birbirlerini öldürürler. Nâsır, bu suretle kurtulup Horasan'a, Nişabur şehrine gelir. Nişabur'da kimse onu tanımaz. Bir mescide konaklar. Metafiziği iyice bilen bir talebesi de yanındadır. Şehirde hangi mescitten geçerse kendisini tekfir etmekte olduklarını, adını lânetle andıklarını görür. Bir gün yolda kendisini ve kardeşini tanıyan bir Mısırlıya rastlar. Kendisine musahhar olan cinler vasıtasıyla bin miskal altın elde eder, kendisini

söylememek şartıyla o adama verir. Kardeşiyle bir kunduracı dükkânına gider. Kundurasını dikmek üzere kunduracıya verir. Tam bu sırada bir gürültü duyar. Kunduracı da işini bırakıp gider, az bir müddet sonra çuvaldızının ucunda bir parça et takılı olarak gelir. Nâsır, ne olduğunu sorar. Kunduracı, Nâsır-ı Husrev'in müritlerinden biri gelmiş, bilginlerle bahse girişmiş, âlimler onun kâfir olduğunu söylemişler, halk da herifi paramparça etmiş. Ben de kutluluk için bir parça alıp geldim, der. Nâsır, derhal, aman der, kunduramı ver, gideyim. Nâsır-ı Husrev'in şiirlerinin okunduğu şehirde durmak caiz değildir. Bu suretle Nişabur'dan çıkıp Bedehşan'a sığınır. Bedehşan emiri onu iyi karşılar, kendisine vezir yapar. Fakat az bir zaman sonra, Kur'an'a yazmış olduğu tefsir duyulur, takibata uğrar. Sünnî olan kadı Nasrullah, bu tefsirdeki bazı inançlar yüzünden müellifinin katli lâzım geldiğini söyler. Nâsır, Bedehşan'dan kaçar, Yemgan şehrine yakın bir mağaraya kardeşiyle sığınır, güya bu mağarada yirmi beş yıl ibadetle ömür

geçirir. Halk, onun yirmi beş günde bir kere yemek yediğine, bazıları da yemek kokusuyla yaşadığına inanırlar.

Ömrünün sonlarına doğru bir hatif, ölüm gününü kendisine haber verir. Nâsır da güya bu haberi aldıktan sonra bu hal tercümesini yazmış. Kardeşini yanına çağırıp rebiyülevvel ayında cuma günü güneş, esed burcuna, ay da akrep burcuna girince Allah emri zuhur edecek deyip yazdıklarını, ölümünden sonra Müslümanlara bildirmesini söylemiş, Allah'ın hak ve âdil olduğuna, peygamberlere ve Muhammed peygambere Cebrail vasıtasıyla vahiy gönderildiğine, kıyamette bedenlerin haşredileceğine, Sırat köprüsünden geçeceğimize, kabir azabına, Muhammed Peygamber'in, peygamberlerin en büyüğü olduğuna, peygamberin sahabesi içinde en ileri ve en yiğit erin, ceddi Ali olduğuna dair kardeşine telkinlerde bulunmuş, nasıl gömülmesi icap ettiğini söylemiş, ölümünü emire ve âlimlere bildirmesini vasiyet etmiş. Eski Yunan bilgileriyle sihre ait yazmış olduğu kitapları

yakmasını emretmiş. Vasiyetinin sonlarında Kaanun-ı a'zam adlı kitabının, amcasının oğlu Mansur'a, "Zâd-ül-Müsâfirîn"in, İsa-ibn-i Esed-el-AIevi'ye, fıkha ait "Düstûr-ül-a'zam" adlı risalesinin, Bedahşan kadısı Nasrullah'a, şiir mecmuasının, Geyv-i Yemgâni'nin oğluna vermesini, diğer kitaplarının, kardeşinin reyine bırakılmasını, onun, ne isterse yapmasını ilâve etmiş.

İşte Nâsır'ın uydurma biyografisinin hulâsası. Hacı Lutf-ı Ali Beg de bunu "Âteş-kede"sine etraflıca kaydetmiştir. Burada "Kabul" mecmuasında gördüğümüz ve yukarıdaki izahata müteallik bir makaleyi de zikredeceğiz. (1939, No. 101). Bedahşan'lı olan makale sahibi, Nâsır-ı Husrev'in kardeşi Sultan Seyyid'in[2] ana tarafından ceddi olduğunu da söylüyor ve yirmi iki yıl önce aşağı yukarı iki yüz elli sayfalık bir kitap gördüğünü, kitabın, edasına bakılırsa Nâsır'ı Husrev'e aidiyeti malum olduğunu bildirip diyor ki:

Kitap iki kısımdan mürekkepti. İlk kısmında

Nâsır-ı Husrev'in, padişahların esaretine düştüğü ve kurtuluş tarzları anlatılmakta, "Zâd-ül-kıyame" adlı ikinci kısmında kıyamet ve haşir, neşrin vukuu, bizzat Seyyid Nasır tarafından Kur'an'a ve felsefî delillere dayanılarak ispat edilmektedir. Bu kitap, el yazısıdır ve Farsçadır. Fakat yazısının ve kâğıdının şekli ve hali, kitabın pek eski olduğunu gösteriyordu. Uzun zamanlar bu kitap, Seyyid Nâsır'ın kabrinin bulunduğu köylülerdeydi. Hükümet memurları okumak için alırlardı. 1306 -1307 yıllarında Curm hakimi Abdulvedud Han, bu kitabı okumak için aldı, geri vermedi.

Makale sahibi, Nâsır-ı Husrev'in Yemgan mağarasına kaçışı, orada yirmi beş yıl ömür sürüşü, ölürken "Kaamûs-ı a'zam" adlı kitabının (tezkerelerde İksîr-î a'zam) Kadı Nasrullah'a verilmesini vasiyet etmesi gibi bu kitaptan naklettiği şeyler, yukarıda zikrettiğimiz uydurma biyografiye tamamıyla uymaktadır. Herhalde makale sahibinin gördüğü bu kitap, aynı kitaptır.

Nâsır'ın defnine ait hikâye de tamamıyla

efsanevîdir ve bu masal, bugüne kadar oralılar tarafından söylenmektedir. Nâsır, kardeşine, beni gömüp mağaradan çıkarken şu şişeyi mağaranın kapısına vurup kır, fakat geriye dönüp bakma demiş ve ona bir şişe vermiş. Kardeşi, bu vasiyeti yerine getirmiş, fakat acısından bir kere daha kardeşinin mezarını görmek istemiş, dönüp bakınca bir de ne görsün! Şişedeki su akmış mağaranın kapısındaki kayayı da eritip mağaranın geçidini tamamıyla kapatmış. Bu suretle mağara, dağın tepesinden yirmi beş arşın aşağıya geçmiş, kayanın ortasında iki kişinin sığabileceği bir oyuk husule gelmiş. İşte Nâsır'ın mezarı burasıymış.

Dağın üstünde bulunan mezar, bazı tarihî rivayetlere hiç uymamaktadır. Fakat bugüne kadar, o mezar, Nâsır'ın mezarı olarak tanınmış ve aşağı yukarı, bundan 280 yıl önce de Mîr Muhterem Bey Yemğânî tarafından tamir ettirilmiştir. İyi bir suretle muhafaza edilmektedir. Nâsır'ın kardeşi, Ebû-Saîd, Hanâbâd'la Feyz-âbâd arasında Meşhed-i Kışm

adlı köyde medfundur. Bugüne kadar da evlâdı, o araziye sahiptir.

Bugün İsmailî mezhebinin dinî ve dünyevî reisi Ağa Han'dır. İsmailîler, Afganistan'ın kuzey tarafında, bilhassa Bedahşan ve Şiğnân havalisinde pek çoktur.

* * *

Doğuda yetişen eski şair ve muharrirlerin hayatlarını incelemek için eserlerini ve divanlarını incelemekten daha doğru ve daha iyi bir çare yoktur. Evvelce de söylediğimiz gibi tezkereciler, efsanelere, yanlış rivayetlere o kadar boğulmuşlar ve tarihî kayıtlara o kadar ehemmiyet vermemişlerdir ki gerçek, bu hayali rivayetlerin içinde kaybolup gitmiştir. Bu bakımdan Nâsır-ı Husrev'in hayatını anlamak için de en doğru yol, eserlerini incelemektir. Onun Sefername, Rûşenâyî-name, Zâd-ül-müsâfirîn, Hân-ül-ihvan vesaire eserleriyle divanı, bizim için en iyi kaynaklardır. Prof. Browne, "Literary History of Persia"da (c. II. s.

222 - 246) ve Ethe, "Grundris der İranischen chilologie"de (c. II, s. 272-278). Nâsır-ı Husrev hakkında çok güzel incelemelerde bulunmuşlar, M. Ganizade de "Sefer-nâme-i Hâkim Nâsır-ı Husrev be-inzimâm-ı Rüşenâyî-nâme ve Saâdet-nâme"nin önsözünde (Berlin, Çâphâne-i Kâvyânî, 1341) bunlardan da faydalanarak çok değerli malumat vermiştir. Bundan başka Ch. Schefer, metinle bir arada olarak bastırdığı "Sefername" tercümesinin (Paris, 1881) önsözünde hayli malumat dercetmiştir. Takıyzade'yle Muctebâ Mînevi de Nâsır-ı Husrev'in Rüşenâyî-nâme, Saâdetnâme ve bir mensur risalesiyle bir arada olarak bastırılan divanına (Tehran, Matbaa-i Meclis, 1304- 1307 şemsi) yazdıkları önsözde bütün bunlardan faydalanarak ve ayrıca değerli araştırmalar ve incelemelerde bulunarak pek mühim malumat vermişlerdir. Nihayet merhum Şerefeddin Yaltkaya'nın, Darülfünün İlâhiyat Fakültesi Mecmuası'nda (1927, sayı: 5) Nâsır-ı Husrev'in hayatına ait bir makalesi vardır ki faydalanılabilir.

***

Müellifin adı "Sefername"nin başında kendisinin de söylediği gibi Ebû-Muîneddin Nâsır-ı Husrev-i Kubâdyâniyy-ül-Mervzî'dir. Doğum tarihini de bir beyitte kendisi, 394 hicrî (1003) olarak tespit eder ve "Hicretten 394 yıl geçmişti. Anam beni bu kara toprağa, bu yeryüzüne saldı" der.[3] Kubadyan'lı olmakla beraber ömrü Belh'te geçmiştir. Başka bir beyitte "Ey ikindi yeli, Belh ülkesinden geçersen evime uğra, nasıllar? Bir sor, bir araştır bakalım" demektedir ki bu beyit, sözümüze delildir.[4]

Uydurma biyografide ve bazı eski eserlerde Nâsır-ı Husrev'in seyyit olduğu ve Hz. Ali'nin soyundan bulunduğu yazılmış, Schefer de, soyunun sekizinci batında İmâm Aliyy-ür-Rıza-bn-i İmâm Mûsâ'ya ulaştığında şüphe etmemekteyse de Nâsır-ı Husrev'in kendisi, hiç bir eserinde, hiç bir şiirinde bu hususta bir iddiada bulunmamıştır. Bilâkis "Zâd-ül-müsafirin" de "Ben Peygamber soyunun

kullarındanım" demekte, bir başka yerde de muarızlarına "sen soyla övünüyorsun; fakat ben, soyumun benimle övüneceği bir erim" sözünü söylemektedir.[5] Seyyit olsaydı elbette kendisini, soyunun, kendisiyle övüneceği bir zat olarak takdim edemezdi. Nâsır-ı Husrev'in, Ali soyundan olması hususundaki rivayet, "Lübâb-ül-elbâb"ın zikrettiği Seyyit Muhammed Nâsır-ı Alevî ile kardeşi Seyyit Hasan Nâsır-ı Alevi adlı iki şairin adlarından gelmiş olacaktır. Bu rivayet, Dr. Ethe gibi bir zatı bile şüpheye düşürmüş, "Sefername" ile divanın iki ayrı müellife aidiyeti gibi bir fikir serdine mecbur etmiştir.

Nâsır-ı Husrev, şiirlerinin çoğunda kendisini Horasanlı sayar. Bu doğrudur. Çünkü Belh, o vakitler, Horasan ülkesinden sayılırdı. Ortaçağların Horasan'ı, şimdiki Horasan değildi, o vakit Horasan ülkesi, Mâverâ-ün-nehr'e kadar uzar, Afganistan'ın kuzey ve batı kısımları da bu ülkeden addedilirdi.

Nâsır-ı Husrev'in, zamanındaki bilgileri tahsil ettiğinde ve aklî ve naklî bilgilerde yüksek bir

mevkiye eriştiğinde şüphe yoktur. Zaten şiirlerinde de daima bunu bildirir.[6] "Zâd-ül-Müsâfirin"den de eski hikmetle uğraştığı, Yunan filozoflarını takip ettiği ve bu yüzden "hakîm" adıyla anıldığı anlaşılır. Astroloji, tıp ve müzik bilgilerinde de behre sahibiydi. Fakat hesap ve hendesede pek ileri gitmişti. Nitekim kendisi de "Hendese bilgisinde Sind'de, Hind'de ve Horasan civarında meşhur oldun. Hesapta da şu oluş âlemi, düşüncenin altında çörotu yakılan bir buhurdan kesilir âdeta" der.[7]

İslâm dininden başka Zerdüştîlik, Hıristiyanlık vesaire gibi dinlerden bahsederse de bu hususlarda mütalâası vardır, fakat malumatı noksandır. Fakat fıkıh, tefsir, hadis gibi İslami bilgilerle Arapça'daki derin ve geniş ihatası, "Vech-i din" vesaire gibi eserlerinden açıkça anlaşılmaktadır.

NÂSIR-I HUSREV'İN FİKRİ HAYATI

Nâsır-ı Husrev'in seyahati, 43 yaşındayken başlamıştır ki bu seyahat, onun hayatını ikiye

ayırır: Seyahatten önceki alelâde hayatı, seyahatten sonraki ruhanî ve vecdli hayatı. Nâsır, meşhur seyahatinden önce de Sind'e, Moltan'a, Hindistan'ın kuzey taraflarıyla Afganistan'ın birçok yerlerine gitmiştir. İhtimal Sultan Mahmut'la oğlu Sultan Mes'ud'un hizmetinde de bulunmuştur. Çünkü "Sefemame"sinde Mahmûd-ı Gaznevî ve oğlu Mes'ud gibi birçok Acem sultanlarının saraylarını gördüğünü söylemektedir (s. 54). Şiirlerinden, gençlik çağlarında beylerin vezirlerin yanında da değerli bir mevkii olduğu anlaşılıyor. Hatta bir şiirinde "Elim, ta aya ulaşmıştı; çünkü emir, bensiz kadehi eline almazdı. Vezirin yanında mevkiim bir derecedeydi ki Emir, bana daima ulu ve yüce hoca diye hitap ederdi, değerimi bundan anla"[8] demekte, bir başka şiirinde de "Ben o Nâsır'ım ki yüce kişilerin, beylerin, vezirlerin meclisi, benden hâli olmazdı[9]" diyor. Muhakkak olan bir şey varsa o da Nâsır'ı, seyahatinden önce Selçuklulardan Tuğrul Bey'in

devlet memurlarından ve Tuğrul Bey'in kardeşi Horasan emiri Çağrı Bey'in maiyetinde bulunmasıdır. Nitekim kendisi de "Sefername"nin başlangıcında divan işleriyle meşgul bir kâtip olduğunu, akranı arasında tanınmış bulunduğunu söylemektedir. Tam bu sıralarda Nâsır-ı Husrev, divan işleri için Mervrod'a, oradan Cuzcan'a gelmiş (437 - 1045), orada rüyasında büyük birisini görmüş, Nâsır'a beyhude işlerde bulunduğundan, dünya işleriyle meşgul olduğundan, bilhassa şarap içmesi yüzünden sitemlerde bulunmuş, ona kıble tarafını işaret etmiştir. Nâsır, uykudan uyanınca geçmiş zamanlarda yaptıklarına nedamet getirmiş, dünya işlerini bırakmayı kurmuş, hacca gitmeye niyetlenmiştir.

Bundan sonra Nâsır-ı Husrev'in ruhanî hayatı başlamaktadır. Nâsır, hacca gidişini, gördüğü rüyanın neticesi olarak söylerse de orta düşüncelileri tatmin eden naklî ve aklî bilgiler, kendisini tatmin edememiş, bilâkis onda ruhanî bir inkılâp hâsıl etmiş ve kendince hakikati aramaya koyulmuştu. Günden güne artan bu

meylini gördüğü rüya da kamçılamış, bu suretle hacca gitmeye niyetlenmişti. Nâsır-ı Husrev, 437 cemaziyülâhırında (1045) Cuzcan'dan hareket edip Merv'e dönerek memuriyetinden ayrılmış, yola düşmüştür. Seferi yedi yıl devam eder. Kendi hesabınca tam iki bin iki yüz yirmi fersahlık yol aşmıştır. Seyahatinde küçük kardeşi Ebû-Saîd'le küçük bir Hintli köle de kendisine yoldaş olmuştur. O zamanlar Fatimî halifelerinin elinde olan Mısır'da Nâsır-ı Husrev'in ruhî hayatında büyük bir değişiklik olmuştur ki bu suretle bu seferin mühim neticesi, Bâtınıyye-i Îsmâîliyye mezhebine girmesidir. "Sefername"de bundan bahsetmez, Halife El-Mustansır'la görüşmemiştir de. Onu yalnız bir açılış töreninde uzaktan görmüştür. Fakat Fatimîlerin idaresi altında bulunan Mısır'ın yüceliğinden, o ülkedeki geçim bolluğundan, emniyetten, adaletten öyle bir hararetle bahseder ki bu ruhî inkılâp, derhal anlaşılır ve onlara ne kadar kapıldığı sözlerinden belli olur. Fakat divanında bu mezhebe girişine ait birçok beyitler vardır. Mısır'da "Hâfız-ı bâb-ı ilm - Bilgi kapısının

koruyucusu" diye andığı ve ismini söylemediği birisinin vasıtasıyla bâtınî olmuştur. Bu zatın, bazı karinelerden Hâce Müeyyed adlı birisi olduğu anlaşılıyor. Belki de bu mezhebin büyük dâîsiydi. Bir şiirinde, hendeseye ve diğer bilgilere sahip olduğunu söyledikten ve akranına bu suretle övünmekte olduğunu bildirdikten sonra "Hâce Müeyyid'in lütfuyla Allah, sana hikmet kapısını açtı. Hâce, gün gibi aydın delillerle gecemi gündüze döndürdü. Bana iki âlemi de bir anda, gizli ve aşikâr olarak varlığımda gösterdi" demekte [10], başka bir şiirinde yine bu zata imada bulunmaktadır (Divan, s. 172). Bunlardan anlaşılıyor ki Mısır'da mürşit ve rehberi Hâce Müeyyed'dir.

İsmailî Bâtınîleri, Şîa-i Seb'iyyedendir. Yani on iki İmam tanıyan İsnâ-aşerîlerin aksine yedi İmam tanırlar. O vakitler Fatimî halifelerine uymuşlardı, Fatimî halifesini, zamanın İmamı sayarlar, onun altında on iki Nakıyb veya Bâb bulunduğuna kail olurlardı. Bunların her biri, dünyanın bir bölgesinde davete memur edilir. Bu bölgelerin her birine "Cezire", orada davete

memur olan nakibe de "Huccet" denirdi. Huccet, oranın ahalisiyle İmam arasında vasıtaydı. Nâsır-ı Husrev, bu yola girdikten ve Dâî, Me'zun, Müstecîb gibi muayyen dereceleri geçtikten sonra "Huccet" olmuş ve Fatimî halifelerinin sekizincisi Ebû-Temîm Ma'add ibn-i Aliyy-el-Muntasır billâh (427 - 487) tarafından "Horasan Hucceti" tayin edilerek Belh'e dönmüş, bu mezhebi neşre başlamıştır.

Bundan sonra Nâsır-ı Husrev'in hayatı, vecdli bir idealist hayatıdır. Zamanının bilginleriyle beylerinin kınamalarına, hükümetin takibine maruz kalmaktadır. Ona mülhit, Karmatî demektedirler. Yerinden yurdundan ayrılıp kaçmaya mecbur olmuştur. Bir beytinden anlaşılıyor ki Mazenderan'a da gitmiş ve kısa bir müddet davetle meşgul olmuştur[11]. Nihayet Bedahşan'a kaçmış, geçilmez dağlarda ömür sürmüş, Yemgan köylerinin birinde[12] bir sığınak bulmuştur.

Sayıları az olduğu gibi hükümet tarafından da şiddetli bir takibe uğradıklarından İsmailî dâîleri,

umumiyetle bu çeşit sarp ve geçilmez dağlık, kayalık yerlerde yurt tutmuşlardır. Ahmed ibn-i Abd-ül-Melik ibn-i Attaş'la babası da bunlardandır ki her ikisi de Nâsır-ı Husrev'le çağdaştılar. Birincisi Azerbaycan'da, öbürü İsfahan'ın Şahdiz'inde Huccet'ti. Nâsır'ın ölümünden iki yıl sonra Alamut kalesini ele geçirip fedaileri vasıtasıyla doğuya, batıya dehşet salmış olan meşhur Hasan Sabbah da böyledir.

Nâsır-ı Husrev, Yemgân'da bir yandan Bâtınî fikirleri yaymada, yüce sesle "Ey zahirî, geber. İnadına Fatimî'yim, Fatimîyim, Fatimî[13]" ve "Akılsızların rağmına akıllılara Horasan ülkesinde El-Mustansır'ın Huccet'iyim ben[14]" demekte, bir yandan şiirler yazmaktadır. Kuvvetli bir ihtimalle söylenebilir ki divanını burada tertip etmiş, "Zâd-ül-müsafirîn", "Vech-i din", "Hân-ül-ihvan" gibi kitaplarının çoğunu burada yazmıştır. Şiirlerinin çoğu da dini ve ahlâkî olup propaganda mahiyetindedir, Bâtınî inanışları şerh eder. Bunlardan başka bu

şiirlerden hayatına ait vakalar da anlaşılmaktadır. Selçuklu beylerinin ve zamanındaki ulemanın, kendi hakkında gösterdiği taassubu ve yaptıkları zulmü yana yakıla anlatır, Selçuklulardan önce Horasan'da hüküm süren hükümdar soylarını hasretle anar, Abbasoğulları halifeleriyle Selçuklulara dev ve firavun der, esasen bunlar tarafından takibata maruz kaldığı da malumdur. Hatta bir beytinde "Mahşer günü Abbas torunundan elbette benim öcümü alırsın[15]" demektedir.

Nâsır-ı Husrev, memleketi ve yurdu olan Belh ve Horasan'ın hasretiyle birçok yanık şiirler söylemiştir. Bir şiirinde "Bu hor ve hüzünlü garip tarafından Horasan'a kim sorar ki: Bensiz halin nasıl? Sen, bensiz perişan bir hale düşmediysen bile, ben, sensiz fena bir haldeyim[16]" demekte, başka bir şiirinde Yemgân'da nimetten, çalışmadan, ekin ekmeden mahrum bir halde kala kaldığını söyleyip Horasan'a rüzgârla haber yollamakta[17], bir başka şiirinde de "Ey rüzgâr, Horasan'a benden

selâm söyle, fakat fazilet ve akıl erbabına, aşağılık ve bilgisiz kişilere değil. Onlardan bana haber getir, benim halimi de onlara bildir. Onlara de ki: Dünya, benim selvi boyumu çembere döndürdü. Zaten hilebazdır ve hileler düzerek yüce kişilere hep bu işi işler[18]" beyitleriyle sızlanmaktadır.

444 yılında (1052) seferden dönüp Yemgân'a gidinceye kadar nerelerdeydi? Bunu bilemiyoruz. Bu yüzden de ölüm tarihinde ayrılıklar vardır. Tezkerelerde yüz kırk yıl yaşadığı ve garip bir tarzda gömüldüğü hakkında verilen malumatı kabul etmeye imkân yoktur. Hacı Halife, "Takvîm-ül-büldan" da 481 rebiyülevvelinde (1088 Haziran) öldüğünü kaydetmekte, Schefer de bunu kabul etmektedir. Bu takdirde 87 yaşında ölmüştür. Nâsır-ı Husrev, yedi yıl süren seyahatinden döndüğü zaman elli yaşındaydı. Uydurma biyografiye göre Yemgân'da yirmi beş yıl ömür sürmüştür. Bunun doğruluğunu ve seyahatten döndüğü yıl, yani elli yaşında Yemgân'a gittiğini kabul edersek yetmiş beş yıl yaşamış olur. Hâlbuki

şiirlerinde elli yaşından altmış iki yaşına kadar yaşadığına ait sarahatler vardır. Seksen yedi yıl yaşadığını kabul edersek altmış iki yaşından sonra tam yirmi beş yıl şiir söylemediğini de kabul etmek lâzımdır ki bu, imkânsızdır. Divanından, 451 (1059) de Çağrı Bey'in ölümünden ve oğlu Alp Arslan'ın tahta geçmesinden, yani elli yedi yaşından itibaren sıkı bir takibe uğradığı anlaşılmaktadır. "Zâd-ül-müsâfirin"i de 453 (1061) yılında Yemgân'da yazdığı muhakkaktır. Şu halde Nâsır'ın Yemgân'da bu yıllar arasında sığındığı anlaşılıyor. Son şiirlerinden birinde de "On beş yıldır Yemgân'da sebepsiz olarak mahpusum [19]" diyordu. Oraya gidişinde elli sekiz yaşında bulunduğuna göre bu şiiri yetmiş üç yaşındayken söylemiş oluyor. Bunun doğruya yakın olduğu aynı şiirin "Gençken yüzüm nomanı lâle gibiydi. İhtiyarlık çağında o lâlem saman gibi soldu gitti." beytinden de anlaşılıyor. Hâsılı Nâsır-ı Husrev'in ömrünü yetmiş üçle yetmiş altı arasında farz ederek doğrudan pek uzaklaşmamış oluruz ki bu takdirde ölümü 467-

470 (1074-1077) sularındadır.

Nâsır-ı Husrev, Mısır seferinde Bâtını mezhebine girmeden önce hangi mezhepteydi? Şüpheli biyografi sahibi Şiî olmakla beraber Nâsır'ın mezhep kaydıyla mukayyet olmadığını itiraf etmektedir. Hâkim ve arif oluşuna nazaran ilk zamanlarda da aydın bir fikre ve müsamahakâr bir görüşe sahip olduğu ve mutaassıp olmadığı muhakkaktır. Aynı zamanda Belh ve Horasan halkının çoğu gibi onun da Sünnî olduğu birçok karinelerle sabittir.

"Sefername"de nerde Ebû-Bekir, Ömer ve Osman'ın adını anarsa ardından "Allah razı olsun" cümlesini kullanır. Ali ve Huseyn için de aynı tarzı ihtiyar eder. Mısır'a gitmeden Fatimî halifesine de sultan ve Mısır padişahı der, ancak Mısır'a son seferinden sonra ona "Emîr-ül-mü'minîn" vasfını verir. Sur'da, kadının iyiliğini anlatır ve Sünni olduğunu kaydeder. Filistin'de kabirleri ziyaret ettiğini anlatırken Ebü-Hüreyre'nin kıble tarafında mezarı olduğunu, fakat oraların Şiî olduklarını, bu cihetle ziyarete gitmek isteyenlere çocukların takılıp taş

attıklarını söyleyip gidemediğini bildirir. Bir şiirinde dünyanın vefasızlığını söylerken Âdem Peygamber'den başlar, bütün peygamberleri, halifeleri, ashabı, vesaireyi tertip üzere anar ve Muhammed Peygamber'den sonraki halifeleri ve hatta Ümeyyeoğulları'nı ve Ebû-Hanife'yi bile zikreder. Der ki: "Dünyada saygı, yücelik ve mevkiiyle bir adamın ebediliğine imkân olsaydı peygamber kıyamete kadar yaşardı. Doğrulukla, adaletle, utançlıkla, cömertlikle yaşansaydı, Sıddıyk, Ömer ve Ali yaşardı... Nerde Muaviyye, nerede Yezid, nerde Hişam nerde dindar Abdülaziz oğlu Ömer?.. Dünya âlimlerinden küçük, büyük nerde bir âlim varsa kadri aşağıydı, Ebû-Hanife'yse tanınmıştı.[20]"

Schefer, bu şiiri "Sefername"nin Fransızca önsözüne almıştır, (s. XXXVI-XL) ve Nâsır'ın seyahatten önce Sünnî olduğuna kaildir. Yalnız orada üçüncü beyitte Osman yerine ikinci defa olarak yine Sıddık yazılmıştır ki dört halifeden bahsedildiğine göre bu kelimenin, kopya edenlerin bir yanlışlığı olduğu meydandadır. Dr. Ethe de bu fikre iştirak eder ve Nâsır'ın ilk üç

halifeye karşı bir nefret beslemediğini, onları Ali'nin meşru selefleri saydığını söyler. Biz de divanı inceleme sonucunda Nâsır-ı Husrev'in, Ömer'e ve diğer halifelere bir nefret beslemediği kanaatine vardık. Meselâ Ömer'in adaletine "Adalet ediyorsan Ömer olursun, isterse adın Ömer olmasın[21]", "ibadetle onun ihsanına karşı şükret ki bu adalet, akla göre Ömerliktir" beyitleriyle işaret ettiği gibi "Ebû - Bekir ve Ömer'le ne bugün, ne mahşer günü savaşım yok" deyip böyle işlerin avam işi olduğunu söyler.[22]

Prof. Browne, bunu kabul etmiyor ve Nâsır'ın divanından birkaç beyit zikrediyor ki (c. II, s. 228- 229) bu beyitlerde Ömer'den alayla bahsediliyor. Biz bu fikre iştirak etmiyoruz. Çünkü her şeyden evvel Browne, Nâsır'ın, divanını seyahatten dönüşünden sonra ve Yemgân'da tertip ettiğine kaildir. Bu bakımdan beyitler Nâsır'ın seyahatten önce Sünnî olmadığına delil olamaz. Zikrettiği diğer iki beyte de pek o kadar itimat edemedik. Bunların

üslûbu ve manası, Nâsır'ın irfan seviyesine yakışmıyor. Şunu da söyleyelim ki yazmalardan kopya edilen nüshalarda bazen yanlış kopya edilme, bazen değiştirme, bazen de tasarruf yüzünden pek çok yanlışlar vardır. Bu bakımdan nüshaların edisyon kritiğini yapmak mutlaka lâzımdır. Yukarıda zikrettiğimiz şiir, Takıyzade tarafından İran'da bastırılan divanda vardır (1304 - 1306 şemsî hicrî). Fakat Peygamber'den sonra ilk halifelerle diğer şahısları anan otuz altı beyit bu şiirde yoktur, yalnız Ali'nin adı geçmektedir. Başka yerlerinde de birkaç beyit fazladır. Bu suretle sözün raptı bile bozuktur. Aynı zamanda bu beyitler, Nâsır'ın üslûbuna hiç benzemeyen bir üslûptadır.[23]

NÂSIR-I HUSREV'İN KARAKTERİ

Nâsır-ı Husrev bilgi ve irfan sahibi, güzel huylu bir adamdır. Her yazısında samimiyeti ve insanlık meziyetleri görünüyor. Merttir, riyası yoktur. Riyakâr ve zaman adamı kişilerden nefret eder, beyleri, büyükleri methetmeye

tenezzül etmez. Vicdanî kanaatinde sabittir, kimseden korkmaz. Yalnız ihtiyata riayeti akıl kârı sayar. Yemgân'da gizlendiği sıralarda mücadelesine devam etmiştir. Şiirlerinden birinde "Allah'ım, sen de bilirsin ki ben delil getirirken düşmandan ürkmem. Fakat şeytanlardan korunmamak da akla uygun değildir. Akıllı ve söz bilir kişi, hepsi gulyabaniye benzer adamlara ne söz söyleyebilir ki?" der.[24] Sefername'yi okuyanlar, onun bu meziyetlerinden çoğunu anlayabilirler.

Dili çok sadedir ve halkın konuşma dilidir. Arapça kelimeleri çok az kullanır. Bu tarz, Horasan ve bilhassa Belh'te caridir. Bu yüzden Tebriz'e gelince şair Katran, Rodegî ve Mencik'in aynı tarzda yazılmış şiirlerini Nâsır'dan soruyor, Nâsır da onları izah ediyor.

Seyahatinde her vardığı yerde bilgin ve faziletli adamlar arar. Her yeri tam manasıyla bir müdekkik gözüyle görür, gördüklerini birer birer yanında taşıdığı hatıra defterine kaydeder. Hatta yapıların uzunluğunu, enliliğini, yüksekliğini,

şehirlerin surlarını, kale kapılarını, mazgalları bile ihmal etmez. Seyahatinde bir hayli zahmet ve meşakkatler çekmiştir. Hatta İsmailî mezhebinin Huccetliğine yükseldiği halde dönecek yol parası bile bulunmadığından birçok sıkıntılara uğramıştır ki bu, inancındaki samimiyeti gösterir. Ayzab'da birkaç ay hatiplik etmiş, Lâhsa'nın Felic kasabasında çetin bir yoksulluğa düşmüş, mescidin mihrabına nakış yapmak suretiyle geçimini temin edebilmiştir. Lâhsa ve Katif'te Arap Emîri, yıldız bilgisine müracaat ederek düşmanlarının Lâhsa'yı alıp, alamayacaklarını söylemesini istemiş, Nâsır, yıldız bilgisini bilmekle beraber buna inanmadığını Emîr'e hale uygun bazı sözler söyleyerek işi geçiştirmiştir.

Nâsır, kitap seven bir adamdır. Divanında kitabın iyi bir arkadaş olduğunu birçok yerlerde söyler. Hac ettikten sonra Mısır'a dönüşünün sebebi de orada bırakmış olduğu kitapları almaktır. Tövbe ettikten sonra bir daha şarap içmemiştir. Orucunu, namazını bırakmaz. İsmaili mezhebine kuvvetle bağlıdır, fakat aynı

zamanda müsamahalı bir görüşe sahiptir. "Zâd-ül- müsâfirîn"den anlaşılıyor ki Hint dinleriyle felsefelerini de bilmektedir. Hint bilginlerinin takva sahibi olduklarını, kötülük etmediklerini ve yalan yere yemin etmediklerini söylemede, aralarında Allah kitabı olduğuna inandıkları bir kitap bulunduğunu anlatmadadır. Divanda "Senin Hıristiyanlardan üstünlüğün nedir? Kafandan vesveseyi çıkar. Sen Muhammed'e inanmış, ona yapışmışsın; o Hristiyan'dır, İsa'yı tutmuş. Onlar peygamberlerdir, yoldaştırlar. Senin Hıristiyanlığa düşmanlığın saçmadır, beyhudedir" beyitleri, onun insanî düşüncelerini göstermektedir.[25]

Nâsır-ı Husrev'in inançlarını anlatmadan önce hicrî ikinci yüzyıldan beşinci ve altıncı yüzyıllara kadar bu cereyanı kısaca anlatmaya çalışalım. İslâm tarih kitaplarında İsmailî, Bâtınî, Fatimî, Melâhide veya Şîa-i Seb'iyye ve bugün reisleri "Ağa Han" adıyla anıldığı için Afganistan'da "Ağa-Hâniyye" diye anılan İsmailiyye mezhebi ve mensupları, Şia ve Şiilerin bir şubesidir. "İmâmiyye-İsnâ-

aşeriyye"nin on iki İmâm tanımasına karşılık İsmailîler yedi İmam tanırlar. İsnâ-aşerî'lerce altıncı İmam olan Ca'fer-us Sâdık, kendisinden sonra oğlu İsmail'in İmam olacağını bildirmiş, fakat İsmail, babası sağken ölmüştü. İsmailîler, İmam tanırlar. İsmail'den sonra onun oğlu Muhammed-ül-Ca'fer-us-Sâdık'ın İmamlığını niyabet yoluyla kabul edip beşinci İmam Muhammed-ül-Bâkır'dan sonra İsmail'i Mektum'u Mehdî ve Kaaim bilip yedinci İmam kabul ederler.

Bu suretle peygamber evlâdından bir kolu kendilerine İmam olarak kabul etmiş olan İsmailîler, hakikatte Yunan felsefesinin İslamileşmiş bir şekli olan Hukemâ mesleğini basitleştirerek halk arasında yaymışlar, İslâm dinini bu felsefî sistem içinde garip hale getirmişlerdir. İsmaililiği Ehvaz'lı Meymûn-ül-Kaddah'ın oğlu Abdullah'ın yaydığı ve Kaddah, yani göz hekimi olan bu zatın torunu Saîd-ibn-il-Huseyn'in Kuzey Afrika'ya daîler göndererek zemin hazırladığı ve nihayet 296 (909)da Afrika'da Ubeydullar-ül-Mehdî tarafından Bâtınî,

Fatimî halifeliğinin kurulduğu söylenmektedir. Fakat İmâmiyye hâdis ve rical kitaplarına nazaran Abdullah-ibn-i Meymûn ve babası Meymûn-ül-Kaddah, Mekkelidirler. Abdullah, İmam Ca'fer-us-Sâdık'ın hâdis ravilerindendir. Ok yaptığından "Kaddah" diye anılmıştır. Bundan başka İsmailîler de bu zatı Ca'fer-us-Sâdık'la çağdaş sayarlar. İmam Ca'fer, hicrî 148 (765)de vefat etmiştir. Fatimî hükümetinin kuruluşuyla bu tarih arasında bir buçuk yüzyıla yakın bir zaman vardır ki bu devre kadar yaşamasına imkân ve ihtimal düşünülemez. Bunlardan başka 300 (912) sularında Hasan-ibn-i Musa-n-Nevbahtî tarafından yazılan "Firak-uş-Şîa"da, Ebü-l-Hasan-ül-Eş'ari'nin (Ölümü: 324, 935 -6) "Makalât-ül-İslâmiyyîn"inde, Mes'ûdî'nin 336 (947)'da telif ettiği "Mürûc-üz-zeheb"de, 345 (956) te telif edilen "Et-Tenbîh-vel-işrâf"ta hiç böyle bir şey yoktur. Bu malumatı veren bütün kitaplara esas kaynak olan Ebû-Abdullah Rezzâm-üt-Tâiyy-ül-Kûfî'nin ve Şerif-ahu-Muhassin diye tanınan Ebû-l-Huseyn Muhammed ibn-i Huseyn-ül-Alevîyy-ül-

Dımışkıy'ın onuncu yüzyılın sonlarına doğru İsmailîler hakkında yazdıkları iki kitaptır. Bu suretle Bâtınîlerin usulünce İmam Ca'fer-us-Sâdık'a yakınlığı dolayısıyla ve şöhretine binaen şahsiyeti, memleketi, hatta nesebi değiştirilerek İsmailîler tarafından benimsenen Abdullah-ibn-i Meymûn hakkındaki rivayetler, bu iki kitap vasıtasıyla yayılmış ve muahhar kitaplar, bu rivayetleri tahlil ve tenkit etmeden aynen almışlardır. Bektaşiler, Babiler ve Bahailer de böyledirler, yani her tanınmış büyük adamı kendilerinden göstererek halkı avlamaya çalışırlar. (Bu hususta bakınız: Cihan-Güşâ, E. J. W. Gibb neşri, 1937 -1355, Muhammed İbn-i Abdülvehhab-ı Kazbinî notu, s. 312-340). Bunlardan başka İsmailîlerin menşei ve mezhebi hakkında senelerden beri araştırmalarda bulunan ve İsmailîlerin merkezi olan Bombay'da bu mezhebe ait birçok ilmî eserler yazan ve ilmî dergilerde etütleriyle tanınan W. Ivanof'un Rise of the Fatimids, (Islamic research association series No. 10. Oxford University Press) adındaki eserinde de böyle bir şey yoktur.

İsmailî inancının esası evvelâ yedi, ikinci derecede on iki sayısına dayanır. Meselâ yedi yıldız, on iki burç, haftanın yedi günü, yılın on iki ayı, boyundaki yedi kemik, belkemiğindeki on iki fıkra, hâsılı yedi kat gök, yedi iklim, hatta insanın yüzündeki yedi delik (iki kulak, iki göz, iki burun deliği, bir ağız) gibi.

Allah, sıfatlarla mukayyet olmaktan yücedir. Allah'ın zatî iktizası, aktif faaliyetidir ki buna Akl-ı kül derler. Bu aktiflik, nefsinde bir pasiflik izhar etmiştir. Buna da Nefs-i kül derler. Bu ikisinin birleşmesinden yedi veya Atlas ve Burçlar göğü ile dokuz gök, göklerin dönmesinden dört unsur meydana gelmiş, göklerle unsurlardan da maden, nebat ve hayvan doğmuştur. Bunlardan sonra üç melek yahut levahık gelir ki bunlar heyula, zaman ve mekândır. Diğer bir tabirle bunlara cedd, feth ve hayal derler. Bir yanda Allah, öbür yanda insan olmak üzere bu üçle beraber meydana gelen beş varlık, "beş hadd-i-ülvi" diye anılır. Bu beşin her birinin dünyada birer mazharı vardır. Akl-ı küll'e mazhar olan Ülül-azm peygamberler, yani Nuh,

İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed'dir. Âdem ve İsmail'in oğlu Muhammed'le yedi olan bunlara "Natık" denir ve bunlar her zuhur devresinde hakikati talime memurdurlar. Bu suretle Âdem'den Muhammed'e kadar altı peygamberlik devresi vardır. Muhammed dininin bâtınını talim işi, İsmail oğlu Muhammed'e aittir. Bu nâtıkların her birinin birer imamı vardır. Bunlara "Sâmit" denir. Bunların ilkine yani Ali'ye Vasiy, yahut Tâlî veya Esas adı verilir. O, nâtıkın bâtını sırlarını korur ve talim eder. İmamdan sonra yücelik sırası ile Huccet, Dâîy ve Me'zun gelir. Her imamın on iki hücceti vardır. Bunların her biri dünyanın "cezire" denen bir bölgesinde talimle uğraşır, Nâsır'ın sözünce çobanlık eder. İşte Nâsır da bunlardan biridir ve Horasan cezirесinin hüccetidir.

Bâtınî inancının esası tevildir. Yani Kur'an'ın dış manalarına Tenzil denir, bu kabul edilmez. Her mananın, hatta harfin ve noktanın bir sırrı vardır. Bunu açmaya Tevil adı verilir ve hakikat budur. Nâsır-ı Husrev, tevilsiz tenzili kabul eden sağ gözü olmayan köre benzer. Misk deriz, bu

lâftır, manası kokusudur. Kokusuz misk tozdan, topraktan ibarettir der[26]. Ona göre tevilsiz Kur'an, tuzlu suya benzer, acıdır. Saman altındaki su gibidir, aldatıcıdır. Cennet, cehennem, kıyamet, kabir azabı, Deccal, güneşin batıdan çıkması, tevile hep alegorik bir surette izah edilir. Onlarca bu teviller, dinin aslı ve ruhudur. Kur'an'ı papağan gibi okumaktan hiç bir fayda çıkmaz. Bilgisiz ve anlayışsız zahitlik para etmez. Tenzilin sahibi peygamberdir. Tevilse Vasıy ve Esas denen İmama, yani Ali'ye ve ondan sonra soyundan gelen İmamlara aittir. İsmailîlerin tevillerinde Hurufilik esasları da yer tutar ki sonradan, yani Hurifilik, Fazlullah tarafından tedvin edildikten sonra aynı esas içinde her söz, her dinî emir ve ibadet, kelimelerin harflerinin sayıları ve ebcet hesabında tutarları bakımından yirmi sekiz ve otuz ikiye irca edilmek ve insan vücuduna ve bilhassa yüzüne tatbik olunmak suretiyle tevil edilmiştir.

İsmailîler, davette herkesin huyuna göre hareket edip lâf söylemeyi, bu mezhebe

girenlere de yavaş yavaş açılmayı kabul etmişlerdi. Müstecib ve Me'zun derecelerini geçenlerde artık şeriat hükümlerine uymak abesti. Nihayet derecede de peygamberlik, bir bilgi derecesi oluyordu.

NÂSIR-I HUSREV'İN ESERLERİ

Nâsır-ı Husrev'in birçok eserleri, Farsça ve Arapça şiirleri varsa da hepsi elimize geçmemiştir. Bildiklerimiz şunlardır:

I— Sefername. İlk defa olarak 1881'de Paris'te Schefer tarafından Fransızca tercümesiyle, ikinci defa olarak Tahran'da 1314 hicri de divanıyla beraber, üçüncü defa olarak 1340 hicri Ganizade'nin önsözüyle ve Berlin'de, Çaptıane-i Şirket-i Kavyânî tarafından basılmıştır.

II— Divan. İçinde ne vakit yazıldıkları anlaşılan şiirlerden başka manzumelerin yazıldıkları yıllara tayini pek güçtür. Arapça şiirlerinden eser yoktur, gençliğinde yazdığı Farsça şiirler de mevcut değildir, ihtimal bunları,

kendisi Huccet olduktan sonra yok etmiştir. Divanın aslî nüshası da elde değildir. Şiirlerinin birçok tasarruf ve tebeddüllere uğradığında şüphe bulunmayan bu divan, edisyon kritiğe tabi tutularak henüz basılmış değildir. Bombay'da, Tebriz'de (1280) ve Tahran'da (1314) basılmışsa da bu nüshaların hiç biri noksandan hali değildir. Browne, Tebriz tab'ını esas tutmuştur. 7425 beyit olduğunu tahmin ediyor. Bugün yine en güzel basım, 1304 - 306 hicrî şemside Seyyid Nasrullah Takavî'nin tashihi, Takıyzade'nin değerli bir önsüzü ve Müctebâ Minevî'nin zeyil olarak ilâve edilen bir incelemesiyle ve Rûşenâyîname, Saâdetname ve felsefî-mantıki sorulara verilen cevaplardan meydana gelen bir risaleyle bir arada olarak Tahran'da basılan nüshadır ki biz de bundan pek çok faydalandık.

III— Zâd-ül-müsâfirîn. Nâsır-ı Husrev'in en mühim eserlerinden olup onun inançlarını bildirir. 453'te Yemgân'da yazmıştır. Browne'ın himmeti ve Muhammed Bezl-ür-Rahman Hindî'nin ihtimamıyla hicrî 1340'ta Berlin'de Şirket-i kavyânî tarafından bastırılmıştır.

IV— Ruşenayiname. Öğüte ve hikmete ait manzum bir risaledir. Ethe, "1879'da bu risaleyi Alman Doğu Cemiyeti Mecmuası bastırdığı gibi yukarıda söylediğimiz gibi Sefername'yle beraber olarak da Berlin'de basılmıştır. Ethe bu risaleyi nazmen Almanca'ya çevirmiştir. Telif yılı belli değildir, bazılarınca gençliğinde yazmışsa da bu fikir doğruya benzemez.

V— Saadetname. 300 beyittir. Bu da öğütlerden ve hikmetlerden meydana gelmiştir. 1880'de Fagnan'ın ihtimamıyla Fransızca mensur tercümesiyle Almanların Doğu Cemiyeti Mecmuasında hicrî 1340'ta, sonra Berlin'de, evvelce söylediğimiz gibi Sefername sonunda tab edilmiştir. Ethe, bu risalenin de Yemgân'da yazıldığını söylüyor, fakat Ganizade, onun Ruşenayiname'den önce yazıldığını söylemekte ve Huccet Unvanının bu risalede hiç kullanılmadığını kaydetmektedir ki hakikaten dikkate değer.

VI— Vech-i din. Bugün de Orta doğu ve Pamir İsmailîleri arasında meşhur olan bu kitap, Bâtınî tevillerle doludur ve şeriat hükümlerini,

Kur'an'ı, namazların rekâtlarını, bayramı, bayram namazını, zekâtı, orucu, hadleri, Deccal'i vesaireyi, Bâtınî esaslara göre tevil etmektedir. Telif yılı belli değildir. Fakat 453'ten sonra yazıldığı muhakkaktır. Çünkü bu kitapta Zâd-ül-Müsafirîn'den bahsedilmektedir. Ethe, bu kitabın mevcut olmadığını sanmışsa da yirmi beş, otuz yıl önce iki nüshası, başka Îsmailî risaleleriyle, beraber bir Rus bilginin eline geçmiş ve Leningrad'a götürülmüştür. Takıyzade, 1301 hicrî şemside Rusya'dayken bir fotografyasını Berlin'e götürmüş ve Browne'ın teşviki ve malî yardımıyla tabettirmiştir. Bu kitabı her İsmailî inancını kuvvetlendirmek için okumaya mecburdur. Kitabın en mühim kısmı olan on birinci faslı hakkında Darülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuasında, Buhara İsmailîlerine dair tetebbularıyla tanınan Prof. Simerroff'un bir makalesi vardır (sene 2, sayı: 7, 1928).

VII — Hân-ül-ihvan. Prof. M. Şerefeddin Yaltkaya'nın, İlâhiyat Fakültesi Mecmuasında verdiği malumata göre (sene 2, sayı: 5-6, 1928) tek nüshası Ayasofya kütüphanesinde 1778

numarada kayıtlıdır. Takıyzade de divanda bunu işaret etmektedir. Bu nüsha 1940'ta Dr. Yahya-el-Haşşab'ın bir önsözüyle ve dört fihristle Kahire'de Mabaat-ül-ahd-il-ilmiyy-il-Fransîy'de basılmıştır. Bu kitap Bâtınî inançlarını felsefî tevillerle bildirir. Burada verilen malumata göre ahiret, âlemin devirle daima insan oluşudur. Akl-ı kül ve Nefs-i kül'den daima gökler vücut bulmada, göklerin hareketlerinden unsurlar doğmada, göklerle unsurların birleşmesinden maden, hayvan ve nebat meydana gelmede, baba ve ana, müfredat âleminde, yani zerre zerre maden, hayvan ve nebatta olan insan bedenini toplayıp insanı âleme getirmede, bu suretle âlem, âdem olmalıdır. İnsan bu yüzden madde âlemindendir ve ölümden sonra maddesi yine madde âlemine gider, fakat insanda bir de "Âkile" —anlama, aklı erme — kuvveti vardır. Bu yüzden insanın manası, ruhu, nefs, yani mücerredat âlemine gider. Yine bu kitaptan davet derecelerinin Müstecîb, me'zun, dâî, Huccet, İmam, Esas ve Nâtık olduğunu, emir ve nehyin aklî olup şeriatın zahirinin cismani âleme

ait bulunduğunu anlıyoruz. Kitapta mucize ve kerametler de tevil edilmededir. Meselâ Musa'nın Tur dağında gördüğü ateş tevhid nurudur. Allah kelimesinin harfleri de uzun uzun ve çeşitli olarak tevil edilmede ve İsmailî derecelerine tatbik olunmadadır. Melekler, kuvvetlerden ibarettir ve ruhani âlemdendirler. Kıyametten maksat kıyamet sahibi olan yedinci İmam'ın "kıyâm"ı yani kalkmasıdır.

Bunlardan başka tezkerelerde mantıka ait "İksir-i a'zam", sihre ve gizli bilgilere ait "Kaanun-ı a'zam", "El-Müstevfi" gibi kitaplarıyla "İlm-i Yunan", "Düstur-ı a'zam", "Kenz-ül-hakaayık" gibi risaleleri, "Büstân-ül-ukul" adlı bir kitabı ve Bâtınî usulüne göre Kur'an tefsiri bulunduğu bildirilmektedir. Kendisi de "Hân-ül-ihvan"da "Delâil, Delil-ül-mütehayyirîn, Kuşâyiş-u-rehâyiş, El-Mısbâh" ve "El-Miftâh" adlı kitaplarından bahsetmektedir. Aynı kitapta "Sefername, Zâd-ül-müsâfirîn"den de bahsedilmektedir.

***

Şimdi de tercümemizi nasıl hazırladığımıza dair birkaç söz söyleyelim.

Tercümemize Charles Schefer'in 1881'de pek güzel bir surette Paris'te bastırmış olduğu metni ve aynı metne eklediği Fransızca tercümeyi esas ittihaz ettik. Schefer, tercümesine birçok doğu ve batı kaynaklarına başvurarak ve bir hayli zahmetler çekerek pek değerli notlar da ilâve etmiştir. Biz, bunları cidden lüzumlu gördüğümüz için çoğunu "Açıklama"mıza aldık, lüzumsuz bulduğumuz bir kısmını kısalttık, bazılarına da ilâveler yaptık. Önsözümüz biraz uzadıysa da bugün hâlâ Ağa Hân'a tabi olan ve merkezleri Bombay şehri bulunan, salikleri Rusya, Hindistan, Suriye ve Afrika'da, İran ve Afganistan'ın Pamirlerinde yayılmış olan bu mezhebin en önemli şahsiyeti, Nâsır-ı Husrev'in edebî ve dinî ehemmiyeti dolayısıyla etraflıca malumat vermeyi lüzumlu gördük.

Abdülvehhab TARZİ

1 Afganistan'ın bazı yerlerinde ve bilhassa Bedahşan'da bugün bile seyyitlere ve bazı tarikat büyüklerine "Şah" derler. Hint ülkesinde de bu söz, seyyitler hakkında söylenir. Tarikat salikleri, mürşitlerine saygı göstermek için adlarını "Şah" kelimesiyle anarlar. Herhalde Nâsır'ın padişah sayılması da bu "Şah" kelimesinden çıkmış bir kanaattir. İran'da da Şah Nimetullah Veli, Safi Ali Şah, Nur'i Ali Şah gibi büyük Sofilere Şah denir. Türkiye'de Sofiler hakkında kullanılan "Sultan" sözü, tam bu kelimenin karşılığıdır. Sultan Abdülkadir, Sultan Nesimî, Kaygusuz Sultan, Seyyit Ali Sultan gibi.

2 Bedahşan halkının şivesince Said, Seyyid tarzına girmiştir.

3 Bigzeşt zi hicret pes sîsad neved-u çâr
Bigzâşt merâ mâder ber merkez-i ağber
(Divan, Tahran, s. 173)

4 Ey bâd-ı asr ger guzerî ber diyâr-ı Belh
Biguzer be hâne-î men-u ancâ bicûy hâl

5 Ger tu be tebâr fahr dârî
Men mefhar-ı gevher-î tebârem
(Divan, s. 287)

6 Nemand es hîç gün dâniş ki men zân
Nekerdem istifâdet bîş-u kemter
(Divan, s. 185)

7 Be ilm-i hendese ser berkeşîdî
Be Sind-u Hind-u etrâf-ı Horâsan
Be hengâm-ı şumâret âlem-i kevn
Be zîr-i fikr hemçün yek sipendan
(s. 313)

8 Destem resîde ber meh ezîrâ ki hîç vaki
Bî men kadeh be dest negired hemî emir
Pîş-i vezir bâ hatar-u haşmetem bedank
Mîrem hemî hitâb kuned Hâce-i Hatîr
(Divan, s. 156)

9 Heman Nâsıram men ki hâli nebûd
Zı men meclis-î mîr-u sadr-u vezir
(s. 190)

10 Kerd es hatır-ı Hâce Müeyyed
Der-i hikmet guşâde ber tu Yezdan
.....

Şeb-î men rûz-ı rahşan kerd Hâce
Be burhanhâ-yı çün horşîd-i rahşan
.....
Merâ binmûd hâzır her du âlem
Be yek câ der tenem peyda vu pinhan
(Divan)

11 Bergîr dil zi Belh-u binih ten zı behr-i dın
Çün men garîb-u zâr be Mâzenderan derun
(s. 506)

Gerçi merâ asl Horâsâniest
Ez pey-i pırî vu mihî vu serî
Dûsti-i itret-i hane-i Rasûl
Kerd merâ Yemgî vu Mâzenderî
(s. 413)

12 Şimdi buraya Suğan derler, Bedahşan'da Curm'a yirmi dört mil mesafededir.

13 Fâtımiyem Fâtımiyem Fatımi
Tâ tu bimîrî zi gam ey zahirî

14 Mer ukalârâ be Horasan menem
Ber süfehâ Huccet-i Mustansırî

15 Dâd-ı men bî güman be hak bidehî
Rûz-ı haşr ez nebîre-i Abbas

16 Ki pursed zin garîb-i hâr-u mahzun
Horâsanrâ ki bî men hâl-i tü çun
Merâ bâr-i digergûnest ahvâl
Eğer tü nîstî bî men diğergûn
(s. 329)

17 Bıguzer ey bâd-ı dil-efrûz-ı Horasani
Ber yeki mande be Yemgân dere zindani
Enderin tengiy-u bî rahat binşeste
Hâli ez ni'met-u ez zıy'at-u dehkaanî
(s. 429)

18 Selâm kun zi men ey bâd mer Horâsanrâ
Mer ehl-i fazl-u hıredrâ ne âm-u nâdanrâ
(s. 8)

19 Panzdeh sâl berâmed ki be Yemgânem
Çûn-u ez behr-i çi zîrâ ki be zindânem
(s. 281)

.....
Tâze rûyem bemesel lâle-i no'man bûd
Kâh-ı pusîde şud ân lâle-i no'mânem
(s. 282)

20 Eğer be hurmet-u izz-u be câh mandi der âlem

Kesîy bimandi mandi Rasûl tâ mahşer
Ve ger be sıdk bimandi kesî budî Sıddıyk
Ve ger be adl bimandi kesî budî Ummer
Ve ger be şerm bimandi kesî budî Osman
Ve ger be cûd-u sahavet kesî budî Hayder
.....
Kucâ Muavviye vu kû Yeziyd-u kû Hışşam
Kucast Ummer-i Abdül-Azîz-i din-perver
.....
Zi âliman-ı cihan her kucâ zi hord-u buzurg
Sagıyr bûde vu şöhre Ebû-Hanîfe kiber
21 Çün dâd kuni hod Umer tu bâşî
Herçend ki nâmet Vmer nebâşed
(s. 141)
Betâat bikun şukr-ı ihsân-ı û
Ki in Dâd nezd-î hıred ummerîst
(s. 60)
22 Hîç bâ Bûbekr-u bâ Ummer licâc
Nîst imrûz-u ne rûz-ı mahşerem
Kûr-ı âmmest inçunin turfendehâ
Nâ-zmûde hıyre hıyre meşkerem
(s. 291)

23 Bu satırları yazdıktan sonra divanın bu tab'ına, İran'ın seçkin müdekkik ve âlimi Müctebâ Minevî tarafından zeylen yazılan dibaceyi gördüm ve benim mütalâalarımı teyit ettiği için pek sevindim. Minevî diyor ki: Bu divan hakkında bir de şunu söylemek lâzımdır: Hâlâ birçok beyitleri müphemdir. Şüphe yok ki kopya edenlerin çoğu, birçok yerlerini karıştırmış ve değiştirmiştir. Ondan sonra yukarı ki şiirden çıkarılan beyitleri yazmakta ve ikinci Sıddıyk kelimesinin Osman olması icap ettiğini söylemektedir.

24 Linkin ez akl revâ nist ki ez dîvan
Hîştenrâ nekunend merd nigehdânî
Merd-i huşyâr-ı suhandân çi suhan gûyed
Bâ gurûhi heme çün gûl-i beyâbânî
(s. 429)

25 Fazl-ı tu cîst biniger ber Tersâ
Ez ser birim kun heves-u sevdârâ
Tu mu'minî girifte Muhammed ru
U kâfer-u girifte Mesîhârâ
Isân peygamberân-u refîkânend

Çün düşmeni tu bîhude Tersârû

(s. 17)

26 Her ki pey-i tenzil bî te'vil reft
U be çeşm-i râst der din a'verest
Müşk bâşed lafz-u ma'nî bûy-ı û
Müşk-i bî bû ey pişer hâkisterest

SEFERNAME

RAHMAN YE RAHÎM ALLAH ADIYLA

Allah tövbe nasip etsin ve tövbesini kabul eylesin, Merv'ın Kubadyan'ına[1] mensup Ebû-Muin Nâsır Husrev şöyle der:

Ben, kâtipliği iş edinmiştim. Padişaha ait mallara ve işlere bakan bir adamdım. Divan işleriyle uğraşırdım. Bir zamanlar o işle meşgul olmuş, akranlarımın arasında tanınmıştım. Dört yüz otuz yedi yılı rebiülâhirinde Horasan emîri Selçuk oğlu Mikâil'in oğlu Ebû-Süleyman Çağrı Bey Davud'du. Divana ait bir işle Mervrod'un[3] Pençdih'ine[2] gidip kondum. O gün re's ile müşteri İran'daydı. Böyle bir günde, her ne hacet istense ulu Allah reva eder derler. Ben de bir köşeye çekildim, iki rekât namaz kıldım. Allah'ın beni zengin etmesini diledim. Sonra eşimin, dostumun yanına geldim. Onların birisi Farsça şiir okuyordu. Hatırıma bir şiir geldi, o

şiiri okumasını istedim, gönlümden bu geçti. Bunu oku diye ona vermek üzere şiiri bir kâğıda yazdım. Daha ona vermemiştim ki o, istediğim şiiri tıpkı tıpkısına okumaya başladı. Bunu hayra yordum ve kendi kendime ulu Allah dedim, benim dileğimi kabul etti. Oradan Cüzcanan'a[4] gittim, bir aya yakın orada kaldım. Muttasıl şarap içiyordum. Allah, ona ve evlâdına rahmet etsin, Peygamber(S.A.V.) buyurur ki: Aleyhinize bile olsa doğruyu söyleyin. Bir gece rüyada birisini gördüm. Bana dedi ki: Halkın aklını gideren şu şarabı ne vakte dek içeceksin? Aklın başında olsa daha iyi ya. Hakimler, dünya gamını eksiltecek bundan başka bir şey bulamamışlardır, diye cevap verdim. Cevaben, kendinden geçmek ve aklı başından gitmek rahatlık değildir. Halkı akılsızlığa sevk eden kişiye hakim denemez. Aklı, fikri artıracak bir şey aramak gerek, dedi. Bunu nerden elde edeyim? dedim. Arayan bulur dedi de kıble tarafını gösterdi, başka bir şey söylemedi. Uykudan uyandım, o rüya tamamıyla hatırımdaydı, bana iyice tesir etmişti. Kendi

kendime geceki uykudan uyandım, kırk yıllık uykudan da uyanmam gerek dedim. Bütün işlerimi, güçlerimi değiştirmedikçe ferah bulamayacağım, diye düşündüm. Dört yüz otuz yedi yılı cemaziyelâhırının altıncı perşembe günü yıkanıp Ulu camiye gittim, o gün Farslar'ın yezdicurd yılının[5] dört yüz on senesi dey ayının on beşiydi. Namaz kıldım, ulu Allah'tan, kendi buyurduğu gibi bana vacip olanları yapmam, yapma dediği şeylerle lâyık olmayan şeyleri yapmamam için yardım diledim.

Oradan Şiburgan'a[6] gittim. Gece Baryab[7] köyünde kaldım. Oradan Senglan ve Talikan[8] yoluyla Mervrod'a döndüm. Orada uhdemde bulunan vazifeden affedilmemi rica ettim, kıbleye doğru sefere niyetlendim dedim. Uhdemdeki hesapları verdim. Kendime dünyalığa ait pek az ve zarurî bir şey alıkoyup geri kalanlarını tamamıyla bıraktım. Şabanın yirmi üçüncü günü Nişabur'a gitmek üzere yola çıktım. Merv'den Serahs'a[9] otuz fersahlık yol aşıp gittim. Oradan Nişabur'a kırk fersahlık yol

vardır. Şevvalin on birinci cumartesi günü Nişabur'a vardım. Bu ayın son çarşambasında güneş tutuldu. Zamanın hâkimi Çağrı Bey'in kardeşi Tuğrul Bey Muhammed'di.[10] Saraçlar çarşısına yakın bir medrese yapılmasını emretmişti. Onu yapıyorlardı. Kendisi, ilk defa olarak il zapt etmek üzere İsfahan'a gitmişti.

Zilkadenin ikinci günü Nişabur'dan padişahın kâtibi Hace Muvaffak'la[11] beraber çıktım. Kevan yoluyla Kumis'e[12] vardık. Allah ruhunu kutlasın, Şeyh Bayezid-i Bistami'yi ziyaret ettik. Oradan zilkadenin sekizinci cuma günü Damgan'a[13] gittim. Dört yüz otuz yedi zilhiccesinin ilk günü Abhuri[14] ve Çaştharan yoluyla Simnan'a geldim. Orada bir müddet kaldım. Bilgi sahiplerini aradım. Üstad Ali Nessai denen bir adamı gösterdiler; yanına vardım. Genç bir adamdı. Deylem lehçesi üzere Farsça konuşuyordu. Düz ve uzun saçlıydı. Yanına bir bölük adam toplanmıştı. Bir kısmı Uklidis okuyor, bir kısmı tıp, bir kısmı da hesap

tahsil ediyordu. Söz arasında, Allah rahmet etsin, üstat Ebû-Ali Sina'dan böyle okudum, ondan şöyle duydum demekteydi. Maksadı da Ebû-Ali Sina'nın şakirdi olduğunu bana bildirmekti. Kendisiyle sohbete giriştim. Ben dedi, umumî bir şeyler bilirim, hatta biraz da hesap okumak hevesindeyim. Şaştım kaldım. Dışarı çıktım ve kendisi bir şey bilmezken başkasına ne öğretebilir ki? dedim. Belh'ten Rey'e kadar hesap ettim, üç yüz elli fersahlık yol tuttu. Rey'den Save'ye otuz, Save'den Hemedan'a otuz, Rey'den İsfahan'a elli, Amül'e otuz fersahtır derler. Rey'le Amül arasında Demavend dağı vardır. Bir kubbeye benzer ve ona Levasan[15] derler. Üstünde bir kuyu vardır, nışadırın ve kükürdün oradan çıktığını söylerler. Halk öküz derilerini götürüp nışadırla doldururlar, dağ başından aşağı yuvarlarlar. Yoldan indirmeye imkân yoktur.

Dört yüz otuz sekiz muharreminin beşinci ve Fars tarihinin dört yüz on beşinci yılı murdat ayının onuncu günü Kazvin'e yollandım.

Kuhe[16] köyüne vardım. Kıtlık olmuştu. Orada bir batman arpa ekmeğini iki dirheme veriyorlardı. Oradan kalktım, muharremin dokuzuncu günü Kazvin'e[17] ulaştım. Bu şehrin bağları çoktu. Duvarları, çitleri, bağa girmeye mâni hiç bir şeyleri yoktu. Güzel bir şehirdi Kazvin. Sağlam bir kalesi vardı. Kaleye mazgallar yapmışlardı. Şehrin güzel çarşıları vardı. Yalnız suyu azdı, o da yeraltında yapılmış su yolundan gelmedeydi. O şehrin reisi Ali soyundan bir adamdı. Kunduracılar, şehirde bulunan sanatkârların hepsinden fazlaydı.

Dört yüz otuz sekiz muharreminin on ikinci günü Kazvin'den hareket ettim. Bil ve Kazvin'in bir kasabası olan Kabban[18] yoluyla Harzevil[19] denen bir köye vardım. Kardeşim ve Hintli bir köleceğiz de yanımdaydı. Azığımız azalmıştı. Kardeşim bakkaldan biraz bir şey almak için köye gitti. Birisi, bakkal benim dedi, ne istiyorsun? Ben, garibiz, yolcuyuz, bize gereken ne varsa ver dedim. Hiç bir şeyim yok ki dedi. Bundan sonra nerde birisi bu çeşit lâf söylese

Harzevil bakkalı derdim. Oradan hareket edince sarp bir inişe sardık. Üç fersahlık yol yürüyünce Tarem[20] köylüklerinden Berz-ül-hayr denen bir köye vardım. Güzelim asmalar, birçok nar ve incir ağaçları vardı. Çoğu da kendi kendine bitmişti. Oradan da hareket ettim. Yolda bir ırmak vardı ki ona Şahrod[21] diyorlardı. Irmak kıyısında Handan denen bir köy vardı. O köyde, yolculardan, emirler emiri adına baç alıyorlardı. Bu zat Deylemlilerin padişahlarındandı. O ırmak bu köyden geçince Sepidrod denen başka bir ırmakla birleşiyordu. Bu iki ırmak da birleşince Giylan dağlarının derelerinden bulunan ve batı tarafından olan bir dereye akıyordu. Bu su Giylan'dan geçmede ve Abisgûn gölüne dökülmedeydi. Abisgûn gölüne tam bin dört yüz ırmak dökülür, bu gölün çevresi de tam bin iki yüz fersahtır derler. Gölün ortasında adalar ve bu adalarda bir hayli adam vardır. Ben birçok kişilerden bunu duydum. Şimdi biz yine hikâyemize ve kendi işimize bakalım:

Handan'dan Şemiran'a[22] kadar, baştanbaşa taşlık bir çölceğiz vardır ki üç fersah sürer. Orası Tarem ilinin kasabasıdır. Şehrin kıyısında sarp kaya üstüne yapılmış bir kale vardır. Çevresine üç sur çekilmiş, kalenin ortasında da yeraltından bir kanal açılmıştır. Bu yol, ta ırmak kıyısına kadar gider. Kalenin suyunu bu yolla temin ederler. Kimse yolsuzluk edemesin, serkeşlikte bulunmasın diye ilin ulularının oğullarından bin er, kalede bekler. O emirin Deylem ilinde daha birçok kaleleri olduğunu söylediler. Hükmü geçen yerlerde tamamıyla adalet ve eminlik vardır. Hatta vilâyeti içinde hiç kimse, başkasının bir şeyini alamaz. Vilâyetinde cuma namazına gidenler ayakkabılarını mescidin dışında bırakırlar. Kimse onların ayakkabılarını almaz. Bu emir, fermanlara adını böyle yazar: Merzban-üd Deylem Cîl-i Cîlân Ebû - Salih mevlâ Emîr-ül mü'minin. Adı İbrahim oğlu Cestan'dır.[23] Şemiran'da iyi bir adam gördüm Derbend'liydi, adı Ali oğlu Filozof Ebülfazl Halife'ydi. Ehliyetli bir adamdı. Bize riayetlerde

bulundu, keremler etti, beraber mübaheselere giriştik, dost olduk. Bana ne niyettesin? dedi. Kıble tarafına sefere niyet ettim dedim. Dönünce buradan geç de seni yine göreyim. Bunu istiyorum dedi.

Muharremin yirmi altıncı günü Şemiran'dan hareket etmiştik, seferin on dördünde Serab[24] şehrine vardım. On altı seferde Serab'dan kalktım, Saidâbad'dan geçtim, dört yüz otuz sekiz yılı seferinin yirmisinde Tebriz[25] şehrine vardım. O gün eski aylardan şehriver'in beşiydi. O şehir, Azerbaycan ülkesinin merkezidir. Mamur bir şehirdir. Uzunluğunu, enliliğini adım adım ölçtüm, her ikisi de bin dört yüz adım geldi. Azerbaycan vilâyeti padişahını hutbede böyle anıyorlardı: El-emîr-ül eceli Seyf-üd devleti ve Şeref-ül mille Ebû-Mansur Vehsudan İbn-i Muhammed mevlâ Emîr-ül mü'minin.[26] Bu şehirde müsterika günlerinde yatsı namazından sonra dört yüz otuz dört yılı rebiülevvelinin on yedinci perşembe gecesi bir deprem[27] olduğunu, şehrin yarısının yıkıldığını

bir kısmınaysa bir zarar dokunmadığını anlattılar ve kırk bin adam öldü dediler. Tebriz'de Katran[28] adlı bir şairle görüştüm. Güzel şiir söylüyordu ama Fars dilini iyi bilmiyordu. Yanıma geldi, Mencik'le[29] Dakiki'nin[30] divanlarını getirdi, bana okudu. Halledemediği manaların hepsini sordu, söyledim, anlattım. Şerhlerini yazdı. Kendi şiirlerini de bana okudu.

Rebiülevvelin on dördünde Tebriz'den hareket edip Merend[31] yoluyla ve Emîr Vehsudan'ın askeriyle Hoy'a[32] vardık. Oradan Berkeri'ye[33] bir elçiyle gittim. Hoy'dan Berkeri'ye otuz fersahlık yoldur. Cemaziyelevvel'in on ikinci günü oraya vardık. Oradan da Van[34] ve Vestan'a[35] ulaştık. Oranın çarşısında koyun eti sattıkları gibi domuz eti de satarlardı. Kadın, erkek dükkânlarda oturmuşlar, çekinmeden şarap içiyorlardı. Oradan kalktım, cemaziyelevvelin on sekizinde Ahlat[36] şehrine vardım. Bu şehir, Müslümanlarla Ermenilerin sınırıdır. Berkeri'den buraya kadar on dokuz

fersahtır. Oranın bir emiri vardı, ona Nasruddevle[37] derlerdi. Yaşı yüzü geçkindi. Birçok oğulları vardı. Her birine bir il vermişti. Ahlat şehrinde üç dille konuşuyorlardı: Arapça, Farsça, Ermenice. Sanırım ki bu sebepten o şehre Ahlat adını takmışlar. Orada akçe ile alışveriş ediliyordu. Okkaları üç yüz dirhemdi.

Cemazelulânın yirminci günü oradan kalkıp bir kervansaraya vardım. Kış pek müthişti. Dehşetli kar vardı. Halk karda, tipide anayolu bulsunlar da şehre varsınlar diye şehrin önündeki ovaya yol boyunca bir miktar kazık kakmışlardı. Oradan Bitlis[38] şehrine vardım. Bu şehir bir dere içine kurulmuştu. Oradan bal aldık, bize sattıkları hesaba göre yüz batmanı bir dinar tutuyordu. Bu şehirde adam vardır ki dediler, bir yılda üç yüz, dört yüz tulum balı olur. Oradan bir kaleye vardık, oraya Kıf-unsur[39], yani "dur da bak" diyorlardı. Oradan da geçtik, bir yere vardık ki orada bir mescit vardı, Üveys-i Karani[40], Allah ruhunu kutlasın,

yaptırmıştır diye rivayet ettiler. Oralarda dağlarda dolaşan ve selvi ağacı gibi uzun dallar kesen adamlar gördüm. Bunları ne yapıyorsunuz? dedim. Bu sopanın bir ucunu ateşe sokarız, öbür ucundan katran damlar. Bütün katranı bir kuyuya toplarız, sonra o kuyudan çıkarır, kaplara doldurur, her tarafa götürürüz dediler. Ahlat'tan sonra anılan ve burada kısaca anlatılan bu memleketler, hep Meyafarıkıyn (Silvan) iline tabi memleketlerdir.

Oradan Erzen[41] şehrine vardık. Mamur, güzel bir şehirdi. Akar suları, bahçeleri, ağaçları, güzel çarşıları vardı. Orada Farsların azer ayında iki yüz batman üzümü bir dinara satıyorlardı. Bu üzüme Ermanuş üzümü diyorlardı. Oradan Meyafarıkıyn'a[42] vardık. Ahlat'tan Meyafarıkıyn'a kadar yirmi sekiz fersahlık yoldur. Belh'ten Meyafarıkıyn'a bu geldiğimiz yolla tam beş yüz elli iki fersahtır. Oraya vardığımız gün dört yüz otuz sekiz cemazelulâsının yirmi altıncı cuma günüydü. O vakit henüz ağaçların yaprakları yeşildi. Şehre

ak taştan büyük bir kale yapmışlardı. Her taşı beş yüz batman ağırlığındaydı. Her elli arşınlık yere yine bu söylediğimiz ak kayadan bir büyük burç kurulmuştu. Bütün kale bedenlerinin üstüne öyle mazgallar yapmışlardı ki görsen ustasının elinden daha bugün çıkmış dersin. Şehrin batı tarafında bir kapısı var. Kapının konması için taş kemerle büyük bir oyuk açılmış ve oraya üstünde hiç bir tahta parçası olmayan demir bir kapı konmuştur. Bir camisi var ki anlatmaya kalksam uzun sürer. Her ne kadar kitap sahibi, her şeyi tafsilatıyla yazmış, anlatmış ve "o mescide bir abdesthane yapmışlar ki ön tarafta kırk hücresi var. İki büyük ırmak, o abdesthanelere akmakta. Biri kullanılmak için, öbürü yeraltından akmada ve pisliği götürmede, çukurları temizlemede" demiştir. Bu şehrin dış kısmında kervansaraylar, çarşılar, hamamlar ve bir başka cami daha vardır ki orada da cuma namazı kılınır. Şimal tarafında Muhaddese denen bir başka sur var. Orası da çarşısıyla, Ulu camisiyle, çeşit çeşit hamamları ve bütün gerekli şeyleriyle bir şehirdir. İlin sultanını hutbede

böyle överler: El-Emîr-ül a'zam izz-ül İslâm Sa'düd- din Nasr-üd devleti ve şeref-ül mille Ebû-Nasr Ahmed. Bu zatın yüz yaşında olduğunu söylediler. Sahiden de öyleydi. Oranın okkası dört yüz seksen dirhemdir. Bu emir, Meyafarîkıyn'a dört fersahlık yerde bir şehir yaptırmıştır, bu şehre Nasriyye adını vermiştir. Amid'den Meyafarîkıyn'a dokuz fersahtır.

Eski dey ayının altıncı günü Amid'e[43] geldik. Şehir, yekpare bir kayanın üstüne kurulmuştur. Uzunluğu iki bin adımdır, enliliği de aynıdır. Çevresine kara taştan bir kale duvarı yapılmıştır. Yüz batmandan bin batman, hatta daha da ağır koca taşları o kadar muntazam kesmişlerdi ki kireç ve harç koymaksızın bu taşları birbiri üstüne istif etmek suretiyle kaleyi yapmışlardı. Hisarın yüksekliği yirmi, enliliği on kulaçtır. Her yüz arşında, yarım dairesi seksen arşın tutan bir burç yapılmıştır, mazgalı da aynı taştandır. Şehrin içinden kalenin üstüne çıkmak için birçok yerlerde taş merdivenler vardır. Her burcun üstüne bir savaş yeri yapılmıştı. Bu şehrin dört yanında dünyanın dört cihetine

açılmış dört kapısı vardır, kapıların hiç birinde tahta yoktur, hepsi demirdendir. Doğudakine Dicle kapısı, batıdakine Rum kapısı, kuzeydekine Ermen kapısı, güneydekine Teli kapısı derler. Bu surun dışında bir sur daha vardır, o da aynı taştan yapılmıştır, yüksekliği on arşındır. Bütün kale bedenlerinin üstünde mazgallar var. Mazgalın içinde tamamıyla silahlı bir adamın geçebileceği, durabileceği, kolayca savaşabileceği bir geçit yapılmıştır. Bu dış kalenin de iç kalenin kapılarına karşı demir kapıları vardır. İlk kale kapısından girildi mi ikinci kalenin kapısına varabilmek için bir müddet iki kale arasındaki aralıktan geçmek gerekir. Bu yolun genişliği on beş arşındır. Şehrin ortasında bir kaynak vardır ki sert taştan çıkar, beş değirmen çevirecek kadar ve çok güzel bir sudur, kimsecikler nerden geldiğini bilmez. Şehirde ağaçlar, bahçeler, hep o suyla sulanır. O şehrin beyi ve hâkimi, adı geçen Nasr-üd devle'nin oğludur. Ben, dünyanın dört bucağında, Arap, Acem, Hind ve Türk memleketlerinde birçok şehirler ve kaleler

gördüm, fakat yeryüzünde hiç bir ülke de Amid şehrinin kalesine benzer bir kale ne gördüm, ne de başka bir yerde bunun gibi bir kale gördüm diyeni duydum. Ulu Camii de bu kara taşla yapılmıştır, öyle bir mükemmel yapıdır ki ondan daha düzgün, ondan daha sağlam yapılmasına imkân yoktur. Caminin içinde iki yüz küsur taş direk vardır. Her direk yekpare taştandır. Direklerin üstüne, hepsi taştan olmak üzere kemerler yapılmıştır. Kemerlerin üstünde de öbür direklerden kısa direkler, o büyük kemerlerin üstünde yine bir sıra küçük kemerler vardır. Bu mescidin bütün damları kubbelerle örtülmüş, her tarafı oyma işleriyle, nakışlarla süslenmiş, boyanmıştır. Mescidin ortasında büyük bir taş vardır, o taşın üstüne bir adam boyu yüksekliğinde, çevresi iki arşın gelen pek büyük yuvarlak taş bir havuz konmuştur. Havuzun ortasında pirinç bir lüle vardır ki oradaki fıskiyeden berrak su fışkırır, o suyun nerden gelip nereye aktığı görünmez. Öyle büyük, öyle güzel bir abdesthane yapılmıştır ki ondan daha iyisi olamaz. Yalnız binaların

yapıldığı taşların hepsi karadır, Meyafarıkiyn'in taşlarıysa beyazdır. Mescidin yakınlarında pek özenilerek taştan yapılmış bir kilise var. Kilisenin zemini nakışlı mermerle döşenmiştir. Bu kilisede Hıristiyanların ibadet ettikleri kubbeli bir yerde kafesvari bir demir kapı gördüm ki, eşini hiç bir yerde görmedim. Amid'den Harran'a iki yol var. Bir tanesinde hiç bir köy, kent yok, o yol kırk fersah. Öbür yolda yeşillik, ağaçlık ve birçok köyler var. Köylülerin çoğu Hıristiyan. Bu yol altmış fersah. Biz kervanla bu yoldan geçtik. Dümdüz bir ovaydı ama o kadar taşlıktı ki hayvanların taşsız bir yere adım atmasına imkân yoktu.

Fars aylarından azer ayının ikisine tesadüf eden dört yüz otuz sekiz yılı cemadelâhırasının yirmi beşinci cuma günü Harran'a[44] vardık. Nevruzda Horasan'ın havası nasılsa o vakit oranın havası da öyleydi.

Oradan hareket edip Karavul denen bir şehre ulaştık. Cömert bir yiğit, bizi konukladı. Evine girince yanıma bir bedevi Arap geldi, aşağı

yukarı altmış yaşında vardı. Bana Kur'an bellet dedi. Ona "Kul aûzu bi Rabb-in nâs"ı belletmeye çalıştım. Benimle beraber okurken ben "Minel cinneti vennâs" deyince "Eraeyten nâs" da diyeyim mi? dedi. Bu sure, bu kadardır dedim, sonra Nakkaletel hatab suresi hangisi? dedi. Tebbet[45] suresinde Nakkaletel hatab değil, "Haımmâlet-el hatab" dendiğini bilmiyordu. O gece ne kadar çalıştıysam faydası olmadı, altmış yaşında bir Arap, "Kul eûzu"[46] suresini belleyemedi gitti.

Dört yüz otuz sekiz yılı recebinin ikinci günü Seruc'a[47] geldik, ikinci günü Fırat'tan geçtik, Menbic'e[48]vardık. Burası Şam ülkesi şehirlerinin ilkidir. Eski aylardan behmen ayının ilk günüydü. Oranın havası pek hoştu. Şehrin dışında hiç bir mamur yer yoktu. Oradan Haleb'e[49] gittim. Meyafarıkiyn, Haleb'e yüz fersahtır. Haleb'i güzel bir şehir buldum. Pek büyük bir kalesi var. Yüksekliğini yirmi beş kulaç tahmin ettim. O büyük kalenin hepsi kaya

üstüne yapılmış, hemen hemen Belh kadar olan bu şehir, baştanbaşa mamurdur, yapıları, evleri kat kattır. O şehir Şam'la Rum ülkeleri, Diyarıbekir (Diyarbakır), Mısır ve Irak arasında baç alınan bir memlekettir. Bütün bu şehirlerden tacirler, esnaflar, kalkıp oraya giderler. Dört kapısı vardır: Bab-Allah, Bab-el-Yehud, Bab-el-Cinan, Bab-ı Antakya. Oranın pazarında Zahirî[50] okka kullanılır ki dört yüz seksen dirhemdir. Oradan güney tarafına doğru gidilirse yirmi fersahlık bir mahalde Hama şehri vardır. Ondan sonra Humus'a gelinir. Halep'ten Demişk'a kadar elli, Antakya'ya kadar on iki, Trablus'a kadar yine on iki fersahtır. Kostantaniyye'ye (İstanbul) kadar iki yüz fersah olduğunu söylerler.

Recebin on birinci günü Halep'ten çıktık, üç fersahlık yerde bulunan bir köye vardık, bu köye Cündkınıssırîn[51] diyorlardı. Ertesi gün altı fersah yol aldık, Sermin[52] şehrine vardık, bu şehrin kalesi yoktu. Altı fersah daha gidince Maaratunnuman'a geldik. Taştan bir kalesi

vardı. Mamur bir şehirdi. Şehrin kapısında bir yuvarlak taş direk gördüm. Direk üstünde Arap yazısından başka yazıyla bir şey yazılmıştı. Birisinden bu nedir? diye sordum. Akrep tılsımıdır, bu şehirde asla akrep yoktur, gelemez de. Dışarıdan getirirler, koyuverirlerse şehre girmez, kaçar dedi. O direğin yüksekliğini on kulaç tahmin ettim. Şehrin çarşılarını gördüm, çok mamurdu. Şehrin cuma camii şehrin tam ortasına ve yüksek bir yere yapılmıştı. Halk ne yandan gelse on üç basamak bir merdivenle mescide girebilirdi. Şehirliler, hep buğday ekmekle meşguldüler. Ekinleri çoktu, incir, zeytin, fıstık, badem ağaçları ve üzümü boldu. Şehrin suyu, yağmur ve kuyu suyuydu. Orada Ebû'l-Alâ-il Maarrî[53] denen bir adam vardı, kördü.

Şehrin reisi oydu. Pek zengindi. Birçok kulları, işçileri vardı. Zaten bütün şehirli de onun kuluydu âdeta. Kendisi zahittik yolunu tutmuş, bir aba giymiş, evine çekilmişti. Yarım batman arpa ekmeğiyle geçinir, ondan başka bir şey yemezdi. Saray kapısını açmış, naipleri ve

adamları, onun adına şehrin işlerini döndürmekteydiler; ancak mühim işlerde ona başvururlardı; bunu böyle duydum. Nimetini kimseden esirgemeyen bu adam, ömrünü oruçla, gecelerini namazla geçirmede, hiç dünya işiyle uğraşmamadaydı. Şiirde, edebiyatta bir dereceye yükselmişti ki Şam'da, Mağrip'te ve Irak'ta bulunan fazilet sahipleri, bu asırda, hiç kimsenin onun derecesine yükselmemiş olduğunu ikrar ederler. Bir kitap yazmış, o kitaba El-fusûli ve'l-gaayât[54] adını vermişti. O kitapta halkın anlayamayacağı remizler, fasih sözler, şaşılacak örnekler vardır. Halkın pek azı ve bir de o kitabı ondan okuyan anlar. Hatta bu yüzden, sen bu kitabı Kur'an'a tariz için yazdın diye onu töhmet altına almışlardır. Daima etraftan gelen iki yüzden fazla adam, ondan edebiyat ve şiir tahsil ederler. Yüz bin beyitten fazla şiiri olduğunu duydum. Birisi, ulu Allah, sana bunca mal ve nimet vermiş, ne diye sen yemiyorsun da halka veriyorsun? diye sormuş, o da yediğimden fazlası benim değil ki diye cevap vermiştir. Ben oraya varınca bu adam henüz

sağdı.

Dört yüz otuz sekiz recebinin on beşinci günü oradan Kuveymat'a[55] gittim. Oradan Hama[56] şehrine vardım. Hoş, mamur bir şehirdi. Âsi ırmağının kıyısına kurulmuştu. Bu ırmak, Rum ülkesine gittiğinden, yani İslam memleketlerinden kâfir şehirlerine aktığından Âsi adını almıştır. Suyun kıyısında birçok su dolapları vardır. Orada yol ikiye ayrılıyor. Biri deniz kıyısına gitmededir ki Şam'ın batı tarafıdır. Biri de güneye doğru Demişk'a gider. Biz kıyıdaki yolu tuttuk. Dağda bir kaynak gördüm ki her yıl şaban ayının on beşi oldu mu o kaynaktan su kaynadığını, üç gün ırmak olup aktığını, üç günden sonra gelecek yıla dek bir katre su bile kaynamadığını söylediler.[57] Birçok adamlar, oraya ziyarete giderler, ulu Allah'a, bu vesileyle yaklaşmayı dilerler. Orada bir yapı ve havuzlar yapmışlardı. Orayı geçince bir ovaya vardık ki baştanbaşa nergislikti, hepsi de açmıştı, ova, nergislerin çokluğundan, tamamıyla bembeyaz görünmedeydi.[58] O ovayı geçtikten

sonra Irka[59] denen bir şehre vardık. O şehri iki fersah geçtik, demiz kıyısına ulaştık. Deniz kıyısından güneye doğru beş fersah gidince Trablus[60] şehrine geldik. Halep'ten Trablus'a kadar bu gittiğimiz yol, kırk fersahlık yoldur. Şabanın beşinci cumartesi günü oraya vardık. Şehrin civarı tamamıyla ekinlik, bostan, ağaçlık ve şeker kamışlığıydı. Portakal, turunç, muz, limon, hurma ağaçlan çoktu. Şeker kamışının şekerini de o mevsimde çıkarıyorlardı. Trablus şehri öyle bir yere kurulmuştu ki üç tarafı denizdi. Deniz coşup dalgalanınca şehrin kalesinin bir kısmını yalar. Karaya olan tarafına pek büyük bir hendek yapmışlar, oraya sağlam bir demir kapı koymuşlardır. Hisarın doğu tarafını taştan yontmuşlar. Mazgallarla savaş yerleri de taştan kale bentlerinin üstüne mancınıklar koymuşlardı. Korkuları, Rum ülkesinden düşmanın gemilerle gelmesindendi. Şehrin mesahası bin kulaç karedir. Dört, beş, hatta altı katlı, kervansarayı, güzel ve temiz çarşıları, pazarları var. Görsen, her biri bezenmiş

bir köşktür dersin. Acem ülkesinde görmüş olduğum her çeşit yemek ve meyveyi, hatta yüz kat daha fazla olarak orada gördüm, hepsi de fazlasıyla vardı. Şehrin ortasında pek büyük, pek temiz, pek güzel ve sağlam bir cuma mescidi vardı. Mescidin ortasına büyük bir kubbe yapılmış. Kubbenin altında mermer bir havuz, ortasında da pirinçten yapılmış bir fıskiye var. Pazarda bir ark açılmış. Beş masuradan fazla su, o arktan akmada. Halk, ihtiyacı miktarınca bu sudan almada, fazlası akıp denize gitmededir. Bu şehirde yirmi bin adam vardır, dediler. Şehrin birçok dış mahalleleri, kırları ve köyleri var. Orada Semerkand kâğıdı gibi, hatta ondan da güzel kâğıt yapılmaktadır. Bu şehir, Mısır sultanına aittir. Bir zaman Rum ülkesinden kâfir askeri gelmiş, bu şehrin Müslümanları, o askerle savaşmış, onları alt etmişlerdi. Bu yüzden Mısır sultanının, o şehirden haracı affettiğini söylediler. Şehri düşmandan korumak için Mısır sultanının bir ordusuyla bu ordunun bir komutanı, daima şehirde bulunmadadır. Şehir, bac yeridir. Rum, Frenk, Endülüs ve

Mağrib illerinden gelen gemiler, Mısır padişahına onda bir bac verirler. Ordunun erzakı, bundan çıkar. Padişahın orada gemileri vardır; Rum, Sicilya ve Mağrib ülkelerine gidip ticaret ederler. Şehrin halkı, tamamıyla Şîa'dır. Şiîler, her şehirde güzel mescitler yapmışlardır. Orada kervansaraylar gibi evler kurmuşlardır. Fakat oralarda kimseler oturmaz. Oralara "meşhed" derler. Trablus'un dışında, söylediğim meşhedlerin iki üç tanesinden başka hiç bir ev yoktur.

Bu şehirden çıkıp deniz kıyısından güneye doğru yürüdüm. Bir fersahlık yol alınca Kalamun[61] denen bir kaleye vardık, içinde bir kaynak vardı. Oradan yürüyüp Taraberzen[62] şehrine vardım. Trablus'tan oraya kadar beş fersahtı. Oradan Cübeyl[63] şehrine vardık. O şehir, üçgen şeklinde bir şehir olup bir ucu denize karşıdır. Çevresine çok yüksek ve sağlam bir hisar çekilmiştir. Şehrin etrafında tamamıyla hurma ağaçları ve sıcak ülkelerde yetişen ağaçlar vardır. Bir çocuk gördüm, elinde kırmızı

ve beyaz birer gül vardı. O gün, acem yılının dört yüz on beş yılı ve eski aylardan isfendarmuz ayının beşinci günüydü.

Oradan Beyrut'a[64] vardık. Taş bir kemere rastladım ki yol, o kemerin altından geçiyordu. Kemerin yüksekliğini elli arşın tahmin ettim. Etrafına her biri bin batmandan fazla gelen beyaz taş levhalar konmuştu. Bu yapıyı tuğlalarla yirmi arşın kadar yükseltmişler ve üstüne, her biri sekiz arşın boyunda ve iki adamın zorla kucaklayabileceği kadar kalın mermer direkler dikmişlerdi. Bu direklerin üstlerine, iki yandan da, aralarında hiç harç olmamak şartıyla taş kemerler yapmışlardı. Nihayet o kemerlerin üstüne de tam ortaya gelmek üzere elli kulaç yüksekliğinde büyük bir kemer kurulmuştu. O kemere konan taş levhaların her birini sekiz kulaç tahmin ettim. Uzunluğu ve enliliği dörder kulaç olup aşağı yukarı her biri yedi bin batman ağırlığındadır. Bütün bu taşları güzel bir surette öyle yontmuşlar, nakışlarla öyle bezemişler ki tahtayı bile öyle oymak, o çeşit nakışlarla bezemek pek

az mümkündür.[65] Bu kemerden başka bir bina kalmamıştır. Oralarda burası nedir? diye sordum. Firavun'un bahçesinin kapısıdır ve pek eskidir diye duyduk dediler. Bütün o civarın ovası mermer direkler, direk başlıkları ve gövdeleriyle doludur. Hepsi de oymalarla bezenmiş yuvarlak, dört, altı ve sekiz köşeli direklerdir. Öyle sağlam ve sert taşlardır ki demir bile işlemez. O civarda dağlık bir yer yoktur ki oradan kesilmiş sanılsın. Bunlardan başka diğer taşlar gibi demirle işlenebilecek yumuşak ve macun gibi suni bir taş daha var. Şam civarında beş yüz binden fazla direk, direk başlığı ve gövdesi, yerlerde yatmaktadır. Hiç bir mahlûk, bunların ne olduğunu yahut nerden getirildiğini bilmez.

Bundan sonra yine deniz kıyısında bulunan Sayda şehrine vardık. Oraya pek çok şekerkamışı ekmişlerdi. Sağlam bir kalesi ve üç tane kapısı var. Pek zevkli, pek ferahlı ve güzel bir cuma camii vardı. Bütün mescide nakışlı hasır döşemişlerdi. O kadar bezenmiş ve süslü bir çarşısı vardı ki onu görünce şehirde donanma var, padişah geliyor diye, yahut başka bir müjde

yüzünden donatmışlar sandım. Bu nedir? diye sordum, bu şehrin âdeti hep böyledir dediler. Öyle bağları, bahçeleri, ağaçları vardı ki sanki bir padişah özenmiş de onları yetiştirmiş ve her birinde birer köşk yaptırmış dersin. Ağaçların çoğu yemiş vermişti.

Oradan beş fersah yol alınca Sûr[66] şehrine geldik. Deniz kıyısında bir kaya vardı, şehir onun üstüne kurulmuştu. Kalesinin ancak yüz arşın yeri karada öbür kısmı denizdeydi. Taştan bir kaleydi ki deniz suyu nüfuz etmesin diye taşların arasını ziftlemişlerdi. Şehrin mesahasını bin kulaç kare tahmin ettim. Beş altı katlı kervansarayları ve birçok fıskiyeleri vardı. Çarşıları, pazarları güzel, nimetleri bol bir şehirdi. Bu Sûr şehri, Şam kıyılarındaki şehirler içinde malı ve zenginliği ile tanınmıştı. Halkının çoğu Şîa'dır. Orada Ebû-Akıyoğlu denen ve Sünnî mezhebinden olan bir kadı vardı, iyi ve zengin bir adamdı. Şehrin kapısında bir meşhet yapmışlar, oraya birçok kilimler, halılar döşemişler, altın ve gümüş kandiller,

avizeler asmışlardı. Şehir, yüksek bir yerdedir, suyu dağdan geliyor. Şehrin kapısına taş su kemerleri yapmışlar. Suyu, o kemerlerle şehre getirmişler. O dağda, şehrin karşısında bir vadi var, doğu tarafına doğru o vadiden on sekiz fersah gidildi mi Demişk şehrine varılıyor.

Biz, oradan kalkıp yedi fersah yol aştık, Akke[67] şehrine vardık. Orayı Medînet-ü Akkâ diye yazarlar. Şehir, yüksek ve meyilli bir yere yapılmıştır. Başka yerler düzlüktür. Bütün o kıyıda deniz, pek coşkun olup büyük dalgalar, orayı yaladığından denizden korkarlar ve bu yüzden şehirleri yüksek yerlerden başka yerlere kurmazlar. Cuma mescidi, şehrin ortasında ve her taraftan daha yüksek bir yerdedir. Bütün direkleri mermerdir. Kıblenin sağ tarafında, dışarıda Salih Peygamber Aleyhisselâm'ın kabri vardır. Mescidin sahasının bir kısmını taşla döşemişler, bir kısmına yeşillik ekmişler. Âdem Aleyhisselâm'ın orada ekin ektiğini söylerler. Şehri ölçtüm, uzunluğu iki bin kulaç, genişliği beş yüz kulaçtı. Kalesi pek sağlamdı. Batı ve güney tarafı denizle karşıdır.

Güneyde mînâ vardır. Kıyıdaki şehirlerin çoğunda da mînâ bulunur. Bu, gemileri korumak için yapılmış ağıla benzer bir şeydir, arkası şehirdir. Duvarları, deniz kıyısında ve denize girmiş bir vaziyettedir. Elli arşın genişliğinde kapısız bir yeri açık bırakmışlardır ama arada bu duvardan öbürüne kadar gerilmiş zincirler vardır. Geminin içeriye girmesini isterlerse zincirleri gevşetirler, zincirler denizin içine girer, gemi zincirlerin üstünden, sudan geçer. Sonra yine zincirleri gererler. Bu suretle yabancılar, bu gemilere kastedemezler. Doğu kapısının sol cihetinde bir kaynak vardır ki su alabilmek için yirmi altı basamak aşağıya inmek gerektir. O kaynağa "Ayn-ül-bakar - Öküz kaynağı"[68] derler. Bu kaynağı Adem peygamber buldu ve öküzünü orada sulardı da o yüzden bu adı aldı diye rivayet ederler. Bu şehirden doğu tarafa doğru gidince bir dağ vardır. Orada peygamberlerin, Aleyhimüsselâm, kabirleri vardır. Bu yer, Remle'ye giden yolun biraz kıyısındadır. O kutlu mezarları görüp ulu Allah'ın bereketlerini dilemek için oraya gitmeye

niyet ettim. Akkâ'lılar, orada fesatçı bir kavim var, yolda kimi garip görürlerse saldırırlar, bir şeyi varsa alırlar, dediler. Yanımdaki eşyamı ve paramı Akkâ mescidine bıraktım, dört yüz otuz sekiz şabanının yirmi üçüncü cumartesi günü doğu kapısından çıktım. İlk günü Akkâ'nın kabrini ziyaret ettim. Bu zat, şehri kuran zatmış. Salih ve büyük kişilerdenmiş. Yanımda yol bilen bir kılavuz bulunmadığından şaşırmış kalmıştım. Derken Allah'ın lütfuyla aynı günde Azerbaycanlı bir Acem, gelip bana ulaştı. Evvelce o kutlu mezarları ziyaret etmiş, ikinci defa olarak yine ziyarete niyet eylemiş. Allah'ın bu lütfu üzerine iki rekât namaz kıldım, Allah'ın, azmimde vefa etmem için bana başarı vermesinden dolayı şükür secdesine kapandım. Berve[69] denen bir köye ulaştık. Orada Iyş ve Şem'un aleyhimesselâmın kabirlerini ziyaret ettim. Oradan Demun[70] denen Magarek'e geldik. Orada da Zülkifl aleyhisselâmın[71] diye rivayet edilen bir kabri ziyaret ettim. Oradan Abilin[72] denen bir köye vardım. Hûd

aleyhisselâmın[73] kabri oradaydı. Onu da ziyaret ettim. Avlusunda koca bir dut ağacı vardı. Uzeyr peygamber aleyhisselâmın[74] kabri de oradaydı, onu da ziyaret ettim. Oradan güneye doğru gittim. Hazîre[75] denen bir köye geldim. Bu köyün batı tarafında bir vadi, o vadide de taştan çıkan bir tertemiz su vardır. Kaynağın karşısında, bir kayanın üstüne bir mescit yapmışlar. O mescitte taştan yapılma, tavam da taştan iki oda vardır ki ufacık bir kapı ile oraya geçilir. Bu kapıdan insan, güçlükle geçebilir. Orada birbirine yakın iki kabir vardır. Birisi Şuayb aleyhisselâmın, öbürü Musa aleyhisselâmın karısı ve Şuayb'ın kızınındır. O köy halkı, o mescidi ve mezarları temiz tutarlar, oralara mum yakarlar, sair hizmetleri yaparlar, onlara iyi bakarlar. Oradan Erbil[76] denen bir köye gittim. O köyün kıble tarafında bir dağ ve o dağda bir mezarlık vardı. Orada Yakup aleyhisselâmın oğullarından ve Yusuf aleyhisselâmın kardeşlerinden dört tanesinin kabri vardır. Oradan hareket edince bir tepe

gördüm, altında bir mağara vardı. Musa aleyhisselâmın anasının kabri oradaydı. Orayı da ziyaret edip yürüdüm, önüme bir vadi çıktı. O vadinin sonunda küçük bir göl vardı.[77] Taberiyye[78], o gölün kıyısındadır. O gölün uzunluğu altı fersah, enliliği üç fersah kadardı. Suyu güzel ve tatlıydı. Şehir, gölün batı tarafındadır. Şehirdeki hamamların suları ve fazla suların hepsi bu göle akar. O şehrin ve o gölün kıyısındaki ilin halkı, hep bu gölün suyunu içerler. Rivayet ettiler: Vaktiyle bir bey bu şehre gelmişti de pisliklerin ve pis suların bu göle akmamasını temin için yollarını değiştirmişti. Bunun üzerine gölün suyu kokmuş, içilemeyecek kadar bozulmuş. Bey de tekrar o pis suların yollarını açmalarını emretmiş. Bu sular, göle akmaya başlayınca suyu güzelleşmiş. Bu şehrin, deniz kıyısından başlayıp şehrin çevresini kuşatan sağlam bir suru vardır. Göl tarafında sur yoktur. Gölde birçok yapılar vardır. Burada gölün dibi taştır. Göle mermer direkler dikmişler, üstlerine yanları açık

köşkler kurmuşlar. Gölde birçok balıklar vardır. Şehrin ortasında cuma mescidi, mescidin kapısında bir kaynak vardır. O kaynağın üstüne bir hamam yapmışlardır. Suyu öyle sıcaktır ki soğuk suyla karıştırmadıkça dökünmeye imkân yoktur.[79] O hamamı Davud oğlu Süleyman aleyhisselâm yapmıştır derler. Ben o hamama girdim. Bu Taberiyye şehrinin batı tarafında Yasemin mescidi denen güzel bir mescit vardır. O mescit içinde yüksek bir büyük sofa vardır. Oraya mihraplar yapmışlar, sofanın bütün çevresine yasemin ağaçları dikmişler. Mescit, bu yüzden Yasemin mescidi diye anılmadadır. Doğu tarafında bir revak içinde Nun oğlu Yûşa'nın kabri vardır. O sofanın altında yetmiş peygamberin kabri vardır ki İsrailoğulları onları öldürmüşlerdir, aleyhimüsselâm. Şehrin güney tarafında Lût gölü vardır. Suyu acıdır. Taberiyye gölünün suyu oraya dökülür. Lût şehri, bu gölün kıyısındaymış ama hiç bir eseri kalmamıştır. Birisinden duydum, dedi ki: Suyu acı olan bu Lût gölünde suyun köpüğünden

öküz gibi kara bir şey meydana gelir.[80] Taşa benzer ama sert değildir. Halk onu alır, parçalar, illere, şehirlere götürürler. Onun bir parçası, bir ağacın dibine konursa o ağacın dibine kurt düşmez, köküne de bir zarar vermez. Bağ bahçe, yeraltında yaşayan kurtlardan ve haşerattan emin olur. Yalanı varsa vebali söyleyenin boynuna. Aktarlar da alırlar, köklere, ilâçlara düşen ve nukre denen kurtları def eder derler dedi. Taberiyye'de hasır dokurlar, hasırdan seccadeler yaparlar. Orada beş mağribi dinara alınır. Batı tarafında bir dağ vardır ki orada üstünde İbranice, "Bu yazının yazıldığı vakit Süreyya yıldızı hamel burcundaydı" kitabesi bulunan granit bir taş parçası vardır. Ebu-Hüreyre'nin[81] mezarı orada, şehrin dışındadır ama oranın halkı Şia olduğundan kimse ziyaretine gitmez. Bir adam ziyaretine gitmek isterse çocuklar gürültüyle başına üşüşürler, o adamı taşlarlar, ona zahmet verirler. Ben de bu sebeple ziyaretine gidemedim. Orayı ziyaretten dönünce Kefer-Kenne[82] denen bir köye geldim.

Bu köyün güneyinde bir tepe vardır. Tepenin üstüne güzel bir ibadet yurdu yapmışlar, o yapıya sağlam bir kapı koymuşlardır. Yunus peygamberin, aleyhisselâm, kabri oradadır. Orada da, kapının önünde suyu tatlı bir de kuyu vardır. Orayı ziyaret ettikten sonra Akkâ'ya döndüm. Oradan Akkâ'ya kadar dört fersahtır. Akkâ'da bir gün kaldık, sonra oradan hareket ettik. Hayfa denen bir köye vardık. Bu köye gelinceye dek yol, pek kumluktu. Acem ülkesinde kuyumcular bu kumu kullanırlar ve bu kuma Mekke kumu derler.

Hayfa köyü[83], deniz kıyısındadır. Orada hurmalıklar ve birçok ağaçlar vardır. Gemi yapanlar, orada bulunuyorlar, büyük gemiler yapıyorlardı. O gemilere orada Cudi diyorlardı. Oradan hareketle bir fersahlık yolda bulunan ve Küneyse[84] denen bir başka köye ulaştık. Yol orada denizden sapıp doğuya doğru dağa dayandı. Orada Timsahlar vadisi[85] denen ovalar, taşlıklar vardı, iki fersah gidince bir kere daha yol, deniz kıyısına çıktı. Orada dalgaların

dövmesi yüzünden toz toprak arasında kalmış, taşa dönmüş birçok deniz hayvanlarının kemiklerini gördük.

Oradan Kayseriyye[86] denen bir şehre vardık. Akkâ'dan oraya dek yedi fersahlık yol var. Akarsuyu, hurmalıkları, portakal ve turunç ağaçlıkları bulunan güzel bir şehirdi. Demir kapılı sağlam bir kalesi var. Şehirde akarsu kaynakları vardı. Cuma mescidi öyle bir yere kurulmuştu ki avlusunda oturuldu mu deniz seyredilirdi. Camide mermer bir küp vardı ki çini bir zarf gibi onu inceltmişlerdi, içine yüz batman su alırdı.

Şabanın son günü olan cumartesi günü oradan hareket ettik. Yol Mekke kumuyla doluydu. Kumlukta bir fersah yol aştık. Yine birçok incir ve zeytin ağaçları gördük, bütün dağ, ova, bu ağaçlarla doluydu. Birkaç fersah yol aşınca Kefersaba ve Kefersellâm[87] denen bir şehre vardık. Bu şehirden Remle'ye[88] üç fersahtır. Yol, yukarıda da söylediğimiz gibi tamamıyla ağaçlık.

Ramazanın ilk günü olan pazar günü Remle'ye geldik. Kaysariyye'den Remle'ye sekiz fersahtır. Burası büyük bir şehir. Demir kapıları bulunan, taş ve kireçle yapılmış yüksek ve sağlam bir kalesi var. Şehirden deniz kıyısına üç fersahlık yol. Suları yağmur suyu. Her evde havuzlar var, yağmur suyuyla bunları dolduruyorlar. Cuma mescidinde de suyla dolunca herkesin alabileceği büyük havuzlar var. Mescidin mesahası 300 X 200 adımdır. Sofanın önüne "dört yüz yirmi beş yılı muharreminin on beşinci günü burada kuvvetli bir deprem[89] oldu, birçok yapılar yıkıldı, fakat halktan kimse ölmedi" diye yazmışlardı. Bu şehirde mermer pek çoktur. Saraylarla halka ait evlerin çoğu nakışlarla, oymalarla bezenmiş mermerlerle süslüdür. Mermeri, dişsiz testerelerle keserler. Kesecekleri yere Mekke kumu döküp enliliğine değil de uzunluğuna keserler. Tahtadan parçalar gibi mermeri de öyle incecik bir halde kesip kullanırlar. Alaca, yeşil, kırmızı, siyah, beyaz vesaire renklerden çeşitli renklerde mermer safhaları orada gördüm. Yine

orada bir cins incir oluyor ki hiç bir yerde ondan daha güzeli yoktur. Oradan alıp etraftaki şehirlere götürürler. Bu Remle şehrine Şam iliyle Mağrip'te Filistin diyorlar. Ramazanın üçünde Remle'den kalktık, Hatun[90] denen bir köye, oradan da Karyet-ül ineb[91] (Üzüm köyü) denen bir köye vardık. Yolda, dağlarda, ovalarda, kendi kendine bitmiş birçok yabani fıstık ağaçları gördük. Bu köyde taştan çıkan güzel bir kaynak gördük. Oraya birçok yalaklar yapmışlardı. Oradan, öbür tarafında şehir olan bir dağa çıkıyormuşuz gibi bir yokuşa sardık. Bir zaman çıkınca bir de baktık ki önümüze büyük bir ova çıktı. Bazı yerleri taşlıktı, bazı yerleri toprak. Dağın ta tepesine Beyt-ül mukaddes şehri kurulmuş. Deniz kıyısında bulunan Trablus'tan Beyt-ül mukaddes'e elli altı, Belh'ten buraya sekiz yüz yetmiş altı fersahtır.

Dört yüz otuz sekiz yılı ramazanın beşinci günü Beyt-ül mukaddes'e geldik. Evden çıkalı tam bir güneş yılı olmuştu. Bu bir yıl içinde daima gezmiş, hiç bir yerde oturup

dinlenmemiştim. Şamlılarla o civar ahalisi Beyt-ül mukaddes'e Kudüs derler. O iller halkından olup hacca gidemeyen kişi, hac mevsiminde Kudüs'e gelir, vakfeye durur, bayramda kurbanını keser. Bu âdet üzere bazı yıllar olur ki zilhicce ayının ilk günlerinde yirmi bin kişiden fazla adam toplanır.[92] Oğullarını getirirler, sünnet ederler. Rum ülkesiyle diğer yerlerden birçok Hıristiyanlarla Yahudiler de, orada bulunan kilise ve havrayı ziyaret etmek üzere oraya giderler. Oradaki büyük kilise, yeri gelince anlatılacaktır. Beyt-ül mukaddes'in mahalleleri, sokakları hep dağlıktır. Bütün ekinler, zeytin, incir vesaire meyve ağaçları, hep susuz yetişir. Nimetleri bol ve ucuzdur. Öyle tacirler vardır ki elli bin batman zeytinyağını çukurlara, havuzlara doldururlar, sonra oradan alıp dünyanın her tarafına götürürler. Şam ülkesinde kıtlık olmaz derler, inanılır adamlardan duydum, Hz. Peygamber aleyhissalâtü vesselâmı, büyüklerden birisi, rüyada görüp ey Allah peygamberi demiş, geçim hususunda bize yardım et. Peygamber

aleyhisselâm, Şam'ın ekmeğiyle zeytinyağını ben tekeffül ediyorum diye cevap vermiş.

Şimdi Beyt-ül mukaddes şehrini anlatayım: Bir dağ tepesine kurulmuştur. Yağmur suyundan başka suyu yoktur. Köylüklerinde su kaynakları var ama şehirde yok. Şehrin çevresinde, taş ve harçla yapılmış, demir kapıları bulunan sağlam bir kale var. Şehre yakın hiç ağaç yoktur, çünkü şehir, kaya üstüne kurulmuştur. Pek büyük bir şehir. Benim gittiğim zaman orada yirmi bin adam vardı. Güzel pazarları, yüksek yapıları vardır. Bütün şehrin zemini, kaldırım taşlarıyla döşenmiştir. Nerde bir dağ yahut tepe varsa düzlemişlerdir. Öyle düzlüktür ki yağmur yağdı mı bütün şehrin yeri yıkanır, tertemiz olur. O şehirde birçok sanatkârlar var. Her bir sanat ehlinin ayrı bir çarşısı vardır. Cami, şehrin doğu tarafındadır. Şehrin kalesinin doğu tarafı, caminin doğu tarafındaki duvarıdır. Camiden geçildi mi büyük ve dümdüz bir ova gelir. Bu ovaya "Sahire"[93] derler. Kıyamette arasat meydanının orası olacağını, insanların orada haşr edileceklerini

söylerler. Bu sebeple o şehirde, Allah vadesi gelince mahşerde hazır olmak üzere dünyanın her tarafından birçok adamlar, o şehre gelmişler, orada yurt tutmuşlardır. Ey Allah, o günkü günde sen kullarını koru, sen bağışla; âmin ey âlemlerin Rabbi! O çölün kenarında bir büyük türbe ve birçok kutlu yerler vardır. Halk oraya gelip namaz kılarlar, ellerini kaldırıp ulu Allah'tan dilek dilerler. Allah da onların hacetlerini reva eder. Allah'ım, hacetlerimizi kabul et, suçlarımızı ört, kötülüklerimizden geç, ey merhametliler merhametlisi, sen bize acı! Camiyle bu Sahire çölü arasında pek derin bir vadi vardır. Bir hendeğe benzeyen o vadide ilk zamanlardaki adamların yapılarına benzer büyük yapılar vardır. Orada taş bir kubbe gördüm. Yonulmuş ve bir evin üstüne konmuş. Kim, bunu kaldırdı, koydu? Nasıl yerinden kaldırabildiler? Bundan daha şaşılacak bir şey olamaz. Halk, buraya firavunun evi[94] diyorlar. O vadiye de "Cehennem vadisi" deniyor. Kim buraya bu adı taktı? diye sordum. Allah razı olsun dediler, Hattab oğlu Ömer, halifeliği

zamanında o çöle ordu kurdurdu. O vadiyi görünce burası Cehennem vadisi dedi. Halk, oraya giden cehennemliklerin seslerini duyar diyorlar ama ben gittim, hiç bir şey duymadım. Şehirden güneye doğru yarım fersah gidilince bir iniş gelir. O inişten sonra orada bir kaynak vardır, taştan kaynar. O kaynağa "Ayn-ı Selvan-Selvan kaynağı"[95] derler. Oraya birçok yapılar yapmışlardır. Bu su, bir köye gider. Orada da birçok yapılar, bağlar, bahçeler var. Kim o suyla yıkanır, başını bedenini yıkarsa onun kökleşmiş ağrıları, sızıları, hastalıkları geçer derler. O kaynağa birçok şeyler vakfetmişlerdir. Beyt-ül mukaddes'in güzel bir hastanesi var, hastanenin vakıfları çok. Birçok kişiye ilâç veriyorlar, doktorları var, maaşlarını hastanenin vakfından alıyorlar. O hastaneyle cuma mescidi, Cehennem vadisinin kıyısında, mescidin dışında ve vadiye karşı olan duvar, yüz kulaç uzunluğunda. Büyük taşlarla yapılmış. Taşların arasında harç yok. Mescidin içindeki duvarlar da dümdüz. Sahre denilen taş için de ayrı bir mescit yapmışlar. Bu taş, Musa aleyhisselâma Allah tarafından kıble

edinmesi emredilmiş taştır. Musa aleyhisselâma bu emir geldikten sonra çok yaşamadı, az bir müddet sonra vefat etti. Süleyman aleyhisselâmın zamanına dek kıble, bu taştı. Bu yüzden mescidi de onun çevresine kurdular. Taş, mescidin tam ortasında kaldı ve halka mihrap oldu. Peygamberimiz Muhammed Mustafa aleyhisselâtu vesselâm zamanına kadar halk, o taşı kıble biliyordu. Ulu Allah, Kâbe'nin kıble[96] olmasını emredinceye kadar namazda yüzlerini o tarafa dönüyorlardı. O taşı, yeri gelince anlatacağım. Bu mescidi[97] ölçmeye niyet ettim. Fakat önce nasıl bir mescit olduğunu ve ne tarzda yapıldığını iyice bileyim, göreyim de sonra ölçeyim dedim. Zamanlarca o mescidi gezip dolaştım, seyrettim. Derken Yakup aleyhisselâm kubbesine yakın ve kuzey tarafında, bir kemerin taşında "bu mescidin uzunluğu melik arşını hesabıyla yedi yüz dört, enliliği yüz elli beş kulaçtır" diye yazılı olduğunu gördüm[98]. Melik arşını, Horasan'da şayegân arşını denen bir arşındır ki bir buçuk

kulaçtan biraz eksiktir. Mescidin yeri taş döşelidir. Bu taşların aralarını kurşunla pekiştirmişlerdir. Mescit, şehrin ve çarşının doğu tarafındadır. Çarşıdan mescide giderken yüz, doğuya çevrilmiş olur ve adamın tam karşısına çıkacak bir yere otuz arşın yüksekliğinde, yirmi arşın genişliğinde pek büyük bir methal yapılmıştır. Methalin iki kanadı da açıktır. Kanatlarıyla sayvanı, kireçlerle tutturulmuş renkli camlarla tamamıyla bezenmiştir. Bu mozayiklerle istenen nakışlar yapılmış, o derece süslenmiştir ki görünce gözler kamaşır. Yine o methale aynı tarzda nakışlı sırçalarla yazılar yazılmış ve Mısır padişahının adı işlenmiştir. Güneş vurunca öyle bir parlar ki akıl hayrette kalır. Bu methalin üstüne kesme taştan büyük bir kubbe, ilerisine de pek süslü iki kapı yapılmış, kapılar, Dımaşk pirinciyle kaplanmış. Bir görsen altın dersin. Üstlerine altın yaldızla birçok nakışlar yapmışlar. Her biri on beş arşın yüksekliğinde, sekiz arşın genişliğinde. Bu kapıya Davud aleyhisselâm kapısı[99] derler. Bu kapıdan girince sağ kolda her biri, renkli kaide

ve başlıklı yirmi dokuz mermer direk üstünde duran iki büyük kemer var. Taşların araları kurşunla pekiştirilmiş. Sütunların üstünde, aralarında hiç harç olmaksızın sade taştan yapılmış kemerler var. Taşlar, öyle bir tarzda birbiri üstüne konmuş ki her kemerde dört beş taştan fazla taş yok. Bu kemerlerle meydana gelmiş olan galeriler, maksurenin yakınına kadar gitmede. Yine bu kapıdan girilince kuzey tarafına düşen sol kolda büyük bir galeri[100] var ki hepsi de mermer direklerin üstünde duran altmış dört kemerden meydana gelmiş. Bu duvarda Bâb-as Sakar denen bir başka kapı var. Mescidin uzunluğu kuzeyden güneyedir. Maksura, hesaba katılmasa, mescidin sahası, bir kare halindedir ve kıble, güneye düşmüştür. Güney tarafında birbiri yanında, her biri yedi arşın enliliğinde, on iki arşın yüksekliğinde iki kapı daha var ki buraya Bab-ül asbât derler. Bu kapıdan geçince mescidin doğu tarafına olan enliliğine gidilirse yine büyük bir methale varılır. Orada da Bab-ül asbât büyüklüğünde ve birbiri yanında üç kapı vardır. Hepsi demir ve pirinçle

öyle bir bezenmiştir ki ondan iyi yapılmasına âdeta imkân yoktur. Başka yerlerde kapılar çift çift olduğu halde burada üç kapı bulunduğundan buraya Bab-ül abvâb derler. Kuzey tarafında bulunan o iki methal arasında olup kemerleri kısa sütunlar üstünde duran galerinin[101] üstünde bir kubbe vardır. Kubbe yüksek direkler üstündedir. Kandillerle, avizelerle bezenmiştir. O kubbeye Yakup aleyhisselâm kubbesi derler. Orası, bu peygamberin namaz kıldığı yermiş. Mescidin sahasında yine bir galeri var. Duvarında bir kapı vardır. O kapının dışında sofilerin iki zaviyesi vardır. Oraya güzelim namaz yerleri ve mihraplar yapmışlar. Sofilerden bir bölük adam, daima oralarda mücavir bulunurlar, namazlarını oralarda kılarlar. Yalnız cuma günü tekbir sesi oradan duyulamadığı için mescide gelirler. Mescidin kuzey tarafında da güzel bir kemer ve büyük bir kubbe vardır. Kubbeye "Burası Zekeriya peygamber aleyhisselâmın mihrabıdır" yazılmış. Daima namazını orada kılardı derler. Doğu tarafındaki duvarda, mescidin ortasına düşen yerde kesme

taştan özenilerek yapılmış pek büyük bir methal vardır. Görsen yekpare taştan yonulup yapılmış dersin. Elli arşın yüksekliğinde, otuz arşın genişliğindedir. Nakışlarla, oymalarla bezenmiş, oraya on tane güzel kapı konmuş. İki kapı arasında bir adımdan fazla mesafe yok. Kapıları pek bezemişler, demirden, Dımaşk pirincinden süsler yapmışlar, halkalar, mıhlar kakmışlar. Burayı Davud oğlu Süleyman aleyhisselâm, babası için yapmıştır derler. Methalden geçilip doğuya doğru gidilince o iki kapının sağ tarafa rastlayanına Bâb-ur rahme, öbürüne Bâb-ut tövbe[102] derler. Bu kapı, ulu Allah'ın Davud aleyhisselâmın tövbesini kabul ettiği kapıdır. Bu methalde güzelim bir mescit vardır. Vaktiyle orası bir dehlizmiş. Sonra dehlizi mescit yapmışlar. Orayı çeşit çeşit halılarla döşeyip bezemişler. Ayrı hizmet edenleri var. [103] Birçok kişiler oraya gidip namaz kılarlar, ulu Allah'a yaklaşmayı dilerler. Davud aleyhisselâmın tövbesi orada kabul edildiğinden bütün halk, tövbelerinin kabul edileceğini, suçlardan

vazgeçeceklerini umarlar. Davud aleyhisselâm, eşikten içeriye adım atınca ulu Allah'ın, tövbesini kabul ettiğini müjdeleyen vahiy geldi, o da hemen oracıkta konakladı, ibadete koyuldu derler, Ben ki Nâsır'ım, orada namaz kıldım, ulu Allah'tan ibadete muvaffakiyet ve günahlardan sıyrılma niyazında bulundum. Ulu Allah, rızası hangi işte ise kullarına onu başarmayı nasip etsin ve suçlardan tövbe kısmet eylesin. Muhammed (S.A.V.) ve onun tertemiz evlâdı hürmetine.

Doğu tarafındaki duvarda güney köşesine varıldı mı kıble, güney yakasındadır. Kuzeye bakan duvarın önünde yeraltında bir mescit vardır. Uzun bir merdivenle oraya inilebilir. Mesahası 20 X 15 arşındır. Taş tavanı, mermer direkler üstünde durur. İsa peygamberin beşiği[104] oradadır. O beşik taştandır ve büyüktür. Hatta halk orada namaz kılarlar. Ben de namaz kıldım. O beşiği, sallanmayacak bir tarzda yere pekiştirmişlerdir. O beşik, İsa'nın çocukken yattığı ve içindeyken halka söz söylediği beşiktir. Onu, bu mescidin mihrabına koymuşlardır. Meryem aleyhisselâmın mihrabı

da bu mescidin doğu tarafındadır. Zekeriya aleyhisselâmın mihrabı da buradadır. Zekeriya ve Meryem hakkında Kur'an ayetlerini o mihraplara yazmışlardır. İsa aleyhisselâmın bu mescitte doğduğunu söylerler. Direklerden bir tanesindeki bir taşta iki parmak izi vardır, sanki birisi orasını iki parmağıyla tutmuştur. Meryem, doğururken iki parmağıyla o direği tutmuştu derler. Bu mescit "Mehd-i İsa - İsa aleyhisselâmın beşiği mescidi" diye tanınmıştır. Buraya, bütün gece yanan birçok pirinç ve gümüş kandiller asılmıştır.

Bu mescidin kapısından geçince doğu yanındaki duvar boyunca büyük mescidin köşesine varıldı mı pek güzel ve İsa'nın beşiği mescidinin iki misli büyük, bir başka mescide varılır. O mescide "Mescid-ül Aksâ" derler. Ulu Allah, Miraç gecesi Mustafa sallallahu aleyhi ve sellemi Mekke'den oraya getirmiş, Muhammed (S.A.V.), oradan göklere çıkmıştır.[106] Nitekim Kur'an'da da, orayı "Kutlu olsun o Allah ki kulunu geceleyin Mescid-ül Haram'dan Mescid-ül Aksâ'ya götürdü..." diye anar. Orayı özenerek

yapmışlar, tertemiz halılarla döşemişlerdir. Daima orada hizmet eden ayrı hizmetçiler vardır. O köşeden güney duvarı boyunca dönülünce iki yüz arşınlık yerde tavan yoktur, orası meydandır. İçinde maksure bulunan büyük mescidin çatısı[107] güney ve batı duvarları üstündedir. Bu çatının boyu dört yüz yirmi kulaç, eni yüz elli kulaçtır. Mescitte iki yüz seksen tane mermer direk vardır. Yuvarlak direklerin üstüne bir taş kemer yapılmıştır. Direklerin bedenleri ve başlıkları nakışlarla bezenmiştir. Araları, daha sağlam yapılamayacak bir şekilde kurşunla pekiştirilmiştir. İki direk arasında altı arşınlık mesafe vardır. Zemin, renkli mermerle döşenmiş, taşların araları kurşunlanmıştır. Maksure, güney tarafındaki duvarın ortasındadır. Pek büyüktür ve tamam on altı tane direği vardır. Evvelce anlattığımız gibi pek büyük ve nakışlı sırçalarla mozaik şeklinde bezenmiş bir kubbesi[108] var. Altına mağrip hasırları döşemişler, ayrı ayrı zincirlerle kandiller ve

avizeler asmışlar. Tamamıyla sırçalarla bezenmiş büyük bir mihrap yapılmıştır. Mihrabın iki yanında kırmızı akik renginde iki mermer direk vardır. Maksure duvarının alt kısmı, hep renkli mermerdir. Sağ tarafta Muaviyye'nin, sol tarafta, Allah ondan razı olsun Ömer'in mihrabı var. Bu mescidin tavanı, nakışlı ve bezenmiş tahtalarla örtülmüştür. Meydan tarafında bulunan maksurenin kapısında ve duvarında on beş methal var. Onlara her biri on arşın yüksekliğinde, altı arşın enliliğinde süslü ve mükemmel kapılar[109] takılmış. On tanesi, dört yüz yirmi arşın, beş tanesi de yüz elli arşın boyundaki duvardadır. O kapıların bir tanesi pirinçtendir[110] ve hepsinden daha güzel ve süslüdür, âdeta altından yapılmış gibidir, üstüne savatlanmış gümüşle nakışlar yapılmıştır. Halife Me'mûn'un adı da oraya yazılmıştır. O kapıyı Me'mûn, Bağdat'tan göndermiştir derler. Bütün kapıları açtılar mı mescit öyle bir aydınlık olur ki kubbesi yokmuş dersin. Fakat yel eser, yağmur yağarsa kapıları kaparlar, pencerelerle

aydınlanır. Oranın dört yanında Şam ve Irak şehirlerinden her şehre ait ayrı ayrı yerler var. Oralarda, Allah şerefini artırsın, Mekke'de, Mescid-i Haram'da olduğu gibi mücavirler[111] otururlar. Çatının dışında anlattığımız büyük duvarda, bütün direkleri renkli mermerden yapılmış kırk iki kemerli büyük bir galeri var. Bu galeri, batı tarafındaki galeriye ulaşır, içerisinde, yağmur yağınca sular oraya aksın diye kapağı örtülünce yerle bir seviyede olan bir havuz vardır. Güney tarafında bir kapı ve orada abdest alınacak bir yer ve su vardır. Birisi abdest almak ihtiyacını duyarsa oraya gidip abdestini tazeler. Çünkü mescitten dışarı çıkarsa mescidin büyüklüğü yüzünden namaza yetişemez, namazı fevt olur. Damların üstleri tamamıyla kurşunla kaplanmıştır. Mescidin zemininde havuzlar, sarnıçlar kazılmıştır. Mescit, tamamıyla taş üstüne yapılmış olduğundan ne kadar yağmur yağarsa sular, ziyan olmaz, hepsi de sarnıçlarda[113] toplanır. Halk o suları alıp evlerine götürürler. Kurşundan oluklar

yapılmıştır, sular oralardan akar. Olukların altına taştan havuzlar[114], yine olukların altına çukur yerler yapılmıştır. Sular, bu çukur yerden oyma bir arkla hiç pislenmeden ve bir şeyle bulaşmadan akıp havuza gider. Şehrin üç fersah ilerisinde büyük bir sarnıç gördüm. Dağdan inen sular orada toplanmadaydı. Ona bir yol yapmışlardı. Toplanan sular, o su yoluyla şehrin camisine gitmedeydi. Bütün şehirde en fazla su, camidedir. Fakat bütün evlerde yağmur suyu ile dolan su havuzları vardır. O şehirde yağmur suyundan başka su yoktur, herkes damından akan suyu kullanır. Hamamlardaki vesaire yerlerdeki sular, hep yağmur suyudur. Camideki havuzların tamire hiç ihtiyaçları yoktur. Hepsi sert mermerdendir. Bir yeri çatlasa yahut bir miktar zedelense bile öyle sağlam yapılmıştır ki harap olmasına imkân yoktur. Bu mescidi Süleyman aleyhisselâm yapmıştır derler. Sarnıçların üstü tandıra benzer. Taştan oyma kapakları vardır. Her sarnıçta, içine hiç bir şey gitmesin diye bu çeşit bir kapak vardır. O şehrin suyu, bütün sulardan daha hoştur, daha temizdir.

Birazcık yağmur yağsa iki üç gün oluklardan su akar, hatta hava açılsa, yağmurdan eser kalmasa bile yine yağmur katreleri damlar durur.

Beyt-ül mukaddes, dağ üstüne yapılmıştır, zemini düz değildir dedim ama mescidin yeri dümdüzdür ve tesviye edilmiştir. Dışarıda neresi iniş ve alçaksa orada mescidin duvarı yüksektir, çünkü orada temel, aşağıdadır. Ne tarafı yüksekse duvarı alçaktır, bu suretle mescidin zemini tamamıyla düzdür. Mescidin seviyesinden aşağıda olan mahallelerde mescidin duvarından yeraltı geçitleri açılmıştır, o geçitlerle mescidin sahasına çıkılır. O geçitlerden birine Bâb-un Nebî[115] aleyhisselâtu vesselam derler. Bu geçit, kıble, yani güney tarafındadır. Geçidi öyle yapmışlardır ki genişliği on arşın, yüksekliği, caminin seviyesinden itibaren kapının tavanına kadar beş arşındır. Fakat alçak yerlerinden itibaren yirmi arşın yüksekliği vardır. Mescidin tavanı, onun üstündedir, öyle sağlam yapılmıştır ki üstüne o büyüklükte bir yapı bindiği halde ona hiç bir tesiri yoktur. Orada öyle taşlar kullanmışlardır ki o taşları

getirip koymaya insan gücünün yeteceğine akıl ermez. Bu yapıyı Davud oğlu Süleyman aleyhisselâm yapmıştır derler. Peygamberimiz aleyhisselâtu vesselam, Miraç gecesi, o yoldan mescide gelmiştir. Bu geçit, Mekke yoluna karşıdır.[116] Geçidin yakınında, duvarda büyük bir kalkan izi var. Rasûl aleyhisselâmın amcası Abd-ül Muttalib oğlu Hamza, omuzunda kalkanı olduğu halde oraya oturmuş, duvardaki iz, onun kalkanının izidir derler. Mescide çıkan bu geçidin methaline iki kanatlı bir kapı koymuşlardır. Mescidin duvarı, dışarıdan elli arşına yakın bir yüksekliktedir. Geçidi, mescidin bu tarafındaki mahalle halkı, mescide girebilmek için başka bir mahalleye gitmemelerini temin etmek üzere açmışlardır. Mescidin kapısında sağ tarafta, duvarda bir taş var ki, yüksekliği on beş, enliliği dört kulaçtır. Bu mescitte bundan daha büyük taş görmedim. Fakat duvarda dört beş arşın uzunluğunda, zeminden otuz, kırk arşın yüksekliğinde taşlar çoktur. Mescit sahasında, doğu tarafında Bâb-ul ayn denen bir kapı vardır ki buradan çıkılıp aşağıya doğru inilince Selvan

kaynağına varılır. Aşağıdan açılmış, buna benzer bir kapı daha vardır ki adına Bâb-ul Hıtta derler. Ulu Allah'ım, İsrâiloğullarına, mescide gitme hususunda "Secde ederek kapıdan girin ve burası öyle bir yerdir ki sizin hatalarınızı burada yargılarız, kusurlarınızı örteriz, ihsan sahiplerinin mükâfatını da artıracağız deyin"[117] buyurduğu kapı, burasıdır derler. Bâb-us Sekine denen bir kapı daha var. Dehlizinde birçok mihrapları bulunan bir mescit var ki burada kapıların ilki kapalıdır, kimsecikler açamaz. Ulu Allah'ım Kur'an'da andığı ve melekler tarafından taşınan "Tâbût-ı Sekine"[118] buraya konmuştur diye rivayet ederler. Beyt-ül mukaddes'in bütün kapıları, bu anlattığım dokuz kapının yukarı ve aşağı taraflarındadır.[119]

Caminin ortasında bulunan sofayla İslâm'dan önce kıble olan "Sahre - Kaya"[120]

Caminin ortasına bir sofa yapılmıştır.[121] "Sahre - Kaya" yüksek olduğundan onu tavan altına almak imkânı bulunamamış, sofa, o yüzden yapılmıştır. Bu sofanın mesahası 300 X 330 kulaç, yüksekliği on iki arşındır.[122] Zemini düz ve mermerle döşenmiş güzel bir yerdir. Duvarları da bu çeşittir. Taşların araları kurşunlanmıştır. Dört tarafını mermer levhalarla avlu gibi kuşatmışlardır. Bu sofaya yapılmış hususî yollardan başka hiç bir yerden çıkılamaz. Oraya çıkıldı mı mescidin damı görülmüş olur.

Buraya bir sarnıç yapmışlardır ki bütün yağmur suları, hususî yollarla bu sarnıca akar. Bu havuzun suyu, mescidin bütün sularından daha temiz, daha hoştur. Buradaki dört kubbenin en büyüğü, evvelce kıble olan Sahre'nin üstündeki kubbedir.

Sahre üstündeki kubbe[124]

Taşın bulunduğu bu yer, sekiz köşelidir. Bu sekiz köşeden her kenarı otuz üç kulaçtır. Dört yanına dört kapı yapmışlardır. Bu suretle doğu, batı, kuzey ve güney taraflarındaki birer kapısı vardır ve her iki kapının arasında bir kenar vardır ve kapılar arasına düşen birer kenarda kapı yoktur. Bütün duvar yirmi kulaçtır ve yontma taştan yapılmıştır. Taşın çevresi yüz arşındır. Kare yahut yuvarlak hendesi bir şekli olmayıp dağdaki kayalar gibi şekilsiz bir taştır. Sahrenin dört yanına, bu yapının duvarları üstüne kare şeklinde dört direk koymuşlar, bu dört direkten her ikisinin arasına o direklerin boyunda birer çift yuvarlak mermer direk dikmişler. Bu on iki kare ve yuvarlak direğin üstünde bir kubbe vardır ki Sahre onun altındadır. Kubbenin çevresi yüz yirmi kulaçtır.

Direkler kare şeklinde yapılmış, yuvarlak mermer direklerse yekpare mermerdendir, bu direklerle asıl yapının duvarları arasında bunlardan başka kesme taştan kare şeklinde altı direk daha vardır. Her iki direğin arasında sağ tarafta renkli üç mermer direk var. Öyle ki ilk sırada iki direğin arasına bu direklerden iki, buradaysa üç direk dikilmiş. Direklerin başlıkları dört yana ayrılan dört kavis şeklinde ve her kavis, bir kemer kaidesi teşkil ediyor. Bu söylediğimiz direklerin başlıklarıysa ikişer kavislidir ve her direğin üstünde iki ve her yuvarlak direğin üstünde dört kemer kaidesi vardır. Sahre'ye yakın olan bu on iki direğin üstündeki o büyük kubbe, bir fersahlık yoldan bir dağ tepesi gibi görünüyor. Çünkü kubbenin başlangıcından tepesine kadar tam otuz kulaç ve yirmi arşınlık duvarlar ve söylediğimiz direkler üstünde durmada. Bu yapı da on iki arşın yüksekliği olan sofanın üstüne yapılmış. Bu suretle mescidin zemininden kubbenin üstüne kadar tam altmış iki arşın yüksekliği var. Bu yapının damı, tavanı, oymalarla bezenmiş.

Yuvarlak ve kare şeklindeki direklerle duvar, öyle bir sanatlı ki eşi nadirdir. Sahre, zeminden itibaren bir adam boyundan biraz yüksek. Kimse ellemesin diye çevresine mermerden bir parmaklık yapmışlar.[125] Sahre, mavimsi bir kaya. Kimse ona ayak basmamış.

Kıble tarafında biraz yassılık ve meyil var. Sanki birisi orada yürümüş ve taş, yumuşak balçıkmış da ayakları gömülmüş. Orada yedi ayak izi var, ayak parmaklarının izleri görünmede. İbrahim aleyhisselâm oradaymış. İshak aleyhisselâm da çocukmuş, bu kayanın üstünde yürümüş. O izler, İshak peygamberin ayaklarının iziymiş. Böyle duydum. Bu kayanın bulunduğu yapıda daima mücavirlerden, ibadet edenlerden bir kısım halk bulunur. Yapı, ipek vesaireden dokunmuş güzel halılarla bezenmiştir. Yapının ortasında tam Sahre'nin üstüne gelmek üzere gümüş zincirle bir gümüş kandil[126] asılmıştır. Burada birçok gümüş kandiller var, her birinin üstünde ağırlığı yazılı. O kandilleri Mısır padişahı göndermiştir. Hesap

ettim, oradaki kandil vesaire, bin batman gümüş tutuyordu. Orada bir de yedi kulaç uzunluğunda büyük bir mum gördüm. Yuvarlaklığı tam üç karıştı, Zebec[127] kâfurundan yapılmış gibi bembeyazdı ve amberle yoğrulup yapılmıştır. Mısır sultanının oraya her yıl birçok mum gönderdiğini, onların bir tanesinin de bu büyük mum olduğunu söylediler. Padişahın adı da o muma altın yaldızla yazılmıştı.

Orası, ulu Allah evlerinin kutlularından olan üçüncüsüdür. Din bilginleri arasında Beyt-ül mukaddes'te, kılınan bir namazın, makbul olmuş yirmi beş bin, Medine'de Peygamber aleyhisselâtu vesselâmın mescidinde kılınan bir namazın, elli bin, ulu Allah şereflendirsin, Mekke-i muazzama'da kılınan bir namazın yüz bin namaza bedel olduğu malûmdur. Ulu Allah, bütün kullarına oraları ziyaret nasip etsin. Damlarla kubbelerin üstlerini kurşunla örtmüşlerdir. Yapının dört yanına ikişer kanatlı saç ağacından büyük kapılar koymuşlardır. O kapılar daima kapalı bulunur.

Bu yapıdan sonra Kubbe-i silsile[128] denen bir kubbe vardır. Oraya Davud aleyhisselâm bir zincir asmıştır ki davasında haklı olandan başka hiç kimsenin eli, ona erişmez, hiç bir zalim ve çalıp kapıcı, çapulcu, ona dokunamaz. Bu, bilginler arasında meşhurdur. O kubbe, sekiz tane mermer, altı tane de taş direğin üstünde durmadadır. Kubbenin her tarafı açıktır, yalnız kıble tarafı, yukarıya kadar kapalı olup oraya güzel bir mihrap yapılmıştır. Bu sofada ayrıca dört mermer direk üstünde duran bir kubbe daha vardır. Onun da kıble tarafı kapalıdır ve oraya da güzel bir mihrap yapılmıştır. Ona Cebrail aleyhisselâm kubbesi[129] derler. Bu kubbenin altı, döşeli değildir. Zemini tesviye edilmiş taştır. Miraç gecesi Burak'ı oraya getirmişler ve Hz. Peygamber aleyhissalâtu vesselâm bindi derler. Onun ardında bir başka kubbe daha vardır ki ona Rasûl aleyhissalâtu vesselâm kubbesi denir. Bu kubbeyle Cebrâil kubbesi arasında yirmi kulaçlık bir mesafe vardır. Bu kubbe de dört mermer direk üstünde

durmadadır. Peygamber aleyhisselâtu vesselâm, derler ki miraç gecesi, önce Sahre'nin bulunduğu kubbede namaz kıldı ve elini Sahre'ye koydu. Dışarı çıkarken Sahre, onun ululuğuna saygı göstererek kalktı. Peygamber aleyhissalâtu vesselam, elini Sahre'ye koydu, Sahre yine yerinde karar kıldı, henüz yarısı muallâktadır. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, oradan, kendisine mensup olan kubbeye geldi, burağa bindi. Bu kubbe, o yüzden yücelmiştir. Sahre'nin altında büyük bir mağara vardır.[130] Orada daima ışık yakarlar. Sahre, yerinden kalkınca altı boş kaldı, tekrar yerinde karar kılınca altı öylece açık kalmıştır derler.

Caminin sahasında bulunan ve sofaya giden yollar ve merdivenler

Sahre'nin bulunduğu sofaya altı yol vardır, her bir yol, ayrı bir adla anılır. Kıble tarafında iki yol vardır. Oraya basamaklarla çıkılır. Sofanın bir yanının tam ortasında durulursa merdivenlerin bir tanesi sağ tarafta, bir tanesi sol tarafta kalır. Sağ tarafta kalanına Peygamber aleyhisselâmın makamı derler. Sol taraftakine Gori makamı denir. Peygamber makamı denmesinin sebebi, Peygamber aleyhissalâtu vesselâmın Miraç gecesi, o merdivenlerin bulunduğu yoldan sofanın bulunduğu yere çıkmış, oradan da Sahre'nin bulunduğu kubbeye gitmiş olmasıdır. Hicaz yolu da o taraftadır. Şimdi bu merdivenlerin genişliği yirmi arşındır.

Bütün basamaklar kesme taştan yontulmuştur. Öyle ki her basamak ya yekpare yahut iki parça kare şeklinde kesilmiş taştan yapılmıştır. Öyle yapmışlardır ki hayvanla çıkmak isteyenler bile çıkabilirler. Basamakların üstünde zümrüde benzer yeşil mermerden dört direk vardır. Ancak bu mermerlerin üstünde her renkten birçok benekler vardır. Her direğin boyu on arşın, yuvarlaklığı iki adamın kucaklayabileceği kadardır. Bu dört direğin üstüne üç kemer yapmışlardır. Bir tanesi, kapıya karşıdır, diğer ikisi, iki tarafta kalır. Kemerlerin üstlerini düz bir hale getirmişler, üstlerine şerefeler, mazgallar yapmışlardır. Bu suretle kemerler, kare şeklinde görünür. Bütün bu direklerle kemerlere altınla, sırçayla öyle nakışlar yapmışlar ki daha mükemmeli, daha güzeli olamaz. Sofanın parmaklığı, tamamıyla benekli, yeşil mermerdendir. Öyle yapılmıştır ki görsen çayırlıkta çiçekler açmış dersin. Gori makamına üç yerden merdivenle çıkılır. Bir tanesi sofanın hizasında, iki tanesi, iki yanındadır. Bu suretle halk, üç taraftan da gidebilir. Burada da üç

basamağa öbürleri gibi direkler dikmişler, üstüne kemerler ve şerefeler yapmışlardır. Basamaklar da evvelce söylediğim tarzda yontma taştandır. Her basamak iki yahut üç parça uzun taştandır. Sayvanın üstünde altın yaldızla "Emere bihi-l-Emîr Leys-üd-devle Nuştekin Gori"[131] diye güzel bir kitabe vardır. Bu Leys-üd-devle'nin, Mısır padişahının kulu olduğunu ve bu yolları ve basamakları onun yaptırdığını söylediler. Batı tarafında da öbürleri gibi özenilerek, direkler dikilerek, kemerler ve mazgallar yapılarak iki merdivenli yol açılmıştır, doğu tarafında da aynı tarzda direkli, kemerli, üstü mazgallı ve özenilerek yapılmış bir yol vardır. Buna Doğu makamı derler. Kuzey tarafında da bütün yollardan daha yüksek ve büyük, öbürleri gibi direkli, kemerli bir yol vardır, Şam makamı diye anılır. Bu altı yolun yapılmasına yüz bin dinar harcandığını tahmin etmekteyim. Sofanın sahasında değil de mescidin sahasında ve kuzey tarafında yontma taştan küçük bir mescide benzer ve duvarı bir adam boyundan

yüksek bir yer var. Oraya Davud mihrabı[132] diyorlar. Bu avluya yakın, bir adam boyu yüksekliğinde bir taş var. Üstünde ancak küçük bir seccade yayılabilecek kadar düz bir yeri olan eğri- büğrü bir taştır. Bu, Süleyman'ın kürsüsüdür derler. Mescit yapılırken Süleyman aleyhisselâm oraya otururdu diye rivayet edilir. Bunu, Beyt- ül mukaddes camisinde görmüş, yanımda bulunan hatıra defterime kaydetmiş, resmini de yapmıştım. Beyt-ül mukaddes camisinde bir de koca bir fıstık ağacı gördüm ki bu, az görülür şeylerdendir.

Beyt-ül mukaddes'ten, dört yüz otuz sekiz yılı zilkaddesinin ilk günü olan çarşamba günü İbrahim Halil-ur-Rahman aleyhisselâtu vesselamı ziyarete çıktım. Beyt-ül mukaddes'ten meşhedin bulunduğu yere kadar altı fersahlık yol var ve yol, güneye doğru gitmede. Yolda birçok köyler, tarlalar ve bahçeler var. Üzüm bağlarıyla incir, zeytin ve somak gibi kendi kendine biten ve suya ihtiyacı olmayan ağaçların haddi hesabı yok. Şehre iki fersahlık yerde dört köy var. Orada bir kaynak ve birçok

bahçeler, bostanlar, bağlar var. Yeri pek güzel olduğundan oraya "Ferâdîs"[133] diyorlar. Şehre biç fersahlık yerde Hıristiyanların bir makamı var. Oraya pek hürmet ediyorlar. Daima orada bir bölük adam mücavirdir. Birçok ziyaretçiler gelir. Oraya Beyt-üllahim derler. Hıristiyanlar, orada kurban keserler. Rum ülkesinden oraya birçok Hıristiyan gelmededir. Şehirden çıktığım gün, geceyi orada geçirdim.

Halil salavatullahi aleyh ziyareti

Şam ve Beyt-ül mukaddes halkı, bu meşhede "Halil" diyorlar, köyün adını söylemiyorlar. O köyün asıl adı Matlun'dur,[134] birçok köylerle beraber o merkada vakf edilmiştir. Bu köyden taştan çıkan ve suyu az olan bir kaynak vardır. Uzun bir mesafeden bir kanal açmış suyu köyün yakınlarına kadar getirmişler. Köyün dışında üstü kapalı bir havuz yapmışlar, bu suretle boşa akmasına mâni olmak, köylülerle ziyaretçilerin ihtiyacını karşılamak için suyu o havuza akıtmadalar. Meşhet, köyün kıyısında ve güney tarafında. Orası doğu ile güney arasına düşüyor. Meşhedin, taştan yontma ve seksen arşın boyunda, kırk arşın enliliğinde bir duvarı var. Duvarın yüksekliği yirmi kulaç, kalınlığı iki kulaç. Bu yapıda mihrap ve maksure, maksurede de güzel mihraplar yapmışlardır. Maksurede, başları kıbleye gelmek üzere iki kabir vardır,

ikisi de yontma taşla bir adam boyu yüksekliğindedir. Sağ taraftaki İbrahim oğlu İshak'ın, öbürü karısının kabridir, iki kabir arası on arşındır. Bu meşhedin yeri ve duvarları, değerli döşemelerle ve ipekten daha güzel mağrip hasırlarıyla döşenmiş ve kaplanmıştır. Bir hasır seccade gördüm ki Mısır padişahının kulu ve askerlerinin komutanı (Emîr-ül-cüyûş) göndermiştir. Mısır'da otuz mağribi altın dinara alınmıştır, o büyüklükte Rum ipeğiyle yapılma bir halı bile o derecede pahalı değildir. Onun eşini hiç bir yerde görmedim. Maksureden çıkılınca meşhet sahasının ortasında ikisi de kıbleye karşı olmak üzere iki türbe vardır. Sağda bulunanında İbrahim Halil salavatullahi aleyh'in kabri[135] vardır ve bu, büyük bir türbedir. O türbenin içinde bir diğer türbe vardır ki etrafında gezinmeye imkân yoktur. Dört penceresi vardır, ziyaretçiler, bu türbenin çevresinden bakarlar ve her pencereden kabri görürler. Türbenin zemini ve duvarları ipek halılarla döşelidir. Üç arşın boyunda taştan bir kabir yapılmış, birçok gümüş kandiller, avizeler

asılmış kıblenin sol yanına düşen türbede İbrahim aleyhisselâmın karısı Sâre'nin kabri var. İki türbenin arasında bir yol var ki bir dehlize benziyor, iki türbenin kapısı da bu yola açılmada. Oraya da birçok kandiller, çırağlar asılmış. Bu iki türbe geçilince birbirine yakın iki türbe daha var. Sağ taraftakinde Yakup aleyhisselâmın, soldakinde karısının mezarı var. Ondan sonra İbrahim salavatullahi aleyhin ziyafethaneleri olan evler gelmede. Bu meşhette altı kabir var. Bu dört duvarın dışı bir yokuş. Orada da Yakup oğlu Yusuf aleyhisselâmın mezarı[136] var. Güzel bir kubbe ve taştan güzel bir mezar yapılmış. Ovanın bulunduğu tarafta Yusuf aleyhisselâmın kubbesiyle bu meşhet arasında büyük bir mezarlık var ki halk, birçok yerlerden ölülerini getirip buraya gömmüşler.[137] Meşhetteki maksurenin damına, oraya gelen konuklar için hücreler yapmışlar. Köylerden ve Beyt-ül mukaddes hâsılatından birçok vakıfları var. Orada en fazla arpa var, buğday az. Zeytini de çok. Konuklarla yolculara

ve ziyaretçilere ekmek ve zeytin verirler. Orada katır ve öküzle döndürülen birçok değirmenler var. Bütün gün un öğütmede. Kızcağızlar var, bütün gün ekmek pişirmedeler. Ekmeklerinin her biri, bir batmandır. Oraya gelen herkese günde bir somun ekmekle, bir kâse zeytinyağı ile pişmiş mercimek ve kuru üzüm veriyorlar. Bu âdet, Halil-ur Rahman aleyhisselâmın zamanından bu ana kadar böyle bir töre olmuş, ta o zamandan kalmış.[138] Gün olur ki oraya beş yüz kişi gelir, hepsinin de yemeği hazırlanmıştır. Evvelce bu meşhedin kapısı yokmuş, kimse içeriye giremez, dışarıdan, sayvandan ziyaret edilirmiş. Mehdi, Mısır padişahı olunca o kapının açılmasını emretmiş, birçok gerekli şeyler yapmışlar, halılar döşenmiş, binalar yapılmış diye rivayet ederler.[139] Meşhedin kapısı kuzey duvarının ortasında ve yerden dört arşın yüksekliğindedir. Her iki taraftan taş merdivenler yapılmıştır ki birinden çıkılır, öbüründen inilir. Oraya küçük bir demir kapı da yapmışlardır.

Oradan tekrar Beyt-ül mukaddes'e geldim, Beyt-ül mukaddes'ten Hicaz'a giden bir toplulukla yaya olarak yola çıktım. Kılavuzumuz, çevik, sağlam ve güzel yürüyen bir adamdı, kendisine Ebû-Bekr-i Hemedânî derlerdi. Dört yüz otuz sekiz zilkaddesinin on beşinci günü Beyt-ül mukaddes'ten hareket ettim. Üç gün sonra İzra[140] denen bir yere ulaştık. Orada da akarsular ve ağaçlar vardı. Vadi'l Kurâ[141] denen bir yere de vardık. Sonra bir başka konağa ulaştık ki oradan Mekke'ye on günde vardık. O yıl hiç bir taraftan kervan gelmedi, yiyecek bulunmuyordu. Sonra Sikket-ül Attârîn denen yere konduk. Burası, Bab-ün Nebî'ye karşıydı. Pazartesi günü Arafat'a çıktık. Halk, Araplardan korkmaktaydı. Arafat'tan dönünce iki gün Mekke'de kaldım, Şam yoluyla Beyt-ül mukaddes'e döndüm.

Dört yüz otuz dokuz yılı muharreminin beşinci günü Kudüs'e geldik. Mekke'den ve hacdan, son hacda etraflıca anlatmak için burada bahsetmiyorum. Hıristiyanların Beyt-ül

mukaddes'te bir kiliseleri var, ona Bey'at-ul Kamâme[142] diyorlar ve onu pek büyük sayıyorlar.[143]

Her yıl Rum ülkesinden birçok halk ziyarete gelir. Rum padişahı da gizlice gelir, kimseye kendini tanıtmaz. El-Hâkim bi-emr-illâh'ın Mısır azîzi olduğu zaman Rum Kayser'i oraya gelmişti. Hâkim, bunu duymuştu. Kendi rikâbdarını gönderdi ve Beyt-ül mukaddes camisinde şu şekilde bir adam oturmadadır. Yanına var, de ki: Hâkim, beni sana gönderdi. Diyor ki, benim senden haberim yok sanma. Ancak emin ol, ben sana hiç kastetmeyeceğim. Yine Hâkim emretti, o kiliseyi yağma ettiler, yıkıp harap eylediler. Bir zamandır harap kaldı. Sonradan Kayser, elçiler, hediyeler gönderdi, birçok saygılarda bulundu, sulh istedi, yalvardı. Nihayet kiliseyi yapmalarına ruhsat verdiler, yeniden yaptılar.

Bu kilisenin pek geniş bir yeri vardır. Sekiz bin adam alır. Her tarafı renkli mermerler, nakışlar ve resimlerle adamakıllı bezenmiştir.

Kilisenin içi Rum ülkesinin ipeklileriyle süslenmiştir. Oraya birçok altın yaldız harcedilmiştir. Birkaç yerde eşeğe binmiş bir halde İsa aleyhisselâmın resmi yapılmıştır. İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve oğulları gibi diğer peygamberlerin resimlerini de yapmışlar, Sanderus[144] yağı ile yağlamışlar, her resmin üstüne toz, toprak konmasın diye ince bir cam geçirmişlerdir ki bu camlar pek şeffaftır ve resimlerin görünmesine hiç mâni olmaz. Her gün o camları hizmetçiler temizlerler. Bundan başka birkaç yer daha vardır ki pek süslüdür, tekmil anlatsam ve yazsam uzun sürer. Bu kilisede bir yer vardır ki ikiye ayrılır ve cennetle cehennemi tasvir eder. Yarısı cennetliklerle cenneti, öbür yarısı cehennemliklerle cehennemi gösterir. Orası öyle bir yerdir ki dünyada onun gibi başka bir yer yoktur. Bu kilisede birçok papazlar oturmuşlar, İncil okurlar, namaz kılarlar, gece gündüz ibadetle meşgul olurlar.

Beyt-ül mukaddes'ten deniz yoluyla Mısır'a gitmek, oradan tekrar Mekke'ye hareket etmek istedim. Yel aykırı esmedeydi. Deniz

yolculuğu güç olduğundan kara yoluyla gittim. Remle'yi geçince Askalan[145] denen şehre vardım. Güzel bir çarşısı ve camisi vardı. Orada eski bir kemer gördüm. Pek büyük bir taş kemeri bulunan bir camiymiş, birisi bu kemeri yıkmak isterse bir hayli mal harcetmesi gerekir dediler. Oradan hareket ettim. Yolda birçok köyler ve şehirler gördüm ki onları anlatsam uzun sürer, onun için geçiyorum. Oradan Tine[146] denen bir limana vardım. Oradan Tinnîs'e[147] gidiyorlardı. Ben de gemiye bindim, Tinnîs'e kadar gittim. Tinnîs, bir adadır. Şehri güzeldir ve denizden uzaktır. Evlerin damından bile kıyı görünmez. Kalabalık, pazarları güzel ve iki camisi olan bir şehirdir. Tahminen on bin dükkânı vardır, yüz tanesi attar dükkânıdır. Orada yazın çarşılarda keşkab[148] satarlar. Çünkü sıcak ülke şehridir ve hastalık çoktur. Orada ipekli sarık, başörtüsü ve kadınlara ait giyim eşyası dokurlar. Tinnîs'te de dokunan bu renkli ipeklilerin eşi, hiç bir yerde bulunmaz.[149] Beyazını Dimyat'ta dokurlar.

Padişahın dokuma yurdunda dokunanları kimseye satmazlar ve vermezler. Fars padişahının bir kat hususî elbise almaları için Tinnîs'e yirmi bin dinar vererek adamlar gönderdiğini, adamların orada birkaç yıl kaldıklarını, fakat alamadıklarını duydum. Orada hususî elbise dokuyan dokumacılar vardır. Yine birisinin, orada Mısır padişahının sarığını dokuduğunu, padişahın, o adama beş yüz altın Mağribi dinar verdiğini duydum. Ben bu sarığı gördüm, dört bin Mağribi dinar değerindedir dediler. Yine Tinnîs şehrinde Bukalemun (yanar döner) kumaşlar dokurlar ki dünyada başka hiç bir yerde bulunmaz; günün her vaktinde başka bir renkte görünür. O elbiseleri Tinnîs'ten alıp doğuya, batıya götürürler. Rum padişahının Mısır sultanına adam gönderip ülkesinden yüz şehir almasını, buna karşılık Tinnîs'i kendisine vermesini dilediğini, sultanın kabul etmediğini ve bu şehri vermemekten maksadı da ancak ipeklilerle bu yanar döner kumaş olduğunu duydum. Nil'in suyu kabardı mı Tinnîs'in civarından denizin acı suyunu uzaklaştırır. Şehir

civarından on fersahlık yere kadar deniz suyu tatlılaşır. Bu adada ve şehirde, yeraltında büyük sarnıçlar yapılmıştır. Onlar, bu sarnıçlara masâni[150] derler. Nil'in suyu kabarınca acı ve tuzlu suyu o kıyıdan uzaklaştırır. O zaman bu sarnıçları doldururlar. Su yolunu açtılar mı deniz suyu havuzları, sarnıçları doldurur. Şehrin suyu, Nil'in kabardığı vakit doldurulan bu sarnıçlardan temin edilir. Onları doldurup öbür yıla kadar kullanırlar. Kimin suyu fazla ise başkalarına da satar. Birçok vakıf masâni'de vardır, fakirlere buralardan su verirler. Tinnîs[151] şehrinde elli bin adam vardır. Daima şehrin civarında bin gemi, bağlı durur. Bunlar, tacirlerin gemileridir. Sultanın da birçok gemileri vardır, işe yarayacak ne varsa gemilerle getirilir. Çünkü burası bir adadır ve her şey, gemilerle temin edilir. Frenk ve Rum ülkelerinden kimse buraya kastetmesin diye şehirde silahlı bir ordu oturur. Sözüne inanılır kişilerden duydum: Tınnîs'te[152] Mısır sultanının hazinesine her gün bin Mağribi dinar gelir temin edilir ve bu miktar, bir güne ait olan

muayyen gelirdir.[153] Bu malı teslim almaya memur bir adam vardır. Şehirli muayyen bir günde tahsis edilen bu parayı ona teslim eder, o da hazineye yollar. Bu miktar hiç eksilmez, kimseden de cebren bir şey alınmaz. Mısır sultanı için dokunan ipek ve yanar döner kumaşların değeri tamamıyla verilir. Bu yüzden halk, sultanının işini yapmaya rağbet gösterirler. Başka illerde olduğu gibi divan ve sultan tarafından sanatkârlara cebredilmez. Sultan için develerin mahiffelerine, atların eyerlerine mahsus yanar döner kumaşlar dokurlar. Şehrin meyvesiyle yiyeceğini Mısır kasabalarından götürürler. Orada makas, bıçak vesaire gibi demir âletler yaparlar. Oradan Mısır'a getirilmiş bir makas gördüm, beş Mağribi dinar istiyorlardı. Yayını yukarıya doğru basınca açılıyor, aşağıya doğru basınca kesiyordu. Orada kadınlara âdet zamanı bir illet geliyor. Saralı gibi iki üç kere haykırıyorlar, sonra yine kendilerine geliyorlar. Horasan'dayken, bir ada var, oranın kadınları kedi gibi bağırırlar diye duymuştum, işte o keyfiyet, anlattığım gibidir. Tınnîs'ten

Kostantaniyye'ye gemiyle yirmi günde gidilir.[154]

Biz Tınnîs'ten Mısır'a yollandık. Deniz kıyısına varılınca Nil nehrinden gemiyle yukarıya doğru gidiliyordu. Nil nehri, denize yaklaşınca kol kol ayrılıyor, her kol ayrıca denize dökülüyor. Bizim gittiğimiz kola Rumiş diyorlardı. Gemi, bu suretle suda giderken Salihiyye denen bir şehre vardık. Burası nimeti, yiyeceği bol bir kasaba. Birçok gemiler yapıyorlar, her birine iki yüz eşek yükü yük yüklüyorlar. Mısır'a, ta bakkal dükkânlarının önüne kadar bu gemiler gidiyor. Böyle olmasaydı, kalabalık yüzünden o şehrin zahiresi, hayvanlarla temin edilemezdi. Sâlihiyye'de gemiden çıktık ve o gece şehrin yakınlarına vardık. Eski aylardan şehriverin ormuzt gününe tesadüf eden dört yüz otuz yılı seferinin yedinci pazar günü Kahire'ye geldik.

Mısır şehri ve vilâyeti

Nil suyu, güney ve batı arasından gelir, Mısır'dan geçip Rum denizine gider. Nil kabardı mı, Tirmiz'de Ceyhun'un kabarmasını iki kat geçer. Bu su, Nübe[155] ilinden geçip Mısır'a gelmededir. Nübe ili dağlıktır. Ovaya gelince Mısır ili başlar. Nil'in oradan çıkıp Mısır iline ilk girdiği sınıra Asvan[155-2] derler. Oraya kadar üç yüz fersahlık yol vardır. Bütün su boyunca şehirler ve iller kurulmuştur. O ile Saîd-ül a'lâ derler. Gemi, Asvan şehrine gelince oradan geçemez. Çünkü nehir, dar boğazlardan geçer ve pek hızlı akar. Oradan daha yukarı yerler, güney tarafı, Nübe ilidir. Oranın padişahı başkadır. Ora halkı kara derilidir, dinleri Hıristiyan dinidir. Tacirler, oraya gidip boncuk, tarak ve mercan götürürler, oradan da köle getirirler. Mısır'daki köleler ya Nübe'lidir, ya Rum ülkesinden. Nübe'den buğday ve darı getirmişlerdi, gördüm ki her ikisi de kara. Nil

nehrinin kaynağını hakkıyla bilmeye imkân yoktur derler. Duydum; Mısır padişahı, adamlar göndermiş, tam bir yıl, Nil boyunca yürümüşler, aramışlar, taramışlar, kimse bilememiş. Ancak güneyde Kamer dağı denen bir dağdan çıkıyor derler. Güneş, seretan burcuna girince Nil'in suyu kabarmaya başlar ve kabarması durunca kışa nispetle yirmi arşın yükselmiş olur. Mısır şehrinde ölçüler, nişanlar koymuşlar ve bir de suyun ne kadar yükseldiğine dikkat etmek üzere bin dinar aylıklı bir memur tayin etmişlerdir. Ziyadeleşmeye başladığı günden itibaren şehre tellâllar yollayıp ulu Allah, Nil'i bugün bu kadar çoğalttı diye ilân ettirir. Her gün şu kadar parmak yükseldi diye herkese bildirir. Bir arşın oldu mu müjde verirler, sevinirler. On sekiz arşına varır. On sekiz arşın yükselmesi âdettir. Yani ne zaman bundan az kabarırsa noksan kabardı diye sadakalar verirler, adaklar adarlar, dertlenirler, kederlenirler. Bu miktarı geçerse sevinirler, neşelenirler. Nil, on sekiz arşın yükselmezse padişah, halktan vergi almaz. Nil'den birçok kanallar açmışlar, suyu etrafa

yürütmüşler, onlardan da ırmaklarla dereler akıtmışlardır. Bu suların boyunca köyler, kasabalar vardır. Hadde hesaba sığmaz su dolapları yapmışlardır. Mısır ilinin bütün köyleri, Nil taşınca su altında kalmasın diye yüksek yerlere ve tepelere kurulmuştur. Köyden köye kayıkla giderler. İl başından sonuna kadar, halk Nil boyunca ve onun üstünden gitsin diye topraktan bir set yapmışlardır. Her yıl, onu tamir etmek üzere güvenilir bir memura padişah hazinesinden on bin Mağribi dinar gönderilir.

O ilin halkı bütün zarurî işlerini, yerlerinin su altında kaldığı o dört aya göre tertip ederler. Şehirde ve köylerde herkes, dört ay yetecek kadar ekmek pişirir ve ziyan olmasın diye kurutur. Su, ilk günden itibaren kırk gün çoğalır, nihayet on sekiz arşını bulur, kırk gün sonra o karar üzere kalır, artmaz da, eksilmez de. Sonra yavaş yavaş kırk gün içinde kışın ne kadarsa o dereceye iner. Su, azalmaya başlayınca halk, tarlalarına gidip kuruyan yerlere ne ekeceklerse ekerler. Yazlık, kışlık ziraatları, buna göredir, ekinleri başka bir su istemez. Mısır şehri, Nil

nehriyle deniz arasındadır. Nil, güneyden gelir, kuzeye doğru akar ve denize dökülür.

Mısır'dan İskenderiyye'ye kadar otuz fersah tutar. İskenderiyye, Rum denizinin kıyısında, Nil nehrinin kenarındadır. Oradan gemiyle Mısır'a birçok meyveler getirirler. İskenderiyye'de bir minare gördüm, henüz mamurdu. Oraya, yani o minarenin üstüne yakıcı bir ayna koymuşlardı, Rumların herhangi bir gemisi, İstanbul'dan geldi de onun karşısına vardı mı gemiye, o aynadan bir ateş düşer, onu yakardı.[156] Rumlar, pek çok çalışıp çabaladılar, hileler düzdüler, adam gönderdiler, nihayet o aynayı kırdılar. Mısır padişahı Hâkim zamanında, ona bir adam gelmişti. O aynayı tekrar eskisi gibi yapabileceğini söyledi. Fakat Hâkim, hacet yok dedi, şimdi Rumlar, bize her yıl altın ve mal göndermede, haraç vermedeler. Askerlerimizin, oralara gitmelerinden endişeleri yoktur. Bunu tamamıyla kabul etmişlerdir. Bu, bize kâfidir. İskenderiyye'nin içilecek suyu, yağmur suyudur. Bütün İskenderiyye ovasında evvelce anlattığım taş direkler, yatıp durmadadır. Deniz,

ta Kayravan'a kadar gider. Mısır'dan Kayravan'a yüz elli fersahtır.

Kayravan bir ildir, en büyük şehri, denize dört fersahlık yerdeki Sicilmase'dir.[157] Büyük bir şehirdir, ovaya kurulmuş olup sağlam bir kalesi vardır. Yanında Mehdiyye[158] şehri vardır.

Emîr-ül Müminin Ali oğlu Hüseyin, Allah ikisinden de razı olsun, oğullarından Mehdî tarafından kurulmuştur. Mehdi, Mağrip iliyle Endülüs'ü aldıktan sonra bu şehri kurdurmuştur. Bu tarihe kadar Mısır sultanındadır. Oraya kar yağar ama durmaz, erir. Deniz, Endülüs'ten kuzey tarafına doğru kıvrılır. Mısır'la Endülüs arasında bin fersahlık yol vardır. Oranın halkı hep Müslümandır. Endülüs, büyük ve dağlık bir ildir. Oraya, kar yağar, don olur. Halkı beyaz derili, kırmızı saçlıdır. Çoğu Saklâbîler (Slavlar) gibi kedi gözlüdür. O ülke Rum denizinin altındadır ve deniz, onların doğusuna gelir. Endülüs'ten sağa, kuzeye doğru hep deniz kıyısından gidilirse Rum ülkesine varılır.

Endülüs'ten Rum ülkesine savaşa gidenler çoktur. İstenince gemiyle denizden Kostantaniyye'ye de gidilebilir ama yolda körfezler çoktur; her biri iki yüz, üç yüz fersah enindedir, oralardan gemiden başka bir şeyle geçilemez. Sözüne inanılır kişilerden duydum, bu denizin çevresi dört bin fersah. O denizden ayrılan bir kolla karanlıklar diyarına varılır. Dediklerine göre o kolun ilerisine güneş vurmadığından oraları tamamıyla dondur. O denizdeki adalardan biri de Sicilya'dır ki Mısır'dan oraya yirmi günde varılır. Daha başka birçok adalar da vardır. Sicilya'nın seksen fersah kare olduğunu söylediler. Burası da Mısır padişahına aittir.[159] Her yıl gemiler gelir, oranın mallarını Mısır'a götürür. Oradan ince ketenler getirirler. Çizgili ve sırmalı kumaşlar olur ki onlardan biri, Mısır'da on Mağribi dinar değerindedir.[160]

Mısır'dan doğu tarafına gidilirse Kulzum[161] denizine varılır. Kulzum, deniz kıyısında bir şehirdir, Mısır'dan oraya otuz fersahlık bir yol

vardır. Bu deniz, Aden'den ayrılıp kuzey tarafına giden ve Kulzum'a ulaşınca ayrılan Muhit denizinin bir koludur. Bu halicin genişliği iki yüz fersahtır derler. Haliçle Mısır arası, dağlık ve çöldür. Orada hiç su ve nebat yoktur. Mısır'dan Mekke'ye giden, doğuya doğru gitmelidir. Kulzum'a varınca yol, ikiye ayrılır: biri karadan, biri denizden gider. Kara yolu, on beş günlüktür, o yolu tutan, on beş günde Mekke'ye varır. Bu yol, üç yüz fersah çeken bir çöldür. Mısır kervanlarının çoğu oradan gider. Deniz yoluyla gidilirse yirmi gün sonra Car şehrine varılır. Car[162], deniz kıyısında Hicaz'ın bir şehirceğizidir. Car'dan Peygamber sallâllahu aleyhivesellem'in Medine'sine üç günlük yol vardır. Medine'den Mekke'ye yüz fersahlık yol vardır. Car'dan geçip deniz kıyısından giden, Yemen kıyılarına, oradan da Aden kıyılarına varır. Orayı da geçerse Hindistan'a, sonra ta Çin'e kadar gider. Aden'den güney tarafına ve batıya doğru giden, Zengibar ve Habeş illerine varır ki buraları, yeri gelince anlatılacaktır.

Mısır'dan güneye doğru gidilir de Nübe

ilinden geçilirse Masmûdîler[163] iline varılır. Orası büyük bir otlaktır. Orada birçok davar ve hayvanlar ve kalın kemikli, kara derili, sağlam adamlar vardır. Mısır'da onlardan hayli çirkin suratlı askerler bulunmaktadır. Pek iri yapılı olan bu askerlere Masmûdîler derler. Yaya olarak kılıçla, mızrakla savaşırlar, başka şeyler onların işine yaramaz.

Kahire şehri: Şam'dan Mısır'a doğru gidilirse önce Kahire'ye varılır. Çünkü Mısır güney tarafındadır. Bu şehre Kahire-i Muizziyye denir. Ordugâh olan yere de Fustat[164] derler. Emîr-ül müminin Ali oğlu Hüseyin'in oğullarından, Allah hepsine rahmet etsin, El-Muizz li- dîn-i-llâh denen biri, Mağrip ülkesini, ta Endülüs'e kadar almış, Mağrip'ten Mısır'a asker göndermişti. Askerin Nil nehrinden geçmesi gerekti. Fakat Nil, evvelâ büyük bir nehir olduğundan, bir de orada çok timsah bulunduğundan, geçmeye imkân yoktu. Suya düşen her canlıyı hemen yutarlardı. Mısır şehri civarında bir tılsım yaptıklarını, bu suretle

insanlarla hayvanlara bir zahmet erişmediğini, fakat şehirden bir ok atımı mesafeden ileride hiç kimsenin suya girme cesaretini bulamadığını rivayet ederler. El-Muizz li-dîn-i-llâh'ın asker gönderirken şimdi Kahire şehrinin bulunduğu yere vardınız mı önünüze kara bir köpek çıkar, sizden önce suya dalar, geçer. Siz de onun izini izleyin, hiç korkmadan geçin dediğini rivayet ederler. Derler ki, oraya varan o ordu, otuz bin kişiydi, ordudakilerin hepsi de onun kullarıydı. Söylediği gibi o kara köpek, önlerine düşüp geçti. Onlar da onun izini tutup geçtiler.

Hiçbir mahlûka bir elem erişmedi. Hâlbuki hiç bir kimse, atlı birinin Nil nehrinden geçtiğini duymamıştı. Bu, üç yüz altmış üç yılında olmuştu. Padişah da bizzat deniz yoluyla ve gemiyle gelmişti. Kahire'ye yaklaşınca gemileri boşalttılar, bir şey azat eder gibi o gemileri sudan çıkarıp karaya bıraktılar. Bu hikâyeyi rivayet eden bu gemileri görmüştü. Yedi gemiydi, her biri yüz elli kulaç uzunluğunda, yetmiş kulaç enliliğindeydi. Seksen yıldır orada duruyordu. Bu hikâyeyi anlatan, dört yüz kırk

bir yılında oraya vardı.[165]

El-Muizz li-dîn-i-Ilâh, Mısır'a geldiği zaman orada Bağdat halifesinin bir komutanı vardı.[166] Muizz'in huzuruna itaatle geldi. Muizz, ordusuyla bugün Kahire şehrinin bulunduğu yere kondu. O ordugâh yerine Kahire adını taktılar. Çünkü o ordu orayı almış, âdeta kahretmişti. Ordusundan hiç kimsenin şehre girmemesini ve kimsenin evine konmamasını emretmişti. O çöle bir şehir kurdurdu. Maiyetinde bulunanlardan herkesin bir konak, bir yapı yapmasını emretti. Öyle bir şehir haline geldi ki eşi az bulunur. Bu Kahire şehrinde, hepsi de sultana ait olmak üzere yirmi bin dükkândan az dükkân olmadığını tahmin ettim. Birçok dükkânlar vardı ki her birinin kirası, ayda on Mağribi dinardır. İki dinardan az kira yoktur. Hadde hesaba sığmayacak kadar çok kervansaraylar, hamamlar vesaire akarlar vardır. Hepsi sultanın mülküdür. Halkın, evlerle kendi tarafından yapılan binalardan başka mülkü yoktur. Kahire ve Mısır'da sultanın sekiz bin

yapısı olduğunu, hepsinin cebirle veya bir çeşit teklifle değil, halkın arzusuna göre kiraya verildiğini, her ay da kirasının alındığını duydum. Sultanın köşkü[167], Kahire şehrinin ortasındadır. Bütün etrafı açıktır, çevresinde hiç bir yapı yoktur. Mühendisler, onu ölçmüşlerdir, tam Meyyafarıkîn şehri kadar gelmiştir. Bütün çevresi, tamamıyla açıktır. Her gece bin kişi, bu sarayı bekler. Beş yüzü yayadır, beş yüzü atlı. Akşam namazı vakti boru, davul ve zil çalarlar, sabaha kadar dolaşır dururlar. Şehrin dışından bakılınca sultanın sarayı[168], yapıların çokluğundan ve yüksekliğinden bir dağ gibi görülür. Fakat şehirden hiç görünmez, çünkü çevresindeki hisar, pek yüksektir. Bu sarayda on iki bin hizmetçinin vazife görüp para aldığını söylediler. Kadınlarla cariyelerin sayısını kimse bilmez. Ancak on iki köşkten ibaret olan o sarayda tam otuz bin kişinin bulunduğunu rivayet ettiler.[169] Bu haremin yeryüzünde on kapısı vardır. Yeraltında bulunan kapılardan başka bu on kapının adları şudur: Deniz kapısı-

Bâb-ül-bahr[170], Altın kapısı-Bâb-üz-zeheb, Et kapısı-Bâb-uzzuhûme, Kandil kapısı- Bâb-üs-sirîc, Zeberced kapısı-Bâb-üz-zeberced, Esenlik kapısı-Bâb-üs-selâm, Fetihler kapısı- Bâb-ül-fütûh, Bayram kapısı-Bâb-il-iyd, Gece geçilen kapı-Bâb-üs-seriyye, Kayak kapısı-Bâb-ül-zlâka. Yeraltında bir kapı vardır ki sultan, oradan atlı olarak çıkar. Şehrin dışına bir köşk yapmışlardır. O geçidin dışarıya çıkılacak yeri o köşktedir. Geçidin haremden köşke kadar sağlam bir tavanı vardır. Köşkün duvarını yontma taşla öyle yapmışlar ki görsen bir tek taştan yontulup yapılmış dersin. Pencereler, yüce sayvanlar yapmışlar, dehlizin içinde de sofalar meydana getirmişlerdir. Devlet erkânıyla hizmetçilerin hepsi Zenci ve Rum'dur. Vezir[171], zahitlik, emniyet, doğruluk, bilgi ve akıl bakımından herkesten üstün bir mevkidedir. Orada asla şarap içmek âdeti yokmuş, bilhassa Hâkim'in[172] zamanında. Onun hükmettiği günlerde hiç bir kadın evinden dışarı çıkamazdı. Şarap yaparlar diye ihtiyaten hiç kimse üzüm kurutmazdı.

Kimsenin şarap içmeye cüreti yoktu. Hatta arpa suyu dahi içmezler, insanı sarhoş eder derlerdi, bu yüzden o da yasaktı.

Kahire şehri: Beş kapısı vardır:[173] Yardım kapısı-Bâb-un nasr, Geçit kapısı-Bâb-ül-kantara, Fetihler kapısı-Bâb-ül-fütûh, Haliç kapısı- Bâb-ül-Haliç, Zevîle kapısı-Bâb-uz-Zevîle. Şehrin hisarı yoktur ama hisardan daha sağlam, daha yüksek yapıları vardır. Her konak ve köşk, âdeta bir hisardır. Yapıların çoğu, beş, altı katlıdır. İçilen su, Nil suyudur. Sakalar, develerle taşırlar. Kuyuların Nil'e yakın olanlarının suları tatlı, uzak olanlarının acıdır. Mısır ve Kahire'de su taşıyan elli bin deve olduğunu söylerler. Sakalar, bunlarla su götürürler. Sırtlarında pirinç su kaplarıyla ve tulumlarla develerin giremeyecekleri dar sokaklara su götüren sakalar da ayrıdır.[174] Şehirde konakların ortalarında bağlar, bahçeler, ağaçlıklar vardır. Bunları su kuyularıyla sularlar. Sultanın hareminde harem bahçeleri vardır ki onlardan daha iyisi, daha güzeli olamaz. O bahçeleri sulamak için su

dolapları yapmışlardır. Damlara da ağaçlar dikmişler, teferruç yerleri yapmışlardır. Benim orada bulunduğum sıralarda, zeminin 20 X 12 arşın mesahası olan bir evi ayda on beş Mağribi dinara kiraya veriyorlardı. Dört katı vardı, üçünü kiraya vermişlerdi. Birisi, üst katı, beş Mağribi dinar aylığa kiraya vermesini, ev sahibinden istedi, ev sahibi vermedi, bazen orada kalmam lâzım dedi. Biz bir yıl orada kaldık, iki kere bile eve gelmedi.[175] Konaklar, o kadar temiz ve lâtifti ki kireçten, kerpiçten, taştan yapılmamış da cevahirden yapılmış dersin. Kahire'nin bütün binaları ayrı ayrıdır. Öyle ki hiç bir kimsenin ağacı ve yapısı, başkasının duvarı üstüne gelmez. Evinde tamirat yapmak isteyen başkasına hiçbir zarar dokunmadan tamir edebilir, yıkıp yapabilir.

Kahire şehrinden batıya doğru gidilince haliç[176] denen büyük bir dereye rastlanır. Bu halici padişahın babası açtırmıştır. O su kıyısında, kendisine ait olmak üzere üç yüz köy vardır. Dereye Mısır'dan başlanmış, Kahire'ye

getirilmiş, oradan döndürülmüştür ki bu suretle padişahın kasrının önünden geçer. O halicin üstüne iki köşk kurmuşlardır. Birine Lü'lü (inci)[177], öbürüne Cevhere derler.

Kahire'de, içinde cuma namazı kılman dört cami vardır. Bu camilerin adları Ezher[178], Nur, Hâkim[179] ve Muizz'dir[180]. Bu son cami, şehrin dışında, Nil kıyısındadır. Mısır'da yüzünü kıbleye çevirmek için hamel burcunun bulunduğu yere dönmek gerektir. Mısır'dan Kahire'ye yol, bir milden az çeker. Mısır güneydedir, Kahire kuzeyde. Nil, Mısır'dan geçer, Kahire'ye varır. Her iki şehrin bahçeleriyle yapıları birbirine kavuşmuştur. Yazın bütün çöl ve ova bir denize döner. Yüksekte bulunan sultan bağından başka her taraf su altında kalır.

Halicin açılışı[181]**:** Nil suyu, eski şehiver ayının onundan Şaban'ın yirmisine kadar kabarıp kıştaki seviyesini on sekiz arşın aşınca nehirden bütün vilâyete dereler, ırmaklar açarlar.

Haliç denen bu nehir, Mısır şehrinin önünden başlar, Kahire'den geçer. Bu nehir, sultana aittir. Sultan, atına biner, bizzat açılışında bulunur. Bu açıldıktan sonra vilâyetteki öbür kanalları ve ırmakları da açarlar. O günler, bayramların en büyüğüdür. O günlere "Haliç'in açılış törenine mahsus günler-Rükûb-ı feth-ul-Haliç" derler. Bu mevsim yaklaşınca bu ırmağın başına padişah için Rum ipeklisinden büyük bir sayvan kurarlar. Bu sayvan, tamamıyla sırmayla dikilmiş, mücevherlerle bezenmiştir, içinde her şey vardır. O kadar büyüktür ki gölgesinde yüz süvari durabilir. Bunun ön tarafına bukalemun kumaşından yapılmış bir çadır ve pek büyük diğer bir çadır kurarlar. Bu törenden önce hayvanlar, sese alışsınlar diye üç gün davul, dümbelek döverler, boru çalarlar. Nihayet sultan, atına binince on bin at da harekete gelir. Her birinin eyerleri altınlarla bezenmiş, gemleri, üzengileri murassadır. Eyer keçeleri, kesilmiş ve dikilmiş olmayıp kenarlarında Mısır sultanının adı yazılı bulunmak şartıyla hususî olarak dokunmuş Rum

ipekleriyle bukalemun kumaşlarındandır. Her ata bir zırh giydirilmiş, eyer topuzlarının üstlerine de bir miğfer ve her çeşit silâhlar konmuştur. Bezenmiş hödüçlerle birçok develer ve örtüleri, altınlar, mücevherler ve incirlerle süslenmiş, üstlerine birçok mücevherler dikilmiş, bezenmiş katırlar da getirirler. Bu haliç açılışı gününü anlatsam söz uzar. O gün padişahın ordusu tamamıyla bölük bölük, takım takım harekete gelir. Her bölüğün bir adı, bir künyesi vardır. Bir takımına Kettamiler derler. Onlar Kayrevan'dan El-Muizz-li-din-illâh'ın kapısına gelmişlerdir. Yirmi bin atlıdır derler. Bir kısmına Batililer derler. Bunlar mağrip halkıdır. Sultanın Mısır'a gelmesinden önce gelmişlerdir. Onlar on beş bin atlıdır derler. Bir takımına Masmûdîler derler. Onlar zencidir, Masmûdî diyarının halkıdır. Yirmi bin erdir derler. Birtakımına Meşarıka derler. Bunlar da Türkler ve Acemlerdir. Asılları Arap olmadığından çoğu orada Mısır'da doğmuş bulunmakla beraber adları, asıllarından alınmıştır. On bin kişidir derler, iri yarı adamlardır. Bir kısmına Abîd-üş-şirâ derler.

Onlar, parayla satın alınmış kölelerdir. Bunlar otuz bin adamdır derler. Bir kısmına Bedeviler derler. Bunlar Hicaz ahalisidir, hepsi mızraklıdır. Elli bin atlıdırlar derler. Bir kısmına Üstatlar elerler. Hepsi de hizmetçi olarak satın alınmış ak ve siyah adamlardır. Otuz bin atlıdırlar. Bir kısmına Saraylılar derler. Bunlar yayadır. Her ilden gelmiş adamlardır. Onların ayrı bir komutanları vardır, onları o besler. Her ilden gelen takım, kendi illerinin silahıyla iş görür. On bin erdir bunlar. Bir kısmına Zenciler derler. Onların hepsi kılıçla savaşır. Çok kişiler, bunların otuz bin er olduğunu söylediler. Bütün bu askerler, padişahın nimetini yerler. Her birine kendi mertebe ve makamına göre muayyen bir maaş tayin edilmiştir. Fakat hiç bir mal memuruna veya halka bir dinarlık berat bile yazmazlar. Ancak mal memurları, vilâyetlerin malını yıldan yıla hazineye teslim ederler, muayyen vakitte hazineden o ordunun erzakı verilir. Bu suretle de memur ve halktan hiç bir kimse, ordu yüzünden bir zahmete uğramaz. Dünyanın birçok bölgelerinden bey ve padişah

oğulları, oraya gitmişlerdir ki bunlar, ordu ve süvarilerden sayılmaz. Mağrip, Yemen, Rum, Saklap, Növbe ve Habeşe'den gelenler olduğu gibi Dehli padişahının oğulları, bunların anaları oraya gitmişlerdi. Gürcü padişahlarının oğulları, Deylem'li şehzadeler, Türkistan hakanının oğulları ve fazilet sahipleriyle edipler, şairler, fakihler gibi diğer halk sınıflarından çoğu orada bulunur. Hepsinin muayyen maaşı vardır. Hiç bir soylunun beş yüz dinardan az maaşı yoktur. İki bin Mağribi dinar alanlar bile vardır. Bunların, vezir, ata binip giderken selâma durmaktan, sonra yerlerine gitmekten başka hiç bir işleri yoktur.

Şimdi yine halicin açılışı törenine gidelim: Padişahın halici açmak üzere çıkacağı sabah, ücretle tutulmuş olan bin adam, evvelce anlattığımız atların yularlarını tutuyorlar, yüzer yüzer çekiyorlardı. Bu alayın önünde boru, zurna ve davul çalıyorlardı. Askerin bir bölüğü de onların ardından gitmekteydi. Bu suretle bu atları, padişahın haremi kapısından halicin açılacağı yere kadar götürürler, getirirlerdi.

Atları çekenlerin her birine üç dirhem veriyorlardı. Atların ardından, üstlerinde hödüçler bulunan develer, onların ardından da mahfeler taşıyan katırlar çekiliyordu. O sırada bütün askerlerden, atlardan uzak olarak padişah gelmedeydi. Allah ikisine de rahmet etsin, Ebû Talip oğlu Ali'nin oğlu Hüseyin'in evlâdından tertemiz, güzel bir gençti. Saçlarını tıraş ettirmişti. Tekellüfsüz, altın ve gümüşsüz bir eyeri ve gemi bulunan bir katıra binmişti. Arap şehirlerinde âdet olduğu veçhile, Acem diyarında derrâa denen çok geniş bir futayla beyaz bir gömlek giymişti. Bu gömleğe debîki dendiğini söylediler; değeri on bin dinarmış. Başına da o renkte bir sarık sarmıştı. Elinde de pek değerli bir kamçı vardı. Önünde, hepsi piyade olmak üzere Mısırlılarda âdet olduğu veçhile bellerini bağlamış, yenleri geniş altın sırmalarla bezenmiş Rum kumaşlarından elbise giyinmiş Deylem'li üç yüz adam gitmedeydi. Hepsinin ellerinde teberler, küçük beller, ayaklarında da dolaklar vardı. Padişahla beraber padişahın başına şemsiye tutan bir atlı gidiyordu.

Başında sırmayla süslü bir sarık vardı. On bin altın Mağribi dinar kıymetinde bir elbise giymişti. Tuttuğu şemsiye, tamamıyla altınlarla, mücevherlerle bezenmişti. Sultanla beraber ondan başka hiç bir atlı gitmemekteydi. Onun önünde demin söylediğimiz Deylem'liler gidiyorlardı. Sağda, solda, içlerinde amber ve öd ağacı yakılan buhurdanları taşıyanlar, hizmetçiler gitmekteydi. Onların âdetleri şuydu: sultan nereye varırsa oradaki halk sultana secde ediyor ve salavat veriyordu. Onun ardından Kazil-kuzâtla vezir ve ilim erbabıyla devlet erkânından bir bölük adam gelmedeydi. Sultan, halicin, yani nehrin başlangıcının bulunduğu ve şeddin yapıldığı yere kadar gidiyor, orada kurulan gölgelik altında atlı olarak duruyordu. Bir müddet sonra padişahın eline küçük bir bel veriyorlar, o da bu şedde onunla vuruyor, halk, derhal külünk, bel ve kazmayla o şeddi yarıyorlar, yükselmiş olan su kuvvetle, birden aşağıya doğru akıp halice giriyordu.

Bugün, bütün Mısır ve Kahire halkı, halicin açılma törenine gelir, görülmedik oyunlar,

eğlenceler yaparlar. Halice indirdikleri ilk gemiye Farsça gung ve lâl denen dilsizler binerler. Meğerse bunu hayra yorarlarmış. O gün padişah da onlara sadakalar veriyor. Padişahın yirmi bir kayığı var ki köşke yakın olan kayıkhanede durmada. Kayıkhane iki üç meydan büyüklüğünde. Kayıkların her biri elli arşın uzunluğunda, yirmi arşın enliliğinde. Hepsini altınla, gümüşle, mücevheratla, ipekli kumaşlarla öyle bezemişler ki anlatmaya kalkışsam sayfalarca yazı yazmak gerektir. Birçok vakitler o kayıklar, katırların ahırda bağlı bulunduğu gibi o havuzda bağlı durur.

Şehre iki fersahlık bir yerde padişaha ait "Ayn-üş Şems - Güneş kaynağı" denen bir bahçe var ki orada iyi bir su kaynağı da mevcut. Bahçeyi, kaynağın adıyla anıyorlar. O bahçenin, firavunun bahçesi olduğunu rivayet etmektedirler. O bahçeye yakın bir yerde eski bir yapı gördüm. Her biri, otuz arşın yüksekliğinde minare gibi dikilmiş dört direkten ibaret.[183] Başlarından su katreleri damlıyor. Onun ne olduğunu kimse bilmiyor. Bahçede

pelesenk[184] ağacı vardı. Padişahın atalarının, o ağacın tohumunu Mağrip ilinden getirip oraya diktiklerini söylüyorlardı. Tohumu var ama nereye dikerlerse diksinler yetişmiyor. Yetişse bile yağı olmuyor. Bu ağaç Mersin ağacına benziyor. Büyüyünce dallarını bıçakla yarıyor, yardıkları yerlere bir şişe bağlıyorlar. Bu yağ, zamk gibi oradan sızıyor. Yağı tamamıyla çıkınca ağaç kuruyor. Bahçıvanlar, odununu şehre götürüp satıyorlar. Kalın bir kabuğu var. Kabuğu soyup yiyorlar. Badem lezzetini vermede. Öbür yıl o ağacın kökünden yine dallar çıkıyor. Yine aynı şeyi yapıyorlar.

Kahire'nin on mahallesi var. Onlar mahalleye hâre diyorlar. Adları şunlardır: Bercuvan[185], Zevile[186], Cûderiyye[187], Emirler[188], Deylemliler[189], Rum[190] Bâtıliyye[191], Kasr-uş şevk[192], Abîd-üş şirâ ve Mesâmıda hâreleri[193].

MISIR ŞEHRÎ

Şehir, bir tepe üstüne kurulmuş. Şehrin doğu tarafında pek yüksek olmayan, kayalıklardan ve kayalık tepelerden meydana gelen bir dağ var. Şehrin kıyısında bir tepe üstünde "Tolon camii"[194] yapılmış. Çevresine öyle iki sağlam duvar çekilmiş ki Âmid ve Meyafarkıyn şehirlerindeki hisarlardan başka hiç bir yerde bu duvarlardan daha iyi bir duvar görmedim. Bunu, Abbasoğulları zamanında Mısır valisi bulunan birisi yaptırmış. Şimdiki sultanın atası Hâkim bi-emr-illâh zamanında, bu Tolun'un torunları gelip bu camiyi otuz bin Mağribi dinara satmışlar, bir müddet sonra gelip satmadıkları minareyi yıkmaya başlamışlar. Hâkim, siz, camiyi bana sattınız. Nasıl oluyor da yıkıyorsunuz? diye haber göndermiş. Onlar da biz minareyi satmadık ki demişler. Hâkim,

onlara beş bin dinar vererek minareyi de almış. Padişah, ramazan ayında ve cuma günleri orada namaz kılıyor.

Mısır şehrini, suyun taşması korkusundan bir tepe üstüne kurmuşlar. Evvelce orada büyük ve koca taşlar varmış. Hepsini kırıp yeri tesviye etmişler. Şimdi öyle yerlere akabe diyorlar. Uzaktan Mısır şehrine bakanlar, bir dağ sanırlar. On dört ve yedi katlı evleri var. Sözlerine inanılır kişilerden duydum ki birisi, yedinci katta dam üstüne bir bahçe yapmış. Oraya bir dana çıkarıp büyütmüş. Oraya bir su dolabı yaptırmış. Bu öküz, o dolabı döndürür, bu suretle kuyudan ta oraya su çıkarmış. O damda portakal, turunç, muz vesaire yetiştirmiş ki hepsi de meyve verirmiş. Bunlardan başka her çeşit çiçekler, fesleğenler de yetiştirmiş.

Mısır'da mesahası otuz arşın kare olan birçok hanların bulunduğunu muteber bir tacirden duydum, içinde üç yüz elli kişi barındırabilen bu hanların birçok kiralık odaları varmış. Orada öyle çarşılar, pazarlar var ki içinde daima kandil yakarlar. Çünkü oralara hiç

aydınlık girmez. Halk, oralardan geçerler, ahalinin yol uğrağıdır.

Kahire'den başka Mısır şehrinde, birbirine ulaşmış yedi cami var. Her iki şehrin on beş cuma camisi var, cuma günleri, her yerde hutbe okunmada, namaz kılınmada. Pazarın ortasında "Bâb-ul cevami"[195] denen bir mescit var ki bunu, Âs oğlu Amr, Muaviyye tarafından Mısır valisiyken yaptırmış. O mescit, dört yüz mermer direk üstünde durmada. Mihrabın bulunduğu duvar, baştanbaşa beyaz mermer levhalarla kaplanmış. Bu mermerlerde bütün Kur'an, güzel bir yazıyla işlenmiş. Mescidin dışında, dört yanında da çarşılar var. Mescidin kapıları bu çarşılara açılmış. Mescitte daima müderrisler, hafızlar bulunmada. O büyük şehrin tenezzüh yeri o mescit. Bilgi tahsil eden talebeden, gariplerden, çek ve senet yazan kâtiplerden vesaire halk sınıflarından beş bin kişiden az adam bulunmuyor. Âs oğlu Amr'ın torunları, Mısır'a, Hâkim'in huzuruna gitmişlerdi. Hâkim, o mescidi onlardan satın almıştı. Âs oğlu Amr'ın torunları, Hâkim'in

kapısına varıp biz muhtacız, yoksuluz. Mescidi, ceddimiz yaptırmıştı. Padişah izin verirse onu yıkalım, taşını, harcını satalım demişlerdi. Hâkim de onlara yüz bin altın verdi, o mescidi satın aldı ve bu satış işine bütün Mısır halkını şahit tuttu. Ondan sonra oraya birçok şaşılacak yapılar ilâve ettirdi. O cümleden olarak her yanı bir buçuk arşın uzunluğunda ve çevresi yirmi dört arşın tutan ve mübarek gecelerde içinde tam yedi yüz küsur kandil yakılan on altı kenarlı bir gümüş avize yaptırdı[196]. Ağırlığı yirmi beş kantar gümüştür dediler. Her kantar yüz batman, her batman da yüz kırk dört dirhem gümüştür. Bu avize yapılınca mescidin hiç bir kapısından içeri girmedi de caminin kapılarından en büyüğünü çıkardılar, mescide bu suretle soktular, sonra o kapıyı tekrar yerine taktılar diye rivayet ettiler. Bu mescitte daima birbiri üstüne serilmiş on kat renkli hasır döşelidir, her gece yüzden fazla kandil yakılır. Kazı-l-kuzât'ın[197] mahkemesi bu camidedir. Mescidin kuzeyinde "Sûk-ul-Kanâdîl - Kandiller

pazarı"[198] denen bir pazar vardır ki hiç bir memlekette öyle bir pazar yoktur. Dünyadaki nefis ve nadir şeylerin hepsi orada bulunur. O arada kaplumbağa kabuğundan yapılmış kutu, tarak, bıçak sapı vesaire şeyler gördüm. Bir de orada maharetli ustalar tarafından işlenmiş çok güzel billurlar gördüm. Onları Mağrip ilinden getirmişlerdi. Fakat o yakınlarda Kulzüm denizinden, Mağrip billurlarından daha güzel ve daha şeffaf bir billur çıktığını söylüyorlardı. Zengibar'dan getirilmiş fildişleri gördüm ki çoğu iki yüz batmandan daha ağırdı. Bir de Habeş ilinden getirilmiş bir öküz derisi gördüm, kaplan derisine benziyordu, ondan ayakkabı yapıyorlardı.[199] Bir de yine o diyardan bir cins tavuk getirmişlerdi ki pek büyüktü ve beyaz benekliydi, başında tavus kuşunun ibiği gibi bir ibik vardı. Mısır'da birçok bal elde edildiği gibi şeker de boldur.

Eski dört yüz on altı İran yılının deymah'ının üçüncü günü, aynı günde aşağıda anacağımız meyvelerle fesleğenleri gördüm: kırmızı gül,

nilüfer, nerkis, turunç, portakal, limon, küçük ve kokulu limon, elma, yasemin, büyük fesleğen, ayva, nar, armut, kavun, destenbûye, muz, zeytin, taze belile, taze hurma, üzüm, şekerkamışı, patlıcan, taze kabak, turp, şalgam, karnabahar, taze bakla, hıyar, taze soğan, taze sarımsak, havuç, pancar.[200] Bu çeşit çeşit meyve ve çiçeklerin bir kısmı kış, bir kısmı bahar, bir kısmı yaz, bir kısmı da güz meyveleri ve çiçekleridir, nasıl olur da bir mevsimde olur diye şüpheye düşen, kabul etmeyen bulunabilir. Fakat bunda benim bir garezim yok. Ben, gördüğümü yazdım. Duyup da yazdıklarıma gelince, bunlardan mesul değilim. Mısır ili pek geniş ve büyüktür, orada sıcak ve soğuk iklimlere ait her türlü meyveler, çiçekler yetişir, her tarafta yetişen şeyleri şehre getirirler, bir kısmını pazarlarda satarlar. Mısır'da her çeşit çiniden kâseler, kadehler, tabaklar vesaire yapılır.[201] Bunlar boyanır, âdeta bukalemuna döner, öyle ki elde bir taraftan bir tarafa çevrildi mi başka bir renkte görünür. Bunlar, öyle ince

ve şeffaftır ki dışarıdan tutuldu mu el, içeriden görünür. Gayet temiz ve zebercede benzer sırçalar yaparlar, tartıyla satarlar. Sözüne inanılır bir bez tacirinden duydum, bir dirhem ipliği üç Mağribi dinara satın alırlar. Üç dirhem Mağribi dinar, üç buçuk dirhem Nişaburî'ye denktir. Nişabur'da, en iyi ipliği kaça alırlar diye sormuştum, eşi bulunmayan ipliğin bir dirhemini beş dirhem satın alırlar demişlerdi.

Mısır şehri, uzunluğuna Nil kıyısına kurulmuştur. Köşklerin, pencerelerin çoğu öyledir ki dilediler mi kovayı iple sarkıtıp Nil'den su çekerler. Şehrin suyunu sakalar Nil'den getirirler. Bazıları suyu deveyle, bazıları da omuzlarında taşırlar. Dımaşk pirincinden yapılmış, her biri otuz batman su alır testiler gördüm ki altından yapılmış sanırsın. Birisi anlattı, bir kadın varmış. Onda o testilerden tam beş bin tanesi varmış. Onları ücretle verirmiş. Her testibiye karşılık ayda bir dirhem alırmış. Testi kiralayanın, testiyi yine sağlam olarak teslim etmesi şartmış.

Mısır'ın önünde, Nil ortasında bir ada vardır.

Vaktiyle oraya bir şehir kurulmuş. O ada, şehrin batı tarafındadır. Orada bir cuma camisi ve bahçeler vardır. Bu ada, vaktiyle nehir ortasında bir kaya parçasıymış.[202]

Nil'in bu iki kolunun her birini, Seyhun kadar tahmin ettim ama su, burada pek yavaş gitmededir. Şehirle ada arasına otuz altı tekneden meydana gelmiş bir köprü kurulmuştur. Şehrin bir kısmı, Nil nehrinin öbür tarafındadır. Oraya Cize[203] derler. Orada da, bir cuma mescidi vardır ama köprüsü yoktur, oraya kayıkla ve geçit yerinden geçerler. Mısır'da o kadar gemi ve kayık vardır ki Bağdat'ta, Basra'da o kadar yoktur. Mısır pazarındaki satıcıların hepsi, sattıkları şeylerin fiyatını doğru söylerler. Birisi, müşteriye yalan söylerse onu bir deveye bindirir, eline bir zil verirler. Şehri dolaştırırlar, zili çaldırıp "ben yalan söyledim, o yüzden bu cezaya lâyık oldum, bu cezayı çekiyorum. Yalan söyleyenin cezası budur" diye bağırtarak teşhir ederler. Çarşıda bakkal, attar, kirman gibi satıcılar, sattıkları şeyleri götürmek

için ne lâzımsa onu da müşteriye kendileri verirler. İster cam ve sırçaya ait olsun, ister çiniye ait olsun, ister kâğıda ait olsun, alanın, aldığı malı götürmek için kap tedarikine ihtiyacı yoktur. Orada kandil yağını turp ve şalgam tohumundan çıkarırlar ve ona "ıssıyağı" derler. Orada susam azdır, yağı da değerlidir. Zeytinyağı ucuzdur.[204] Fıstık, bademden pahalıdır. Badem içinin on batmanı bir dinarı geçmez. Pazarcılarla dükkâncılar eyerli eşeklere binerek evlerinden dükkânlarına, dükkânlarından evlerine gidip gelirler. Her yerde sokak başlarında eyerli, hazır eşekler vardır. İsteyen az bir ücretle onlara biner. Her gün eyer vurulup kiralanan elli bin eşek vardır dediler. Askerlerle süvari askerlerden başka kimse ata binmez. Yani pazar, çarşı halkıyla sanatkârlar ve kâtipler, ata binmezler. Öyle alaca eşekler gördüm ki ata benziyordu, hatta attan da güzeldi.

Şehirliler pek zengindir. Orada bulunduğum dört yüz otuz dokuz yılında padişahın bir oğlu dünyaya geldi. Halkın şenlik yapmasını emretti.

Şehri, pazarları öyle bir donattılar ki anlatsam bazı kimseler inanmazlar, tuhafiye mağazalarıyla sarraf dükkânları ve diğer dükkânlar, kimsenin duymadığı derecede altın, gümüş, sırmalı kumaşlar ve ipeklilerle öyle bir donatıldı ki kimseye oturacak yer kalmamıştı.

Herkes padişahtan emindir. Hiç kimse kötü adamlardan, hafiyelerden korkmaz. Herkes, padişahın kimseye zulmetmediğine ve kimsenin malına tamah etmeyeceğine emindir. Orada halka ait öyle mallar gördüm ki söylesem yahut anlatsam İranlılar inanmazlar. Mallarını da zaten sayısıyla, hesabıyla anlatamam ki. Orada gördüğüm emniyeti, düzenliği, hiç bir yerde görmedim. Orada Mısır zenginlerinden bir Hıristiyan gördüm; gemileri, malı, mülkü hadde, hesaba sığmaz dediler. Hatta bir yıl, Nil suyu taşmadı, kabarmadı, hububat pahalılaştı. Padişahın veziri, bu Hıristiyan'ı çağırdı. Dedi ki: bu yıl mahsul iyi değil. Padişahın gönlü, halkın ahvalinden sıkılmada. İstersen parasıyla, istersen borç olarak sen ne kadar erzak verebilirsin? Hıristiyan, padişahın ve vezirin

keremiyle o kadar erzakım var ki altı yıl Mısır halkının ekmeğini verebilirim diye cevap verdi, diye rivayet ettiler. 0 vakitte Mısır'daki halk, hiç şüphe yok ki Nişabur'daki halkın beş misliydi. Hesaptan anlayan, bilir ki bir adamın, bu kadar erzak biriktirecek kadar malı olursa halkın ne kadar huzur ve emniyette bulunması ve zamanlarında böyle hallerin vukuu ve bu kadar malın bulunması için ne derecede adalet sahibi bir padişahın vücudu lâzımdır; bütün bunlar için ne padişah bir kimseye zulümde bulunmalı, ne de halk bir şeyi gizlemelidir.

Orada "Dâr-ül Vezir" denen bir kervansaray gördüm ki o kervansarayda yalnız ipekli kumaşlar satıyorlardı. Alt katta terziler oturmadalar, yukarı katta örücüler bulunmadalardı. Oranın nâzırından, bu kervansarayın getirdiği kira ne kadar? diye sordum. Her yıl yirmi bin Mağribi dinar getirirdi, fakat şimdi kervansarayın bir tarafı harap oldu, orayı tamir ediyorlar. Onun için ayda bin dinar, yılda on iki bin dinar getiriyor dedi. Bu şehirde bundan büyük yahut bu büyüklükte iki yüz han

vardır dediler.

Padişahın ziyafeti[205]

Adetleri şöyledir ki sultan, her yıl, iki bayramda sofra çıkarır, halkın ileri gelenlerine de, aşağı kısmına da ziyafet verir. İleri gelenler, padişahın kapısında yemek yerler, halk, başka konaklarda, başka yerlerde yemek yerler. Ben çok işitmiştim ama gözümle görmeyi de istiyordum. Padişahın kâtiplerinden birisiyle nasılsa konuşmuştum, birbirimizle dost olmuştuk. Ona ben dedim, sultan Mahmut Gaznevî ve oğlu Mesut gibi birçok İran padişahları gördüm. Meclisleri pek yüceydi, nice nimetleri vardı, nice bezenmişti. Şimdi de Emîr-ül-müminîn'in meclisini görmek istiyorum. O kâtip, Sâhib-üs-setr denen perdedâra bu isteğimi söyledi. Dört yüz kırk ramazanının son günü meclisi bezemişlerdi. Ertesi bayram günü padişah, namazdan oraya gelecek, sofraya oturacaktı; beni de götürdü. Sarayın kapısından girince öyle yapılar, öyle sofalar, öyle sayvanlar

gördüm ki anlatmaya kalkışsam kitap uzar gider. Hepsi de döşenmiş, bezenmiş, birbirine bitişik ve dört köşe on iki köşk geçtim ki her biri, öbüründen daha güzeldi. Her biri yüz arşın boyunda, yüz arşın enindeydi. Bu köşklerin yalnız birinin mesahası altmış arşın murabba odayı tamamıyla enliliğine kaplamak üzere dört arşın yüksekliğinde bir taht konmuştu, üç tarafı tamamıyla altındı. Üstüne av yerinin, meydanın vesaire yerlerin resimleri yapılmış, güzel yazılar yazılmıştı. Bu haremdeki döşeme ve halılar, döşenecekleri yere göre hususî olarak dokunmuş Rum ipeklisinden ve bukalemun kumaşındandı. Tahtın yanlarına kafes şeklinde altından bir parmaklık konmuştu ki anlatmaya imkân yok. Tahtın arkasında, duvar tarafından gümüş basamaklar yapılmıştı. Zaten o taht, öyle bir şeydi ki bu kitapta, baştan başa hep o anlatılsa söz biter, onun vasfı bitmez. Padişahın ziyafet verdiği o günün şeker masrafı, tam elli bin batmandır dediler. Sofrayı bezemek üzere konmuş bir ağaç gördüm ki turunç ağacına benziyordu, bütün dalları, yaprakları, meyveleri

şekerden yapılmıştı. O ağaçta binlerce şekil ve resim yapmışlardı, hepsi de şekerdendi. Padişahın mutfağı, köşkün dışındaydı. Orada elli köle daima hizmetle meşguldü. Köşkten mutfağa, yeraltından bir yol vardı. Levazımı öyle hazırlanmıştı ki oradan padişahın şaraphanesine her gün on dört deve yükü kar götürürlerdi. Beylerle ileri gelenlerin çoğunun hisseleri şaraphaneden verilirdi. Şehir halkı da hastaları için isterler ve isteyene istediği verilirdi. Her çeşit ilâç ve içilecek şerbetleri de ihtiyacı olan şehirli, haremden ister, alırdı. Pelesenk yağı vesaire gibi yağları ve bu söylediğimiz şeylerden herhangi birisini de isteyen, isteyebilirdi, bu hususta hiç bir özür ve yasak yoktu.

Mısır padişahının karakteri: Mısır halkında o derecede bir emniyet ve huzur vardı ki tuhafiyeci, sarraf ve kuyumcu dükkânları kapanıp kilitlenmez, herkes dükkânının önüne bir tahta koyup gider, kimsenin bir şeye el uzatmaya kudreti yoktur. Bir kuyumcu Yahudi vardı, padişahın yakınlarındandı, malı pek çoktu ve herkesin onun kuyumculuğuna, alış-verişine

itimadı vardı. Bir gün askerler o Yahudi'ye el uzattılar ve onu öldürdüler. O işi yaptıktan sonra da padişahın kahrından korkup tam yirmi bin atlı, atlarına binerek meydana geldi, şehirden ovaya çıktı. Şehirliler, bu işten korktular. O asker, ta öğleye kadar meydanda kaldı. Saraydan birisi çıkıp saray kapısında durdu ve dedi ki: padişah soruyor, itaat dairesinde misiniz, isyan mı ettiniz? Hepsi birden biz kullarız, mutîiz. Fakat suç işledik diye bağırdılar. O adam, padişah emrediyor, geri dönün dedi. Hemen döndüler. O öldürülen Yahudi'ye Ebû Saîd[206] derlerdi. Bir oğlu, bir de kardeşi vardı. Malı ne kadardır, ancak Allah bilir dediler. Evinin damına tam üç yüz tane gümüş saksı koymuştu, her birine diktiği ağaç, âdeta bir bağ olmuştu. Bütün ağaçları meyveliydi ve meyve verip durmadaydı. Kardeşi[207], kuyumcu öldürüldüğü vakit korkmuş, bir kâğıt yazıp padişaha götürmüştü. Kâğıtta, hazineye iki yüz bin Mağribi dinar vereyim diye yazmıştı. Padişah, o kâğıdı dışarıya yolladı. Bir topluluğun

önünde yırttılar. Siz emin olun, evinize dönün. Ne kimsenin sizinle bir işi var, ne biz, kimsenin malına muhtacız deyip onları memnun etti.

Şam'dan Kayravan'a kadar gittiğim bütün şehir ve köylerde her mescidin, kandil yağı, hasır, kaba hasır ve seccade masrafları, kayyımların, mescidi süpürenlerin, müezzinlerin vesairenin maaşları, hep padişahın vekili tarafından verilmedeydi. Bir yıl, Şam valisi zeytinyağı kıt, ferman buyurulursa mescide ıssıyağ vereyim diye yazmıştı. Bu yağ, turp ve şalgamdan çıkarılır. Padişah, cevabında, sen buyruk kulusun, vezir değilsin. Allah evine ait olan bir şeyin tebdili ve değiştirilmesi caiz değildir diye cevap verdi.

Kazı-l-kuzatın her ay iki bin Mağribi dinar maaşı vardır. Kimsenin malına tamah etmesinler ve kimseye zulmeylemesinler diye her kadının maaşı da buna göredir.

Oranın âdeti şöyledir: Recep ayının ortalarında padişahın fermanı, mescitlerde okunur. Fermanda, ey Müslüman topluluğu, hac mevsimi geliyor, padişahın sebili, usulü veçhile

ordusuyla, atlarla, develerle, azıklarla hazırdır diye yazılıdır. Ramazanda da aynı şeyi halka bildirirler. Zilkaddenin ilk günü çıkıp muayyen bir yere konarlar. Zilkaddenin yarısında yola düşerler.[208] Bu ordunun masrafı, günde bin Mağribi dinardır ve bu, Mekke'ye varılacak yirmi beş günde herkese verilen yirmi beş dinar gündelikten hariçtir. On gün orada konaklarlar, yirmi beş günde makama varırlar, iki ay içinde onların maaşları tam altmış bin Mağribi dinardır ki taahhütler, ihsanlar, maaşlar, sakat olan develerin masrafı, bu tutara dahil değildir.[209]

Dört yüz otuz dokuz yılında, Emîr-ül-mü'minîn, bu yıl hacca gidilmemesini muvafık buluyor. Çünkü orada kıtlık ve darlık var, birçok kişiler ölmüştür. Bunu, Müslümanları esirgediğimden söylüyorum diye yazılmış olan fermanı okudular. Hacılar da hareket etmediler.[210] Padişah, âdet olduğu veçhile yine Kâbe örtüsünü gönderiyordu. Her yıl iki Kâbe örtüsü gönderirdi. Bu yıl örtüyü Kulzüm yoluyla

gönderdiklerinden ben de onlarla beraber gittim.

Zilkaddenin ilk günü Mısır'dan çıktım, ayın yirminci günü Kulzüm'e vardık. Oradan gemiye bindik. On beş günde Câr denen şehre vardık. Ayın yirmi ikisiydi. Oradan dört gün içinde Rasûlullah sallâllahu aleyhi vesellemin Medine'sine[211] eriştik.

Allah elçisinin Medine'si, bir ovanın kıyısına kurulmuştur. Yeri rutubetlidir, çoraktır. Akarsuyu vardır ama pek azdır. Hurmalıktır. Orada kıble, güneye düşer. Rasûlullah aleyhisselâtü vesselâmın mescidi, Mescid-ül haram kadardır, Rasûlullah aleyhisselâm'ın yattığı yer, minberin yanındadır. Yüz kıbleye dönerse solda kalır. Hatip, minberde Peygamber aleyhisselâm'ı andı ve salâvat verdi mi yüzünü sağa çevirir ve kabri işaret eder. Kabrin bulunduğu yer, beş köşeli bir odadır. Duvarlarını, mescit direklerinin arasından örmüşlerdir. Beş direkle durdurulmuştur. Oraya kimse gitmesin diye bu odanın etrafını bir avlu gibi parmaklıkla çevirmişlerdir. Kuşlar da üstüne

gitmesin diye üst tarafına tamamıyla bir ağ çekmişlerdi. Kabirle minber arasında da mermer döşeli bahçe gibi bir avlu vardır ki oraya Ravza derler. Orasının cennet bahçelerinden bir bahçe olduğunu söylerler. Çünkü Resûlullah aleyhisselâm, "kabrimle minberimin arasında cennet bahçelerinden bir bahçe var" buyurmuştu. Şiîler, Fatıma-i Zehra, aleyhisselâm'ın kabri oradadır derler. Mescidin bir kapısı vardır.

Şehrin dışında güney tarafında bir ova ve bir mezarlık vardır. Abd-ül-Muttali'b oğlu Hamza'nın, Allah razı olsun, kabri oradadır. Oraya şehitler kabristanı derler. Biz, iki gün Medine'de kaldık. Vakit dar olduğundan hareket ettik. Yol, doğuya doğru gidiyordu. Medine'nin iki konaklık bir yerinde dağ ve vadi gibi bir dar yer var. Oraya Cuhfe diyorlardı ki Mağrip, Şam ve Mısır ilinin Mikaatı orasıdır. Hacıların ihrama girdikleri yere mikaat denir. Rivayet ederler ki bir yıl hacılar, oraya konmuşlardı. Pek kalabalıktı. Ansızın bir sel geldi, onları helâk etti. Oraya bu sebeple Cuhfe adını taktılar.[212]

Mekke'yle Medine arasında yüz fersahlık yol var ama taşlık. Biz, sekiz günde gittik.

Zilhiccenin sekizinci günü Mekke'ye vardık, Safa kapısına indik. Bu yıl Mekke'de kıtlık vardı. Dört batman ekmek, bir Nişabur dinarına veriliyordu. Mücavirler, Mekke'den gidiyorlardı, hiç bir taraftan hacı gelmemişti. Çarşamba günü Allah yardımıyla Arafat'a çıktık, haccettik. İki gün Mekke'de kaldık. Birçok halk, açlık ve çaresizlikten Hicaz'dan çıkıyor, nereye olursa etrafa gidiyordu. Haccı ve Mekke'yi burada anlatmayacağım. Bir başka defa buraya varıp altı ay mücavir kaldım, yeri gelince gördüklerimi orada etraflıca söylerim.

Ben, Mısır'a yüz tuttum. Yetmiş beşinci günü Mısır'a ulaştım. Bu yıl Hicaz'dan Mısır'a otuz beş bin adam gelmişti. Padişah hepsine elbiseler giydirdi, hepsi aç ve çıplaktı. Tam bir yıl hepsine ücret verdi. Nihayet yağmurlar yağdı, Hicaz'da yiyecek bollaştı. Bunun üzerine yine bu halkın hepsine, derecelerine göre elbiseler verdi, ihsanlarda bulundu ve onları Hicaz'a gönderdi.

Dört yüz kırk yılı recebinde yine padişahın

fermanını halka okudular. Hicaz'da kıtlık var. Hacıların gitmesi uygun değildi. Canlarına acısınlar, Allah buyruğunu tutsunlar deniyordu. Bu yıl da hacılar gitmediler. Padişahın her yıl Hicaz'a gönderdiği paranın yollanmasında katiyen bir kusur yapılmıyor, o miktar eksiltilmiyordu. Kâbe örtüsünün, orada hizmette bulunanların, Mekke ve Medine emirlerinin ve Mekke Emîri'nin[213] maaşları, masrafları, her ay üç bin dinardı. At ve elbise de gönderilmedeydi. Bunlar, yılda iki kere gönderilirdi. Bu yıl Şam'da kadı olan Abdullah'la yolladılar. Ben de onunla beraber Kulzüm yoluyla gittim.

Bu sefer gemi, zilkaddenin beşinde Car'a vardı. Hac mevsimi yaklaştığından vakit daralmıştı. Bir deve beş dinaraydı. Acele yola düştük.

Zihaccenin sekizinci günü Mekke'ye geldik. Ulu Allah'ın yardımıyla haccettim. Mağrip ilinden büyük bir kafile gelmişti. O yıl, hac dönüşü, Medine kapısında Araplar, onlardan

haksız olarak ayakbastı parası istediler. Aralarında savaş oldu. Mağriplilerden iki bin adamdan fazla adam öldürüldü, çoğu Mağrib'e dönemedi. Bu hacda Horasan'dan bir bölük halk, Şam ve Mısır yoluyla ve gemiyle Medine'ye tam zilhaccenin altısında gelmişlerdi. Mekke'ye, Arafat'a kadar yüz dört fersahlık yolları kalmıştı. Kim bizi bu üç gün içinde Mekke'ye ulaştırır da biz hac edebilirsek her birimiz, o adama kırk dinar veririz demişler. Araplar gelip öyle bir iş etmişler ki onları iki buçuk günde Arafat'a ulaştırmışlar, altınları almışlar. Onları birer birer yürük develere bağlayıp Medine'den getirmişlerdi. O develere bağladıkları adamlardan ikisi yolda ölmüştü. Dört tanesi diriydi ama yarı ölü hale gelmişlerdi, öbür namaz vakti biz oradaydık, adamlar, ayakta duramıyorlardı. Söz bile söyleyemeyecek bir haldeydiler. Yolda bu Araplara çok yalvardık. Verdiğimiz altınlar sizin olsun, halimiz kalmadı, bizi bırakın dedik. Dinlemediler bile. Develeri sürüp durdular diye bize anlattılar. Hâsılı, o dört kişi de haccettiler ve Şam yoluyla geri döndüler.

Ben haccedince tekrar Mısır'a gittim. Çünkü orada kitaplarım vardı ve tekrar gelmek niyetinde değildim. O yıl Medine Emîri de Mısır'a geldi. Sultan her yıl ona ihsanda bulunurdu. Çünkü Ali oğlu Hüseyin salâvâtullahi ateyhimâ oğullarıyla akrabalığı vardı. Ben, onunla Kulzüm şehrine kadar gemide beraberdim. Oradan da yine beraberce Mısır'a geldik.

Mısır'da bulunduğum kırk bir yılında Halep padişahının sultana isyan ettiği haberi geldi. O, Mısır padişahının bir kuluydu. Ataları, Halep padişahıydı. Sultanın Umdet-üddevle[215] denen bir hizmetçisi vardı, mûtaliblerin[214] emiriydi ve çok zengindi, malı mülkü çoktu. Mutâlibi, Mısır'daki tepelerde hazine, define arayanlara denir. Bütün Mağrip iliyle Mısır diyarından ve Şam'dan adamlar gelirler. Herkes, Mısır derelerinde, tepelerinde, taşlıklarında zahmetler çekip mallar sarf ederler. Çoğu defineler, hazineler bulur, çoğu da boşuna masrafa girer, eziyet çeker, bir şey bulamaz. O

yerlerde firavunun malları gömülüdür derler de bu yüzden halk bu zahmetlere girer. Orada bir şey bulan, bulduğunun beşte birini sultana verir, geri kalanı kendisinin olur. Hâsılı padişah, bu hizmetçiyi o vilâyete gönderdi, ona pek büyük memuriyet verdi, ağırladı. Padişahlara gereken her şeyi verdi, otağ, çadır vesaire ihsan etti. Bu adam, Haleb'e gidip cenk etti, fakat maktul düştü. Malları o kadar çoktu ki tam iki ay, yavaş yavaş onun hazinesinden padişahın hazinesine naklettiler. O cümleden olarak çoğu ay yüzlü üç yüz tane halayığı vardı. Bir kısmıyla yatmıştı da. Padişah onlardan dileyenin kocaya varmasını serbest bıraktı, isteyenleri kocaya verdiler, istemeyenlerin kendilerine ait mallara hiç dokunulmadı, onlara teslim ettiler. Onlar da evlerinde kaldılar. Hiçbirine zor etmedi.

O, Halep'te öldürülünce Halep padişahı, padişah tekrar ordular gönderir diye korktu. Yedi yaşındaki oğluyla karısını[216] birçok hediyelerle padişaha gönderdi, yaptığı suçların affını diledi. Onlar gelince iki aya yakın bir müddet dışarıda kaldılar. Onları şehre

sokmadılar, hediyelerini kabul etmediler. Nihayet şehirdeki kadılar, imamlar, hep birden padişahın kapısına giderek şefaat ettiler, onların kabul edilmesini rica eylediler. Bunun üzerine padişah, onları kabul etti. Elbiseler giydirerek geri yolladılar.

Mısır'a ait şeylerden biri de şudur: orada bir bahçe yetiştirmek isteyen, herhangi mevsimde olursa olsun yetiştirebilir. Çünkü istenen ağaç, her mevsimde dikilebilir, ister meyveli olsun, ister meyvesiz olsun. Bu işi, kendisine iş edinen, yani istenen ağacı bulup getiren ve yetiştirenler vardır. Onlar, ağaçları, büyük saksılara dikerler, damlara koyarlar. Onların damlarının çoğu bağ, bahçe halindedir. Turunç, portakal, nar, elma, ayva, gül, reyhanlar, fesleğenler gibi çoğu da meyvelidir. Birisi istedi mi hamallara yüklerler, o saksıları tahtalara bağlarlar, ağacıyla nereye isterlerse götürürler. Nerede istenmişse orada o saksıyı, olduğu gibi yere dikerler. Ne vakit isterlerse söküp çıkarırlar, ağacın haberi bile olmaz. Bu işi dünyanın başka bir yerinde görmedim de, işitmedim de.

Ama insaf edilirse doğrusu hoş bir şeydir.

* * *

Şimdi tekrar Mısır'dan Allah afetlerden korusun, Mekke yoluyla eve dönüşümü anlatayım:

Kahire'de bayram namazını kıldım. Dört yüz kırk bir yılı zilhiccesinin on dördüncü salı günü Mısır'dan gemiye bindim, Saîd-ül-a'lâ yoluyla hareket ettim. O yol, güneye doğrudur. Orası bir ildir ki Nil nehri oradan Mısır'a gelmededir. Mısır vilâyetindendir. Mısır'ın bolluğu en fazla oranın yüzündendir. Orada Nil'in iki yakasında birçok şehirler, köyler kurulmuştur ki onları anlatmak sözü uzatır. Nihayet Assiyût[217] denen bir şehre geldik. Bu şehirden afyon çıkıyor. Afyon haşhaştır, tohumu karadır. Büyüdü de koza haline geldi mi onu kırarlar. Ondan bir usare çıkar. Onu toplarlar, saklarlar, afyon olur. Bu haşhaşın tohumu küçüktür, kimyona benzer. Assiyût şehrinde koyun yününden öyle sarıklıklar dokurlar ki dünyada eşi bulunmaz.

İran iline getirilen ve mısır yünlüsü denen incecik yünlüler, hep bu Saîd-ül a'lâ ilindendir. Çünkü Mısır'da zaten yünlü dokunmaz. Ben burada bir sof futa[218] gördüm ki eşini ne Lâhur'da, ne de Multan'da görmüşümdür. Bakınca ipekli sanırsın. Oradan Kus[219] denen bir şehre geldik. Orada taştan yapılmış öyle büyük yapılar gördüm ki kim görse şaşırıp kalır. Eski bir şehir. Taştan bir hisarı var. Yapılarının çoğunu da her biri yirmi bin, otuz bin batman ağırlığında büyük taşlarla yapmışlardır. Şaşılacak şey şu ki oraya on, on beş fersahlık bir yere dek ne bir dağ var, ne taş var. Nereden ve nasıl olmuş da getirmişler?

Oradan Ihmîm[220] denen kalabalık, halkı çok ve mamur bir şehre geldik. Sağlam bir kalesi var. Hurmalığı ve bostanları çok. Yirmi gün orada kaldık. Çünkü iki yol vardı. Biri susuz çöl yoluydu, öbürü deniz yolu. Biz hangi yola gideceğimizde tereddüt ediyorduk. Nihayet deniz yoluyla gittik. Bir şehre vardık ki oraya Asuvan diyorlardı. Bu şehrin cenup tarafında bir

dağ vardı. Nil nehri bu dağın ağzından çıkıyordu. Gemi, buradan geçip suyun yukarı tarafına gidemez, çünkü su, dar boğazlardan ve büyük kayalardan akmaktadır, dediler. Bu şehre dört fersahlık mesafede Novbe vilâyeti var ki halkı hep Hristiyan'dır. O ilin padişahından Mısır padişahına hediyeler gelmektedir. Askerin o ile geçmemesi ve bir ziyanda bulunmaması için ahit ve misaklarda bulunurlar. Bu Asuvan, Novbe ilinden kimse gelemesin diye pek müstahkem kurulmuş bir şehirdir. Orada şehri ve ili korumak için daima bir ordu bulunur. Şehrin karşısında Nil nehri ortasında bahçeye benzeyen bir ada vardır ki orada hurmalıklar, zeytinlikler, başka ağaçlar ve ekinler boldur. Bunlara dolapla su verirler. Ağaçlık bir yerdir. Orada yirmi bir gün kaldım. Çünkü önümüzde büyük bir çöl vardı ki deniz kıyısına kadar iki yüz fersah çekiyordu. Hac mevsimi geçmişti, hacıların geriye dönmeleri zamanıydı. Develerle oraya gelmek üzereydiler. Biz de develer gelip de geri dönerlerken ücretle birer deve tutup gidelim diye bekliyorduk. Asuvan şehrindeyken Felîc oğlu

Ebû-Abdullah Muhammet adlı ibadet ehli ve temiz birisiyle tanışmıştım. Mantıktan da bir şeyler biliyordu. Deve kiralamak ve kılavuz tutmak vesaire hususlarında bana yardım etti. Bir buçuk dinara bir deve kiraladım, dört yüz kırk iki yılı rebiyülevvelinin beşinci günü bu şehirden yola çıktım.

Yol güney doğuya gitmedeydi. Sekiz fersah yol alınca Dıyka[221] denen bir konak yerine geldik. Orası, çölde bir vadi idi. iki tarafı dağdan âdeta iki duvardı. Bu iki duvarın arası yüz arşınlık genişlikteydi. Oraya bir kuyu kazmışlardı. Kuyudan bir hayli su çıkmıştı ama iyi su değildi. Bu konaktan geçilince beş günlük ve hiç suyu bulunmayan bir çöl gelir. Herkes yanına bir tulum su almıştı, bu suretle Havzaş denen bir konak yerine geldik. Burası kayalık bir dağdı. O dağdaki iki delikten iyi bir su çıkıyor ve yine dağ içindeki bir gölcüğü dolduruyordu. Develeri sulamak için su almak icap edince insanın o deliğe girmesi lâzımdı. Develer de su içmeyeli tam yedi gün olmuştu. Oralarda ot da bulunmadığından hiç bir şey

yiyememişlerdi. Aynı zamanda yirmi dört saat içinde ancak bir kere dinlenmedeydiler. O da güneşin etrafı kızdırdığı zamandan, yani öğleden ikindi zamanına kadardı. Bu zamandan başka vakitlerde boyuna yol alıyorlardı. Gölgedeki konaklar belliydi. Her yerde konaklama imkânı yoktu, çünkü oralarda ateş yakacak bir şey bulunmazdı. Konaklarda ancak deve tezeği bulunabilir, onu yakıp bir şeyler pişirirler. Develer de kimsenin sürmesine hacet bırakmayacak derecede ve yolda hiç bir iz, bir alâmet bulunmaksızın yüzlerini çöle, doğuya doğru tutarlar, sanki ağır giderlerse susuzluktan öleceklerini biliyorlarmış gibi hızlı hızlı giderlerdi. Çölde bazen on beş fersahlık bir yerde acı ve çok az bir suya rastlanır, bazen de kırk fersahlık yol aşılır da yine su bulunmaz.

Dört yüz kırk iki rebiyülevvelinin sekizinci günü Ayzâb şehrine vardık. Avan'dan Ayzâb'a on beş günde geldik. Mesafe, aşağı yukarı iki yüz fersahtı. Ayzâb şehri, deniz kıyısındadır. Şehrin cuma mescidi vardır. Nüfusu beş yüz kişidir. Bu şehir, Mısır sultanına tabi bir baç

yeridir. Habeş'e, Yemen ve Zengibar'dan gemiler oraya gelir, orada malları develere yüklerler ve geçtiğimiz çöl yoluyla Asvân'a, oradan da gemiyle Nil nehrinden Mısır'a götürürler. Bu şehrin sağ tarafında kıbleye yüz tutulursa bir dağ var ki arkası geniş bir ova ve büyük bir otlak. Orada Bucahlar denen birçok adam var. Onların ne dinleri var, ne mezhepleri. Hiç bir peygambere, hiç bir yol gösterene iman etmemişlerdir. Çünkü orası mamur ve medenî ülkeden uzak. Öyle bir çöl ki uzunluğu bin, genişliği üç yüz fersah çekmede ve bu geniş yerde iki küçücük şehirden başka hiç bir şehir yok. Bu şehirceğizlerin birine "Bahr-un-Niam" öbürüne "Ayzab" diyorlar. Bu çöl, Mısır'dan Habeş iline kadar yani güneyden kuzeye doğru uzanıyor; genişliği Nübe ilinden Kulzüm denizine ve batıdan doğuyadır. Bu Bucahlar, o çöle, o ovaya yayılmışlardır. Kötü adamlar değiller. Hırsızlık, çapulculuk yapmıyorlar. Kendi hayvanlarıyla uğraşıyorlar. Müslümanlar vesaire dindarlar, onların çocuklarını çalıp İslam şehirlerine götürüyor, satıyorlar.

Bu Kulzüm denizi, Muhît denizinden Aden iline doğru açılmış bir haliçtir. Kuzey tarafından Kulzüm şehirceğizine kadar nerde bir şehir varsa bu denizi o şehrin adıyla anarlar. Meselâ bir yerde Kulzüm, bir yerde Ayzâb, bir yerde Bahr-un-Niam derler. Bu denizde üç yüzden fazla ada olduğunu, o adalara gemiler giderek yağ ve tarhana getirdiğini söylediler. Yine orada birçok öküz ve koyun olduğunu da rivayet ettiler. Oralardaki halk Müslümandır, bazıları Mısır'a, bazıları Yemen'e tabidir derler. Bu Ayzab şehirceğizinde kuyu ve kaynak suyu yoktur. Yağmur suyuyla geçinirler. Yağmur yağmadı mı oraya Bucahlar su getirirler, satarlar. Ben üç ay orada kaldım, bu müddet zarfında bir tulum suyu bir, hatta iki dirheme satın aldım. Çünkü kuzey yeli esmedeydi, o yüzden de gemileri gidemiyordu. Bize güney yeli gerekti. Oralılar beni görünce bize hatiplik et dediler. Nazlanmadım, bu müddet zarfında onlara hatiplik ettim. Nihayet mevsim geldi, gemiler kuzeye yüz tuttular, ben de Cidde'ye hareket ettim. Oradaki soy deve, başka hiç bir yerde

yoktur dediler. Oradan Mısır ve Hicaz'a götürüyorlar. Bu Ayzab şehrinde birisi bana hikâye etti, sözüne inandığım bir adamdı, dedi ki: Bir vakit buradan Mekke emirine deve götürüyorlardı. Hicaz'a giden o gemide ben de vardım. Adamın bir devesi öldü. Denize attılar. Hemen bir balık çıktı, onu kaptı. Devenin bir ayağından az bir kısmı ağzının dışında kalmıştı. Derken bir balık daha çıktı, o deveyi kapan balığı yuttu, öyle ki öbür balıktan bir eser bile kalmadı. O balığa Karaş[222] diyorlar dedi. Yine bu ilde bir balık derisi gördüm ki ona Horasan'da şafak[223] derlerdi. Biz, Horasan'da onu bir çeşit kertenkelenin derisi sanırdık. Orada görüp anladık ki balıkmış. Balığın bütün pulları, kanatları onda var.

Asuvan'dayken bir dostum vardı, adını evvelce söylemiştim ya, hani ona Felîc oğlu Ebû- Abdullah Muhammet diyorlardı, işte o, Asuvan'dan Ayzab'a geldiğim zaman, Ayzab'daki vekiline verilmek üzere bana "Nâsır ne isterse ona ver, el yazısıyla makbuz al da

hesabına mahsup edeyim" diye dostça bir mektup yazıp vermişti. Ben orada üç ay kaldım. Elimde ne varsa harcettim. Zarurette kalıp naçar o kâğıdı, o adama verdim. Adamlık etti, dedi ki: Allah hakkı için onun bende birçok malı var. Ne istersen sana vereyim. Sen yalnız bana bir makbuz ver. Eski bir hukukum olmadığı halde o Felîc oğlu Muhammet'in bana karşı yaptığı bu iyiliğe şaştım kaldım. Allah'tan korkmaz bir adam olsaydım ve bunu caiz görseydim o kâğıtla, o adamdan bir hayli mal ve para alabilirdim. Hâsılı, o adamdan yüz batman un aldım. O miktar, orada epeyce bir şeydir. Unu alıp adama makbuz verdim. Yazdığım kâğıdı Asuvan'a yolladı. Ben Ayzab'tan gitmeden Felîc oğlu Muhammet'den o kadarcık şey nedir ki? Ne isterse ve benim malımdan ne varsa ona ver. Eğer kendinden de verirsen karşılığını öderim. Çünkü Emîr-ül-mü'minîn Ebû-Tâlib oğlu Ali salavatullâhi aleyh "iman sahibi, ne kimseyi utandırmalı, ne fırsat düşkünü olmalı" buyurmuştur diye cevap yazmış, geldi. İnsanların insanlara ne derece itimadı vardır ve

kerem her yerde mevcuttur, cömertler daima vardır ve olacaktır da. Okuyanlar, bunu anlasınlar, bilsinler diye bu vakayı yazıyorum.

Cidde[224] büyük bir şehirdir. Deniz kıyısında sağlam bir kalesi var. O şehirde beş bin adam vardır. Denizin kuzeyinde kurulmuştur, iyi pazarları var. Cuma mescidinin kıblesi doğu tarafındadır. Şehrin dışında Rasûlullah aleyhisselâtü vesselâm mescidi diye anılan mescitten başka hiç bir yapı yok. Şehrin iki kapısı var.

Biri doğu tarafında, Mekke'ye doğru, öbürü batı tarafında, denize karşı. Cidde'den çıkılıp deniz kıyısından güneye doğru gidilse Yemen'e Sa'da şehrine varılır. Oraya kadar elli fersahlık yol var. Kuzeye doğru gidilince Hicaz şehirlerinden Câr şehrine varılır. Bu Cidde[225] şehrinde ne ağaç vardır, ne ekin, işe yarar her şeyi köylerden getirirler. Oradan Mekke'ye on iki fersahlık yol var. Cidde emiri, Mekke emirinin kuludur. Ona Ebû-l-futûh oğlu Tâc-ul-maâlî[226] diyorlardı. Medine'nin emiri de oydu.

Ben, Cidde emirinin yanına vardım, bana ihsanlarda bulundu. Vermem lâzım gelen bacı affetti, istemedi. Müslim kapısından geçtim. Hatta Mekke'ye "Bu, bilgi sahibi adam. Ondan bir şey almak caiz değil" diye de yazdı. Cuma günü ikindi üstü Cidde'den hareket ettim, cemâdelâhırın son günü olan pazar günü Mekke şehrinin kapısına vardık. Recebin evvelinde Hicaz ve Yemen havalisinden birçok halk, umre için Mekke'ye gelirler. Bu, kutlu ve yüce bir mevsimdir. Ramazan bayramı da böyledir.[227] Hac vakti de gelirler. Yerleri yakın ve gelmesi kolay olan yer halkı, yılda üç kere gelirler.

Allah yüceliğini artırsın, Mekke şehri

Mekke şehri, yüksek dağlar arasında kurulmuş bir şehirdir. Ne yandan gidilirse gidilsin Mekke'ye varıncaya dek şehir görünmez.

Mekke'ye yakın en yüksek dağ, Ebû-Kubeys dağıdır[228]. Bu dağ, yuvarlak bir kubbeye benzer. Öyle ki eteğinden bir ok atılsa tepesine varır. Şehrin doğu tarafındadır. Mescid-i haram'da, deymah'ta güneş, onun üstünde doğar. Tepesinde bir taş direk vardır ki onu İbrahim aleyhisselâm yapmış derler. Dağ eteğindeki sahada şehir vardır. Şehrin genişliği, her yandan iki ok atımı mesafeden fazla değildir. Mescid-i haram, bu vadinin tam ortasındadır. Mescid-i haram'ın çevresi şehir, sokaklar ve

çarşılardır. Dağın neresinde bir oyuk varsa orayı duvarla örmüşler, bir kapı uydurmuşlardır. Şehirde hiç ağaç yoktur. Ancak, Mescid-i haram'da, İbrahim kapısı denen ve batı tarafında bulunan bir kuyunun başında birkaç ağaç yetişmiş ve büyümüştür. Mescid-i haram'ın doğu tarafına güneyden kuzeye doğru uzunluğuna büyük bir çarşı vardır. Güney tarafında çarşı başında Ebû-Kubeys dağı var. Ebû-Kubeys dağının eteği Safâ'dır.[230] Dağın eteğini büyük basamaklar haline getirmişler, taşlarla düzeltmişlerdir, bu suretle halk, oralara gidip dua ederler. Safâ ve Merve'de dua ederler derler ya, işte buralarda dua edilir. Çarşının sonunda ve dağın güneyinde Merve vardır. Orası birazcık yokuştur. Oraya birçok evler yapmışlardır ve orası şehrin ortasıdır. Bu çarşıda, o yandan, bu yana koşarlar.

Umre yapmak isteyen uzaktan gelir. Mekke'ye yarım fersahlık mesafede dilediği yerde ihrama girer. Umre yapmak üzere ihrama girmek isteyenler için minare ve mescitler

yapmışlardır.[231] İhrama girmek şudur: Dikişli elbiseyi soyunur, beline bir peştamal kuşanır. Diğer bir peştamalı yahut kumaşı da vücuduna sarınır, yüce sesle "Lebbeyke Allâhümme lebbeyke" diyerek Mekke'ye doğru gelir. Mekke'de bulunan ve Umre yapmak isteyen kişi, oralara kadar gidip oralarda ihrama[232] girer, Lebbeyke diyerek Umre niyetiyle Mekke'ye gelir. Mekke'ye girince Mescid-i haram'a girip Kâbe'ye yakın gider, Kâbe solda kalmak üzere sağa doğru yürür ve Kâbe'nin etrafını dolaşır. Hacer-ül-esved'in bulunduğu rükne gelir, taşı öper, onu geçip yine aynı tarzda döner, tekrar Hacer-i-esved'e gelir, öper. Bu, bir tavaftır. Bu suretle yedi tavaf yapar. Üçünde hızlı hızlı koşar, dördünde yavaş yavaş yürür. Tavaf tamamlanınca İbrahim aleyhisselâm makamına gider ki burası Kâbe'nin karşısındadır. Makamın arkasında, makam, onunla Kâbe arasına gelmek üzere durup iki rekât namaz kılar. Buna tavaf namazı derler. Ondan sonra zemzemin bulunduğu yere gider, o sudan içer yahut

yüzünü yıkar, Mescid-i haram'dan, Safâ kapısından çıkar. O kapı Mescid-i haram kapılarından bir kapıdır ki oradan çıkıldı mı Safâ dağına varılır. Safâ'daki o merdivenlere çıkılır, Kâbe'ye dönülüp dua edilir. Dua malûmdur. Dua eden iner, bu çarşıda Merve'ye doğru, yani güneyden kuzeye gider. Bu çarşından giderken Mescid-i haram'ın kapılarını dolanmış olur. Peygamber aleyhisselâmın Sa'y[233] ettiği, koştuğu, başkalarını da koşturduğu bu pazar, elli adımlık bir yoldur. Buranın iki tarafında dört minare vardır. Safâ dağından, o iki minarenin arasına gelip oradan koşmaya başlayanlar, çarşının öbür tarafındaki iki minarenin arasına geldi mi yavaşlar ve Merve'ye kadar yavaş giderler. Merdivenlere varınca çıkıp yine o malûm duayı okurlar ve dönerler, aynı çarşıya girerler. Bu suretle dört kere Safâ'dan Merve'ye, üç kere de Merve'den Safâ'ya gidilir ve yedi kere o çarşıdan geçilir. Merve dağından inildi mi orada, karşı karşıya yirmi dükkândan meydana gelmiş bir çarşı vardır. Bütün berberler oralardadır, herkesin saçlarını tıraş

ederler, Umre bitince ihramdan çıkılır.

Doğu tarafındaki büyük çarşıya Sûk-ul-attârîn derler. Güzel yapıları vardır. Dükkâncıların hepsi de ilâç satıcısıdır. Mekke'de iki hamam vardır. Yerleri, bileyi taşı yapılan yeşil taşla döşelidir. Mekke'de, oralı olarak iki bin adamdan fazla yok, geri kalan beş yüz kişi garip ve mücavir. Ben, böyle tahmin ettim. Zaten o vakit kıtlık vardı, on altı batman buğday bir Mağribi dinara satılıyordu. Bir hayli adam oradan gitmişti. Mekke'de Horasan, Mâverâ-ül-nehir, Irak vesaire diyarların her şehrinden adamlar ve onlara mahsus yapılar var. Fakat çoğu harap olmuş, yıkılmış. Bağdat halifeleri de birçok yapılar, güzel güzel binalar yaptırmışlar. Fakat bizim gittiğimiz zaman onların bir kısmı harap olmuştu, bir kısmını da mülk haline koymuşlardı.

Mekke kuyularının suları acı ve tuzlu. İçilemiyor. Fakat her biri on bin dinara çıkmış havuzlar, sarnıçlar yapmışlar. Derelerden inen yağmur sularıyla dolduruyorlar. Bizim gittiğimiz zaman bunlar boşalmıştı. Aden

emirlerinden Şâddiloğlu denen birisi, birçok mal sarf ederek Mekke'ye yeraltından bir su getirmiş. Arafat'ta onunla ekin ekiyorlar. O suyu, barajlar vasıtasıyla orada durdurmuşlar. Böyle yapmasalardı Mekke'ye pek az gelir ve şehre yetmezdi. Bu suretle bir havuz yapmışlar, o su, o havuzda toplanıyor. Sakalar, kırbalarını doldurup şehre götürerek satıyorlar. Yolda, yarım fersahlık bir yerde Bi'r-üz-zâhid denen bir kuyu var ki suyu tatlı. Oraya güzel bir mescit yapmışlar. Sakalar, o kuyudan da Mekke'ye su getirip satıyorlar.[234]

Mekke'nin havası çok sıcak. Ben orada eski behmen ayının sonunda hıyar, bad-reng ve taze patlıcan gördüm. Dört yüz kırk iki yılı recebinin ilk günü, Mekke'ye dördüncü defa girişimde orada zilhiccenin yirmisine kadar mücavir kaldım. Eski ferverdin ayının on beşinde üzüm yetişmişti, köylerden getirmişler, çarşıda satıyorlardı. Urdibehişt'in başında birçok kavun yetişmişti. Fakat kış zamanı bütün meyveler orada bulunur ve hiç bir vakit bitmez, eksik olmaz.

Arap diyarı ve Yemen

Mekke'den güneye doğru bir konaklık yol gidilince Yemen iline varılır. Deniz kıyısına kadar bütün burası Yemen ilidir. Yemen'le Hicaz ülkeleri, birbirine ulaşıktır. Her iki vilâyet halkının da dili Arapçadır. Istılahta Yemen ülkesine Hımyer derler, Hicaz'a Arap. Bu iki ülkenin üç yanı da denizdir. Burası bir adaya benzer. Doğu tarafı Basra denizi, batı tarafı, bundan önce anlattığımız gibi bir haliç olan Kulzüm denizidir. Güney tarafı da Muhit denizidir. Üstünde Yemen ve Hicaz ülkeleri bulunan bu adanın uzunluğu Kûfe'den Aden'e kadar ve kuzeyden güneye beş yüz fersahtır. Genişliği doğudan batıya, Umman'dan Câr'a kadar dört yüz fersahtır. Arap diyarı, Kûfe'den Mekke'ye kadardır, Hımyer diyarı, Mekke'den Aden'e kadardır. Arap diyarında mamurluk azdır, halkı çöl bedevîsi ve göçebedir, atları, hayvanları ve çadırları vardır.

Hımyer ülkesi üç kısma ayrılır, bir kısmına

Tehâme derler. Burası, Kulzüm denizinin kıyışıdır ve batı tarafındadır. Burada Sa'da[235], Zebîd, San'a[237] vesaire gibi birçok şehirler ve mamureler vardır. Bu şehirler ovadadır. Oranın padişahı, Şâddiloğlu'nun Habeş bir kuludur. Hımyer'in[236] diğer bir kısmı dağlıktır. Oraya Necid derler. Orada yarlar, uçurumlar, havası soğuk yerler, dar boğazlar ve sağlam kaleler vardır. Üçüncü kısım, doğu tarafındadır. Orada da Necran, Assar, Beyşe[238] vesaire gibi birçok şehirler vardır. Burada birçok bölgeler var. Her bölgede ayrı bir padişah ve başbuğ bulunur. Orada mutlak bir padişah yahut tek bir hâkim yoktur. Halkın bir kısmı başıboş yaşar. Çoğu hırsız, kanlı katil ve eşkıyadır. Hımyer'in bu kısmı 150 X 200 fersah mesahasındadır. Her çeşitten birçok halk vardır. Gumdan köşkü[239], Yemen'in San'a şehrindedir. Orası, şimdi şehrin ortasında bir tepe gibi kalmıştır. Orada, bu köşkün sahibi, bütün dünyanın padişahıymış derler. O tepede birçok hazineler, defineler

vardır. Fakat ne sultan, ne halk, hiç kimse elleyemez. Akik, bu San'a şehrinden çıkarılır. O, bir taştır, dağdan keserler, kum içinde olarak bir tavaya koyup kızartırlar, yine kum içinde güneşe bırakırlar, çarkla yonup cilâlarlar. Mısır'da padişaha Yemen'den getirilen bir kılıç gördüm, kabzası ve kabzanın el dayanan kısmı, yakuta benzer yekpare kızıl akikti.

Mescid-ül-haram ve Kâbe

Söylemiştik ya, Kâbe, Mescid-ül-haram'ın ortasında, "Mescid-ül-haram da Mekke şehrinin ortasındadır. Mescit'in uzunluğu doğudan batıya, genişliği kuzeyden güneyedir. Fakat mescit, tam bir dikdörtgen değildir, duvarlarının köşeleri biraz meyillidir ve yuvarlak şekle yakındır. Çünkü Mescit'te namaz kılınırken her yandan Kâbe'ye yüz tutmak lâzımdır. Mescit'in daha uzun olduğu yer, İbrahim aleyhisselâm kapısından Benî-Hâşim kapısına kadar olup dört yüz yirmi dört kulaçtır. Genişliği güney tarafında bulunan Bâb-ün Nedve'den güneydeki Safâ kapısına kadar olup en geniş yeri üç yüz dört kulaçtır. Yuvarlaklığı yüzünden bazı yeri daha dar görünür ve bazı yeri daha geniş[240]. Mescit'in bütün çevresinde üstü örtülü üç revak vardır, mermer direklerin üstünde durur. Mescit'in ortasını dört kısım yapmışlardır.

Sahasını örten damın uzunluğu kırk beş kemer, genişliği yirmi üç kemerdir. Bütün mermer direkleri yüz seksen dört tanedir. Bütün bu direkleri Bağdat halifeleri deniz yoluyla Şam'dan göndermiş, direkler Mekke'ye getirilince direklerin gemilere ve arabalara bağlandığı ipler yıpranıp koptuğu için satılmış, bu iplerden tam altmış bin Mağribi dinar elde edilmiştir, böyle rivayet ettiler. Direklerin bir tanesi Bâb-ün-Nedve'dedir ki kızıl mermerdir. Bu direk, ağırlığınca dinara satın alınmıştır dediler. Tahminen üç bin batman ağırlığındaydı. Mescid-ül-haram'ın on sekiz kapısı vardır, hepsi de kemer tarzındadır ve mermer direklerin üstündedir. Doğu tarafında dört kapı vardır. Kuzey köşesinde Bâb-ün- Nebî vardır ki üç kemerlidir. Yine bu duvarda güney yanında bir başka kapı daha vardır ki ona da Bâb-un-Nebî derler. O iki kapının arasında yüz arşından fazla bir mesafe vardır. Bu kapı, iki kemerlidir. Bu kapıdan çıkınca attarlar çarşısı vardır ki Peygamber aleyhisselâmın evi o mahalledeymiş ve bu kapıdan Mescide girermiş. Bu kapıdan

geçilince yine bu doğu duvarında Ali aleyhisselâmın kapısı vardır. Bu kapı, Emîr-ül-mü'minîn aleyhisselâmın namaz için mescide gittiği kapıdır. Bu da üç kemerlidir. Bu kapı geçilince mescit'in köşesinde bir minare vardır ki Sa'y için Benî-Hâşim kapısındaki minareden buraya kadar koşmak gerektir. Bu minare de yukarılarda anlattığımız dört minaredendir. Mescid'in uzunluğuna olan güney duvarında yedi kapı vardır. İlk kapı, yarım daire şeklinde yapılmış olan Rukün'dedir, bu kapıya Bâb-ud-dakkakıyn derler, iki kemerlidir. Birazcık batıya doğru gidilince o duvarda iki kemerli bir kapı daha vardır, ona Bâb-ul fessânîn derler. Yine böylece biraz gidilirse Bâb-us-Safâ gelir, bu kapının beş kemeri vardır. Bu kemerlerden en büyüğü, ortadakidir. İki tarafındaki ikişer kemer, ondan küçüktür. Allah elçisi, aleyhisselâm, Safâ'ya gitmek ve dua etmek için bu kapıdan çıkmıştır. Bu ortadaki kemerin eşiği büyük bir ak taştır. Bir de kara taş var ki Resûl aleyhisselâtu vesselâm mübarek ayaklarıyla oraya basmış ve mübarek ayakları o taşta iz

bırakmıştır. O kara taştan, ayak izi bulunan kısmı kesip ayak parmakları Mescid'in içine doğru olmak üzere o beyaz taşa eklemişler. Hacıların bazıları o ayak izine yüzlerini sürerler, bazıları kutluluk için ayaklarını korlar. Ben, o ize yüz sürmeyi daha vacip bildim, yüzümü, gözümü sürdüm. Safâ kapısından batıya doğru birazcık gidilince iki kemerli Satvî[241] kapısı gelir. Oradan bir miktar gidilirse iki kemerli Bâb-üt-temmârîn[242] gelir. Oradan geçilince yine iki kemerli Bâb-ül-maâmil gelir. Bu kapının karşısında Ebû-cehl'in evi vardır ki şimdi apdesthanedir. Mescit'in enliliğine olan batı tarafındaki duvarında üç kapı var: Birincisi güney tarafındaki köşede bulunan iki kemerli Urve[243] kapısıdır. Bu yanın ortasında üç kemerli, İbrahim aleyhisselâm kapısı vardır. Mescit'in uzunluğuna olan kuzey duvarında dört kapı var: Batı köşesinde bir kemerli Bâb-ül-vasît[244], o geçilince doğu tarafında, bir kemerli Bâb-ül-acele, o da geçilince kuzey kenarının ortasında Bâb-ün-nedve var ki bu, iki kemerlidir.

O geçildi mi bir kemerli Bâb-ül-müşâvere'ye gelinir. Mescit'in kuzey doğusundaki köşesine varılınca orada da Bâb-ı Benî-Şeybe denen bir kapı var.

Kâbe, Mescit'in ortasında uzun bir kare şeklinde olup uzunluğu kuzeyden güneye, enliliği doğudan batıyadır. Uzunluğu otuz, enliliği on altı kulaçtır. Kapısı doğuyadır. İçine girilirse Rükn-i Irâkıy, sağ tarafta, Rükn-i Hacer-ül-esved sol tarafta kalır. Güney batı Rüknüne Rükn-i Yemânî, kuzey batı Rüknüne Rükn-i Şâmî derler. Hacer-ül-esved[245], duvarın köşesinde büyük bir taşa oturtulmuştur. Öyle ki orta boylu bir adam ayakta durursa tam göğsünün hizasına gelir. Hacer-ül-esved, bir el ve dört parmak uzunluğunda, sekiz parmak enliliğinde, yuvarlak şekilde bir taştır. Hacer-ül-esved'den Kâbe'nin kapısına kadar dört kulaçlık bir mesafe vardır. Hacer-ül-esved'le Kâbe kapısının arkasında bulunan kısma Mültezem derler. Kâbe kapısı yerden dört arşın yüksektir. Orta boylu bir adam ayakta durursa eşiğe yetişir. Tahtadan bir merdiven yapmışlardır,

ihtiyaç hâsıl olunca kapının önüne korlar, halk ona çıkarak Kâbe'ye girer. Merdiven, on adam, birbiri yanında beraberce çıkabilecek, inebilecek kadar geniştir. Kâbe'nin zemini de söylediğimiz kadar yüksektir.

Kâbe kapısı

Saç ağacından yapılmış, yüksekliği altı buçuk dirsek olan iki kanatlı bir kapıdır. Her kanadın genişliği bir küsur arşın olup her iki kanadın genişliği üç buçuk arşındır. Kapının üstüne, yükseğe yazılar yazmışlar, kapıyı gümüş dairelerle bezemişler, nakışlarla, oymalarla süslemişler, altın ve gümüş halkalarıyla "İnne evvele beytin vuzıa lin-nâsi lellezî bibekkete..." 246 ayetini sonuna kadar yazmışlardır. Gaznin'den gönderilen iki gümüş halka, iki kanadına, yükseğe mıhlanmıştır, tutmak isteyenin eli erişemez. Bunlardan küçük iki gümüş halka daha vardır ki bunlara el erişebilir. Alttaki halkalara büyük bir gümüş kilit geçirilmiştir ki kapı onunla kapanır ve o kilitler açılmadıkça kapı açılamaz.

Kâbe[247]'nin içi

Duvarın kalınlığı altı karıştır. Zemini[248] beyaz mermerle döşenmiştir, içerisinde dükkânlara benzer üç küçük hücre vardır. Bir tanesi kapıya karşıdır, iki tanesi kuzey tarafındadır. Damın altında ve Kâbe'nin içinde bulunan direklerin[250] hepsi dört köşeli ve tahta direktir[249], saç ağacından yapılmıştır. Yalnız bir direk yuvarlaktır. Kuzey tarafında yerde uzunluğuna bir kırmızı mermer levha vardır ki Resûl aleyhisselâtu vesselâm orada namaz kılmıştır derler. Onu tanıyan, orada namaz kılmaya gayret eder. Kâbe'nin duvarları, tamamıyla renkli mermer levhalarla kaplanmıştır. Batı tarafında altı tane gümüşten yapılmış mihrap vardır ki mıhlarla duvara mıhlanmıştır. Her biri, bir adam boyunda olup altın ve savatlı gümüşlerle özenilerek süslenmiş, bezenmiştir. Bu mihraplar, yerden yüksektir.

Kâbe'nin duvarı, yerden dört arşın yüksek olup, mermer kaplı duvarsa bundan daha yüksektir ve dört duvar, ta tavana kadar oymalarla, nakışlarla bezenmiş, çok yerleri altınlarla kaplanmıştır. O söylediğimiz hücrelerin biri Rükn-i Irakıy'de, biri Rükn-i Şâmî'de, biri de Rükn-i Yemânî'dedir. Her köşeye iki tahta parçası, gümüş çivilerle duvara mıhlanmıştır ki bunlar, Nuh aleyhisselâmın gemisinin tahtalarındandır. Her tahta beş arşın uzunluğunda, bir arşın enliliğindedir. Hacer-ül-esved'in arkasındaki hücreye kırmızı ipekli kumaş çekilmiştir.

Kâbe'nin kapısından[251] girilince sağ köşede 3x3 arşın mesahasında bir yer ayrılmıştır ki orada bir merdiven vardır. Onunla Kâbe'nin damına çıkılır. Orada bir kanatlı bir gümüş kapı vardır. Ona Bâb-ür-rahme derler. Kilidi de gümüştür. Dama çıkılınca aşağıya doğru dam kapısı gibi açılan bir kapı daha vardır ki iki yüzüne de gümüş kaplanmıştır. Kâbe'nin damı tahtayla örtülüdür ve bütün üzeri ipekli kumaşlarla örtülmüştür, öyle ki hiç tahta görünmez. Kâbe'nin önündeki duvarda,

tahtaların üstünde altın yazıyla duvara bir kitabe[252] yazılmıştır ki o kitabede Mekke'yi Abbasoğulları halifelerinden zapteden Mısır padişahının adı vardır. O padişah, El-Azîz li-dîn-illâh'tır. Ayrıca duvara, birbirine karşı gümüş çivilerle dört tane büyük gümüş levha mıhlanmışlar ki her birine, kendi zamanlarında o levhaları yollayan Mısır padişahlarının adları nakşedilmiştir. Direklerin arasına üç gümüş kandil asılmıştır.

Kâbe'nin arka tarafı, billûra benzeyen Yemen mermerleriyle kaplıdır.[253] Dört köşede dört penceresi vardır.[254] Her pencereye bir cam konmuştur, Kâbe'nin içi bununla aydınlanmada ve içeriye yağmur girmemededir. Oluk[255], güney tarafında ve ortadadır. Oluğun uzunluğu üç arşın olup baştanbaşa altınla yazılıdır.

Kâbe'ye örtülen örtü[256] beyaz renktedir, iki yerinde bir arşın eninde kuşağı vardır, iki kuşağın arası tahminen on arşındır. Bu iki kuşağın yukarısında ve aşağısında kalan kısım

da yine tahminen bu kadardır. Bu suretle bu iki kuşak yüzünden örtü, âdeta her kısmı onar arşın olmak üzere üç kısma ayrılmadadır. Örtünün dört yanına renkli mihrap şekilleri dokunmuş, altın sırmalarla nakışlar yapılmış ve süslenmiştir. Her duvar boyunca ortada olanı büyük, yanındakiler küçük olmak üzere üç, dört duvarda on iki mihrap şekli vardır.

Kâbe'nin kuzey tarafında ve dışında bir buçuk arşın boyunda, her iki başı Kâbe'nin Rükn'lerine yakın olmak üzere yarım daire şeklinde bir duvar yapılmıştır.[257] Bu duvarın yapıldığı yerle Kâbe'nin duvarı arasında on beş arşınlık bir mesafe vardır. Buranın duvarını ve zeminini renkli ve nakışlı mermerlerle döşemişlerdir. Buraya Hacer derler. Kâbe'nin oluğundan akan su, buraya dökülür. Oluğun altına mihrap şeklinde yeşil bir taş konmuştur ki oluktan akan su, oraya düşer, o taş, üstünde bir adam namaz kılabilecek kadardır.

İbrahim aleyhisselâmın makamı, Kâbe'nin doğu tarafındadır. Orası bir taştır, üstünde

İbrahim aleyhisselâmın iki ayak izi vardır. O taşı, başka bir taşın üstüne yerleştirmişler, dört tarafına, en iyi tahtalardan bir adam boyunda muhafaza edecek bir siper yapmışlar, gümüş levhalarla bezemişler ve o siperi zincirlerle büyük taşlara bağlamışlar, kimse dokunmasın diye de iki kilitle kilitlemişlerdir. Makamla Kâbe'nin arası otuz kulaçtır.

Zemzem kuyusu[258] da Kâbe'nin doğu tarafında ve Hacer-ül-esved'in bulunduğu köşenin karşısındadır. Zemzem kuyusuyla Kâbe'nin arasında kırk altı arşın mesafe vardır. Kuyunun genişliği 3,5 X 3,5 dur. Suyu acıdır ama içilebilir. Kuyunun başında iki arşın yüksekliğinde ve beyaz mermerle döşeli bir avlu vardır. Zemzem kuyusunun dört yanına, su oradan akıp gitsin ve halk abdest alsın diye arklar açmışlardır. Akan su, aşağıya doğru akıp gitsin, sıçramasın diye de zemzem kuyusunun bulunduğu binayı kafes şeklinde delikli tahtayla döşemişlerdir. Bu yapının kapısı doğuyadır.

Zemzem kuyusunun bulunduğu yapının

yanında ve Kâbe'nin doğu tarafında dört köşe ve kubbeli bir yapı daha vardır ki oraya Sıkâyet-ül-Hâc diyorlar. Oraya hacıların su içmeleri için küpler konmuştur.

Bu Sıkâyet-ül-Hâc yapısından doğuya doğru gidilince uzunca ve üç kubbeli bir bina daha vardır ki ona da Hızânet-üz-Zeyt diyorlar. Orada mumlar, kandiller ve yağ var.

Kâbe'nin çevresinde direkler var ve her iki direğin başına tahtalar konmuş, oymalarla, nakışlarla bezenmiş, halkalar, kancalar asılmış. Geceleri avizeleri, kandilleri o halkalara takıyorlar. Onlara meşaleler diyorlar. Bu anlattığımız meşalelerle Kâbe duvarı arasında yüz elli arşınlık bir mesafe var ki orası tavaf yeridir.[259]

Mescid-ül-haram sahasında, Allah şerefini artırsın, Kâbe'den başka biri zemzem, öbürü Sıkâyet-ül-Hâc, üçüncüsü de Hızânet-üz-zeyt olmak üzere üç yapı var. Mescit'in çevresinde bulunan örtülü yer, Mağrip, Mısır, Şam, Rum, Irâkeyn, Horasan, Mâvera-ül-nehir vesaire

ülkelere ait ve duvar boyunca sandıklar var.

Mekke'ye dört fersahlık yerde ve kuzey tarafında Burka denen bir yer var. Mekke emiri, kendi emri altındaki orduyla orada oturmadadır. Orada akarsu ve ağaçlıklar var. İki fersah uzunluğunda ve aynı genişlikte bir yer. Ben, bu yıl, recebin ilk gününden itibaren Mekke'de mücavir kaldım. Recep aylarında her gün, gün doğarken Kâbe kapısını açmaları âdet olmuştur.

Allah şerefini artırsın
Kâbe kapısının açılışı

Kâbe'nin kilidi, Araplardan Benî-Şeybe[260] denen bir kabiledir Kâbe'nin hizmetini de onlar görürler. Mısır sultanından maaşları, elbiseleri vardır. Bir reisleri var ki kilit onda. O geldi mi beş altı kişi de onunla beraber bulunuyor. Kâbe'ye gelince hacılardan on kişi, evvelce söylediğim merdiveni alıp getiriyorlar, kapının önüne koyuyorlar. O ihtiyar, oraya varıp eşikte duruyor, iki kişi de oraya gidip kapıyı örten sarı ve ipek kumaşı açıyor ve birisi, bir tarafını, öbürü de öte tarafını perde gibi tutuyor. İhtiyar, kapıyı açarken onu o perdeyle örtüyorlar. O da kilidi açıp halkalardan çıkarıyor. Hacılardan bir kısmı kapının önünde duruyor. Kapı açıldı mı ellerini kaldırıp duaya başlıyorlar. Mekke'de bulunan herkes de, hacıların seslerini duyunca harem kapısının açıldığını anlayıp yüksek sesle duaya koyuluyor.

Bu suretle Mekke'de büyük bir gürültüdür kopuyor. Ondan sonra o ihtiyar içeriye giriyor. Yine o iki kişi, o perdeyi aynı tarzda tutuyorlar, ihtiyar, iki rekât namaz kılıp geliyor, kapının iki kanadını da açıp eşiğe oturuyor. Bağıra bağıra bir hutbe okuyor. Rasûlullah aleyhisselâtu vesselâma ve Ehl-i Beyt'ine salâvat veriyor. Ondan sonra o ihtiyar ve arkadaşları Kâbe kapısının iki yanında duruyorlar. Hacılar içeriye girmeye başlıyor. Her biri içeride iki rekât namaz kılıp çıkıyor, öğleye yakın bir zamana kadar bu, böyle gidiyor.

Kâbe'de namaz kılarken yüz, Kâbe kapısına çevrilir. Başka taraflara kılınsa da caizdir. Kâbe'nin artık kimseyi alamayacak bir halde dolduğu zaman içerideki insanları saydım, yedi yüz yirmi adamdı. Hacca gelen Yemen'lilerin hepsi, Hintliler gibi birer peştamal sarınmışlar, saçlarını koyuvermişler, sakallarını urmuşlardı. Her birinin belinde Hintlilerde olduğu gibi bir Katîf kettaresi (kaması) vardı. Hintlilerin aslı, Yemen'dendir ve Kettare de Arapça "Kattâle"den bozmadır derler. Şaban, ramazan

ve şevval aylarında pazartesi, perşembe ve cuma günleri Kâbe kapısı açılır. Zilkade geldi mi artık Kâbe kapısını açmazlar.

Cı'râne[261] umresi

Mekke'nin kuzeyinde dört fersahlık yerde Cı'râne denen bir yer vardır ki Mustafa sallalâhu aleyhi ve sellem, askeriyle oradaydı. Zilkadenin on altıncı günü oradan ihrama girdi, Mekke'ye gelip umre etti. Orada iki kuyu var. Birine Rasûl kuyusu, öbürüne Aliyy-ibn-i Ebî-Tâlib kuyusu derler, salavatullahi aleyhimâa. İki kuyunun suyu da tamamıyla tatlı ve güzeldir. Araları on arşındır. Peygamber, zilkadede umre ettiğinden o ayda umre etmek sünnet olmuş kalmıştır. O kuyuların yakınında bir dağ parçası var ki çukur yerlerindeki kayalıkta kâselere benzer oyuklar vardır. Peygamber aleyhissalâtu vesselâm, eliyle o çukur yerlerde un yoğurmuştur derler. Halk da oraya gider, o çukurlarda, kuyuların suyu ile un kararlar. Orada birçok ağaçlıklar var. Odun keserler, kardıkları undan, ekmek pişirirler, kutluluk yoluyla başka memleketlere götürürler. Yine

orada yüksek bir dağ parçası var. Bilâl-i Habeşî[262] orada ezan okumuştur derler. Herkes oraya gidip ezan okur. Ben oradayken öyle bir kalabalıktı ki belki binden fazla adam taşıyan mahfeli deve vardı. Bundan ötesini siz kıyas ediniz.

Mısır'dan Mekke'ye, bu sefer geldiğim yol, üç yüz fersahtı. Mekke'den Yemen'e on iki fersahlık bir mesafe var. Arafat[263] çölü, tepelere benzeyen küçük dağlar arasında. Çölün 2x2 uzunluğu (Y.N. ?) fersahtır. O çölde İbrahim aleyhisselâmın yaptığı bir mescit var ki şimdi o mescitten yalnız kerpiç ve harap bir mihrap kalmış. Öğle namazı vakti geldi mi hatip oraya gidip hutbe okuyor. Sonra ezan okuyorlar ve seferi olarak ve cemaatle iki rekât namaz kılıyorlar. Herkes kamet getiriyor. Yine cemaatle iki rekât namaz kılınıyor. Sonra hatip deveye binip doğuya doğru gidiyor. Bir fersahlık mesafede kayadan meydana gelmiş bir dağcağız var. Oraya Cebel-ür-rahme diyorlar, orada durup dua ediyorlar, güneş batıncaya dek duada

bulunuyorlar.

Birçok mal harcederek Arafat çölüne ta uzaklardan su getirten Aden emiri Şâddiloğlu, o suyu, bu dağdan getirtmiş, Arafat yaylasına götürtmüştür. Orada, hac mevsiminde hacıların su ihtiyacını temin için doldurulan havuzlar da yaptırmıştır. Yine bu Şâddiloğlu, Cebel-ür-rahme'nin üstüne dört büyük kemer kurdurmuştur ki Arefe günü ve gecesi, oranın kubbesine birçok kandiller, mumlar yakarlar. Ta iki fersahlık yerden görülebilir. Mekke emiri, ondan bin dinar almış da bu yapının yaptırılmasına müsaade etmiştir diye rivayet ettiler.

Dört yüz kırk iki yılı zilhiccesinin dokuzuncu günü ulu Allah'ın yardımıyla dördüncü defa haccettim. Güneş batınca hacılar ve hatip Arafat'tan döndüler, bir fersah yürüyüp Meş'ar-ül haram'a geldiler. Oraya Müzdelife derler. Maksureye benzer güzel bir yapı yapmışlardır. Halk orada namaz kılar ve şeytan taşlamak için Minâ'ya atılan taşları oradan alırlar. Âdet öyledir ki o geceyi, yani bayram gecesini orada

geçirirler, sabahleyin namaz kılarlar. Güneş doğunca Minâ'ya giderler, orada kurban keserler. Minâ'da büyük bir mescit vardır ki Mescid-i Hıyf denir. O gün Minâ'da hutbe okumak ve bayram namazını kılmak âdet değildir, Mustafa sallallâhu aleyhi vesellem bunu yapmamıştır. Onuncu günü Minâ'da geçirirler, taş atarlar. Bunları, hac erkânında uzun uzadıya anlatmışlardır. Ayın on ikinci günü memleketine dönmek isteyen oradan döner, Mekke'ye gitmek isteyen gider.

Ondan sonra Lahsâ'ya kadar bir bedeviden deve kiraladım. Mekke'den oraya on üç günlük yol var dediler. Eski hordadmâh'ın ilk gününe rastlayan dört yüz kırk yılı zilhiccesinin on dokuzuncu cuma günü Allah'ın evine veda edip Mekke'den çıktım, yedi fersahlık yol aldım. Yol çayırlıktı. Derken önüme bir dağ çıktı, dağ yoluyla gidince bir sahraya vardık. Sahrada köyler ve Huseyn ibn-i Selâme[264] kuyusu denen bir kuyu vardı, hava soğuktu, yol da doğuya doğru gidiyordu. Zilhiccenin yirmi

ikinci pazartesi günü Tâif'e[265] vardık. Mekke'den oraya kadar on iki fersahlık yol var.

Tâif, bir dağ üstüne kurulmuş bir yer. Orada, hordadmâh'ta bile hava öyle soğuk ki güneşte oturmak lâzım, hâlbuki Mekke'de bol kavun vardı, kavun mevsimiydi. Tâif kasabası, küçük bir şehir. Sağlam bir kalesi, küçük bir çarşısı, yine küçük bir camisi var. Akarsuyu, nar ve incir ağaçları çok. Abbas oğlu Abdullah'ın mezarı, Allah ondan razı olsun, orada, kasabaya yakın bir yerde. Bağdat halifeleri oraya büyük bir mescit yaptırmışlar, kabir, o mescidin köşesinde, mihrap ve minberin sağında kalmış. Oralılar, bu civara evler kurmuşlar, oraları yurt edinmişler.

Tâif'ten hareket ettik. Gittiğimiz yolda dağlar ve harabeler, her yerde kalecikler, köyceğizler var. Harabeler arasındaki bir yıkık kaleyi bedeviler, bana gösterip burası, Leylâ'nın evi imiş dediler. Leylâ'nın şaşılacak hikâyeleri var. Oradan hareket ettik, Matâr[266] denen bir kaleye geldik. Tâif'ten oraya kadar on iki fersah.

Oradan geçtik, Süreyya[267] denen bir yere vardık. Orada hurmalıklar pek çok. Ekin ekiyorlar, kuyu suyuyla ve dolap vasıtasıyla suluyorlar. Orada dediler ki bu civar halkının ne padişahı vardır, ne hâkimi. Her yerde kendi başına buyruk bir baş, bir ulu türemiştir.[268] Halk, hırsız, kanlı katildir. Bütün gün birbirleriyle savaşırlar, birbirlerine düşmanlık ederler. Tâif'ten oraya kadar yirmi beş fersahtır. Oradan geçince Cez[269] denen bir kaleye vardık. Yarım fersahlık bir yerde dört kale vardı. Biz, en büyük kalede konakladık. Ona Hısnu Benî-Numayr[270] diyorlardı. Az miktarda hurma ağaçları vardı. Kendisinden deve kiraladığımız adamın evi bu Cez'deydi.

Orada on beş gün kaldık. Gidecektik ama kılavuzumuz yoktu. Oradaki Arapların her bölüğünün bir sınırı var. Otlakları, o sınır içinde. Oralara yabancı bir adam geçemiyor. Kimi kılavuzsuz bulurlarsa yakalayıp çırılçıplak soyuyorlar. Her bölükten, o bölüğün sınırından geçene kadar bir kılavuz almak lâzım. O sırada

tesadüf bu ya, yolumuzda bulunan ve Benî-Sevâd denen Arapların başbuğu, Cez'a geldi. Biz onu kılavuz tuttuk. Ona Ebû-Gaanim Abs ibn-al-Bâîr diyorlardı. Onunla yola düşüp giderken bir bölük Arap bize yüz tuttu. Av buldular sandılar. Çünkü onlar yabancı gördüler mi av diyorlar. Reisleri bizimleydi, onun için bir şey demediler. Yoksa o bulunmasaydı bizi helâk ederlerdi. Hâsılı bir müddet onların arasında kaldık. Bizi geçirecek kılavuz yoktu. Nihayet oradan, her birine, bizi öbür bölüğün sınırına kadar götürmek üzere on dinar vererek iki kılavuz tuttuk. Onlar, Araplardan öyle bir tâife idi ki yetmiş yaşındaki ihtiyarlar bana anlattılar, ömürlerinde deve sütünden başka bir şey yememişler, içmemişler. Çünkü o çöllerde devenin otladığı acı bir ottan başka hiç bir şey yok. Onlar, bütün dünya böyle sanıyorlardı.

Sınırdan sınıra, kavimden kavme gitmedeydik. Her yerde tehlike vardı, her taraf korkuluydu. Ancak ulu Allah, bizim oradan selâmetle geçmemizi irade buyurmuştu da o yüzden kurtulduk. Derken harabeler arasında

Serbâ denen bir yere vardık. Orada her biri kubbe gibi dağlar[271] vardı. Ben hiç bir ilde o çeşit dağ görmedim. Üstüne ok erişemeyecek kadar yüksek değildi. Dümdüz ve sert, hiç bir tarafında bir çatlaklık, bir yamrı yumruluk yoktu, âdeta yumurtaya benziyordu. Oradan geçtik. Yoldaşlarımız, yolda bir kertenkele gördüler mi kesip yiyorlardı. Nerede Araplara rastlarsa deve sütü içiyorlardı. Ben ne kertenkele yiyebildim, ne deve sütü içebildim. Yolda, nerede bir meyvalı ağaç varsa yürüyebilmek için mercimek kadar ve birkaç tanecik yiyor, onunla kanaat ediyordum.

Bir hayli zahmet ve meşakkat çektikten, birçok şeyler gördükten sonra Felec'e[272] vardık, seferin yirmi üçüncü günüydü. Mekke'den oraya kadar yüz seksen fersahtı. Bu Felec, çöl ortasında büyük bir nahiyeymiş, fakat taassup yüzünden harap olup gidiyor. Bizim oraya gittiğimiz zaman ancak yarım fersahlık ve bir mil genişliğinde mamur bir yer kalmıştı. Bu kadar yerde on dört kale var. Halkı hırsız,

müfsit, cahil. Bu kaleleri de, daima aralarında düşmanlık olduğundan yapmışlar. Biz, ulu Allah'ın Kur'an'da andığı Ashâb-ur-Rakıym'iz[273] dediler. Orada yeraltından akan dört su var. Suları, hurmalıklara geliyor. Tarlaları yüksekte. Bu yüzden ekinlerini ekseriyetle kuyu suyuyla suluyorlar. Orada öküz yok, hiç bir öküz görmedim. Bundan dolayı deveyle çift sürüyorlar. Azıcık ekin ekiyorlar. Her adam, gündüzün on sîr buğday ücretle çalışıyor ki bundan ancak ekmek pişirilebilir. Bu akşam namazından ertesi günün akşam namazına kadar ramazanda olduğu gibi az bir şey yiyorlar. Fakat gündüzleri hurma yemekteler. Orada öyle güzel hurma gördüm ki Basra'da vesaire yerlerdeki hurmalardan güzeldi. Bura halkı pek yoksul ve bahtsızdır. Bütün yoksulluğa rağmen her gün savaşmadalar, düşmanlık etmedeler, kan dökmedeler. Orada Meydun denen bir hurma var ki her tanesi on dirhem geliyor, içindeki çekirdekse bir buçuk denkten fazla değil. Yirmi yıl bırakılsa bozulmaz dediler. Alışverişleri Nişabur altınıyladır. Ben bu Felec'te de altı ay

kaldım, ama bir haldeydim ki ondan daha güç, daha beter bir hal olamaz. Dünyalığa ait yanımda ancak iki sepet kitap vardı. Onlarsa aç, çıplak ve cahil adamlardı. Namaza bile kalkanla, kılıçla geliyorlardı, kitap okumuyorlardı, almazlardı ki. Orada bir mescitte kalıyorduk. Yanımda pek az miktarda zencefre ve lâcivert boyası vardı. Onunla mescit duvarına bir beyit yazdım, mısraların arasına iri bir yaprak ve küçük yapraklarla bir nakış yaptım. Görünce şaştılar. Bütün kale halkı toplandılar, seyrine geldiler. Bana, bu mescidin mihrabına nakış yaparsan sana yüz batman hurma veririz dediler. Yüz batman hurma onlarca büyük bir servetti. Çünkü ben oradayken oraya Araplardan bir bölük asker geldi, onlardan beş yüz batman hurma istedi, kabul etmediler. Savaşa başladılar. Kale halkından on kişi öldü, bin hurma fidanı kesildi de onlar yine on batman hurma bile vermediler. Benimle şart ettiler, ben de o mihraba nakış yaptım. O, yüz batman hurma imdadımıza yetişti. Çünkü yiyecek bulamıyorduk, canımızdan ümidimizi kesmiştik.

O çölden çıkacağımızı ummuyor, aklımıza bile getirmiyorduk. Çünkü etraftaki mamur yerlere ulaşmak için iki yüz fersahlık korkunç ve tehlikeli bir çöl aşmak lâzımdı. O dört ay içinde beş batman buğdayı bir arada görmedim. Nihayet deri alıp Lahsa'ya götürmek üzere Yemame'den[274] kervan geldi. Yemen'den bu Felec'e deri getirirler, tacirlere satarlar. Arabın biri bana seni Basra'ya götüreyim dedi. Yanımda kira olarak verecek bir şeyim yoktu. Oradan Basra'ya kadar da iki yüz fersahlık bir yol vardı. Deve kirası bir dinardı, iyi bir deveyi üç dinara satıyorlardı. Yanımda para olmadığından veresiye götürmesini rica ettim. Basra'da bana otuz dinar verirsen götürürüm dedi. Çaresiz kabul ettim. Basra'yı hiç görmemiştim. O Araplar, kitaplarımı deveye yüklediler, kardeşimi de bindirdiler. Ben de Binât-ün-naaş'ın doğduğu tarafa yüz tutup yaya yürümeye başladım.

Yer, dağsız, tepesiz, dümdüzdü. Nerede daha sert bir yer varsa yağmur suları oraya birikmişti. Gece gündüz gidiyorlardı ama yoldan

hiç bir eser yoktu. Şaşılacak şey şu ki bir iz, bir alâmet olmadığı halde duyduklarına göre gitmedelerdi. Derken suyu bulunan bir kuyuya erişiveriyorlardı. Hâsılı uzatmayalım, dört gün, dört gecede Yemâme'ye eriştik.

Yemâme'de büyük ve eski bir kale var. Kalenin dışında bir şehir kurulmuş. Bir pazarı var ki orada her çeşit sanatkâr bulunuyor. Güzel bir camisi de var. Oranın emirleri[275], eskiden beri Ali soyundandır, kimse oraları onların elinden alamamış. Çünkü yakınlarında kuvvetli bir padişah yok. O Alevîler de üç yüz, dört yüz atlı çıkaracak kadar kuvvetli adamlar. Mezhepleri Zeydî.[276] Kamet getirirken "Muhammedün ve Aliyyün hayr-ül-beşer" ve "Hayyi alâ hayr-il amel" diyorlar. O şehrin halkı şeriflerdir dediler. Bu bölgede yeraltından akan sular ve hurmalıklar var. Hurma bollaşınca bin batmanı bir dinara satılır dediler. Yemâme'den Lahsâ'ya[277] kırk fersahlık yol var. Kışın bazı yerlere içilecek yağmur suyu bulunduğundan yolculuk edilebilir. Fakat yazın su bulunmaz ve

yolculuk edilemez.

Lahsâ, ova üstüne kurulmuş bir şehirdir. Oraya nerden gidilirse gidilsin büyük bir çöl aşılması lâzımdır. Lahsâ'ya en yakın Müslüman şehri Basra'dır. Lahsâ'dan Basra'ya kadar yüz elli fersahlık yol vardır. Basra'da Lahsâ'ya kastedecek bir padişah gelmemiştir.

Lahsâ şehri: Lahsâ, bütün şehri, köyü kale içinde bir yerdir. Çevresine birbiri ardına gelmek üzere dört sağlam kale yapılmıştır. Kaleler, sağlam topraktan yapılmış olup iki duvarın arasında bir fersaha yakın mesafe var. Şehirde büyük su kaynakları var ki her biri beş değirmen döndürebilir. Bütün bu sular, dışarıya akmaz da hep şehirde harcedilir. Bu kalenin ortasında güzel bir şehir kurulmuş. Büyük şehirlerde ne varsa hepsi var. Şehirde yirmi binden fazla asker var. Rivayet ettiler, oranın padişahı bir şerifmiş, halkı Müslümanlıktan çevirmiş. Sizden namazı, orucu kaldırdım deyip, onları kendisine davet etmiş ve müracaat edeceğiniz kişi ancak benim demiş. Adı Ebû-Saîd'miş[278]. O şehir halkından

ne mezheptensin? diye soruldu mu Ebû-Saîdîyiz[279] derler. Namaz kılmazlar, oruç tutmazlar, fakat Muhammed Mustafa sallâllahu aleyhi vesellemin peygamberliğini ikrar ederler. Ebû-Saîd onlara, ben yine size geleceğim, yani ölümümden sonra tekrar dirilip geleceğim demiştir. Mezarı Lahsâ şehrindedir. Ona güzel bir türbe yapmışlardır. Bu adam, oğullarına, "ben gelinceye kadar daima, oğullarımdan altı kişi bu padişahlığı sürsünler, korusunlar, halkı adaletle idare etsinler, birbirlerine aykırı harekette bulunmasınlar." diye vasiyette bulunmuştur. Şimdi onların büyük bir sarayları[280] var ki orada hüküm sürüyorlar. Bir tahtları var, altı padişah da o tahtta oturuyor. Birbirleriyle ittifak ederek buyruk veriyor, hükmediyorlar. Altı vezirleri var. Bu altı padişah bir tahtta, altı vezir de başka bir tahtta oturup ne iş olursa birbirlerine danışarak görüyorlar. O zaman onların bin tane Zenci ve Habeş, parayla alınmış köleleri vardı, ziraatta bulunuyorlar, bağ, bahçe yetiştiriyorlardı. Bu

padişahlar, halktan öşür olarak bir şey istemiyorlar. Halktan birisi yoksul oldu yahut borçlu düştü mü işi düzene girinceye dek ona bakıyorlar. Birisi birisine borç para verse verdiğinden fazla istemiyor. Şehirlerine bir garip gelse, sanat biliyorsa, ona yetişecek kadar sermaye veriyorlar. Lâzım gelen avadanlıkları alıp işe başlıyor. Borcunu verecek hale gelince ne kadar aldıysa onu veriyor. Mal mülk, değirmen sahibi birisinin, malı mülkü harap olmuş, yaptırmaya kudreti yoksa kullarını yollayıp orasını yaptırıyorlar, mal sahibinden hiç bir şey istemiyorlar.

Lahsâ'da değirmenler var, padişahın mülkü. Değirmenlerde halk için un öğütülüyor, halka veriliyor, karşılık bir şey alınmıyor. Değirmenin tamir masrafı, değirmencilerin ücretleri, hep padişahın malından verilmede. O padişahlara "Seyyitler", vezirlerine "Şaire" diyorlar. Lahsâ şehrinde cuma camisi yok, hutbe okunmuyor, namaz kılınmıyor. Ancak orada bir İranlı, bir mescit yaptırmış. Adamın adı Ahmet oğlu Ali. Müslüman ve hacı. Zengin bir adam. O

şehre gelen hacılara bakıyor.

O şehirde alışveriş kurşunla yapılıyor. Kurşunlar zembillerde durmada. Her zembilde altı bin dirhem kurşun var. Bir alım oldu mu zembili sayıyorlar ve öylece alıp veriyorlar. O parayı kimse zembilden çıkarmıyor. Orada güzel futalar dokuyorlar, Basra'ya ve diğer yerlere götürüyorlar. Birisi namaz kılarsa dokunmuyorlar, fakat kendileri kılmıyorlar. Padişah atına binip çıktı mı kim ona bir söz söylerse tatlılıkla cevap veriyor ve tevazu gösteriyor. Asla şarap içmiyorlar. Eyerlenmiş, gemi vurulmuş bir at, daima Ebû-Saîd'in mezarının kapısında beklemede. Nöbetle bu atı değiştiriyorlar. Gece, gündüz hep böyle bekliyorlar. Ebû-Saîd kalkınca bu ata binecekmiş. Ebû-Saîd, oğullarına "ben gelir de siz beni tanımazsanız, gelenin ben olduğumu şu suretle anlarsınız: "Kılıcımla boynuma vurun. Bensem ölmem" dediğini anlattılar. Bu usulü, kimsenin Ebû-Saîd'im diye iddiaya kalkışmaması için koymuş.

Bu padişahların biri, Bağdat halifeleri

zamanında Mekke'ye gidip şehri almış, Kâbe'yi tavaf edenlerin bir kısmını öldürmüş, Hacer-ül-esved'i Rükün'den çıkarıp Lahsâ'ya götürmüştü.[281] Bu taş, halkı çeken bir mıknatızdır, etraftan halkı kendine çekmede demişler, halkı, oraya Muhammed Mustafa Sallâllahu aleyhisselâmın şeref ve ululuğunun çektiğini anlamamışlardı. Nitekim birçok yıllar, Hacer, orada durdu, fakat kimse oraya gitmedi. Nihayet Hacer-ül-esved'i onlardan satın alıp yerine koydular. Lahsâ'da kedi, köpek, eşek, öküz, koyun vesaire gibi bütün hayvanların etleri satılmadadır. Ne eti satıyorlarsa, başını ve derisini o hayvanın etinin yanına koyuyorlar, bu suretle satın alan, ne eti aldığını anlıyor. Köpeği, otlamış koyun gibi besliyorlar, öyle semizliyor ki yürüyemeyecek bir hale geliyor. Ondan sonra kesip yiyorlar.

Lahsâ'dan doğuya doğru yedi fersah gidildi mi denize varılır. Denizde de gidilirse Bahreyn'e[282] gelinir. Bahreyn, uzunluğu on beş fersah süren bir adadır. Büyük bir şehirdir,

birçok hurmalıkları vardır. O denizden inci çıkarırlar. Dalgıçlar, ne çıkarırlarsa yarısı Lahsâ padişahlarınındır. Lahsâ'dan güneye gidilirse Ummân'a[283] varılır, Arap diyarındadır ama üç yanı çöldür. Hiç kimse o çölü aşamaz. Ummân ili, 80 x 80 fersah mesahasmaddır ve sıcak iklimdendir. Orada Nargîl denen Hindistan cevizi yetişir. Ummân'dan deniz yoluyla doğuya gidilirse Kiş[285] ve Mekran[284] kıyılarına varılır, güneye doğru gidilirse Aden'e ulaşılır. Öbür yana gidilince de Fars ülkesine varılmış olur. Lahsâ'da o kadar hurma olur ki hayvanları bile hurmayla besler, semirtirler. Zaman olur ki bin batmandan fazlasını bir dirheme verirler. Lahsâ'dan kuzeye doğru gidilirse yedi fersahlık yerde bir bölgeye varılır ki oraya Katîf[286] derler. Orası da büyük bir şehirdir, hurması boldur.[287]

Bir Arap emiri, Lahsâ'nın kapısına kadar gitmiş, orada bir yıl oturmuş, o dört kalenin bir tanesini almış, bir hayli çapulda bulunmuş, fakat bir şey elde edememiş, onlara bir şey

yapamamıştı. Beni görünce "yıldız bilgisine göre acaba Lahsâ'yı alabilir miyim, alamam mı? Onlar dinsiz" diye sordu. Ben, maslahata uygun neyse söyledim. Bence bedeviler de dinsizlik bakımından Lahsâ'lılardan hiç de geri kalmazlar. Bedeviler arasında öyle adam var ki bir yılda bir kere bile suya elini sokmuyor. Bu anlattığım şeyi uydurma rivayetlere göre söylemiyorum, gördüğümü söylüyorum. Ben bir kere değil, muhtelif tarihlerde tam dokuz ay onların içinde kaldım. Deve sütünü içemiyordum. Ne vakit su istesem bana deve sütü sunuyorlardı. Almadım da su istedim mi suyu nerede görürsen iç diyorlardı. Su içen nerde? Onlar, bütün ömürlerince ne hamam görmüşlerdir, ne akarsu!

Biz yine hikâyemize gelelim: Yemâme'den Basra'ya hareket ettik. Bazı yerlerde su vardı, bazı yerlerde yoktu. Nihayet dört yüz kırk üç yılı şabanının yirminci günü Basra'ya geldik. Şehrin büyük bir hisarı var. Ancak suya bakan tarafında hisar yok. Orada su, Şat suyu. Dicle ve Fırat nehirleri, Basra[288] bölgesinin sınırında birbirine

kavuşuyor, Cubere suyu da onlara karıştıktan sonra meydana gelen suya Şatt-ül-Arap diyorlar. Bu Şatt-ül-Arap'tan iki büyük kol ayırmışlar. Her iki suyun aktığı yerin arası bir fersah, ikisini de kıbleye doğru dört fersah kadar yürütmüşler. Sonra iki ırmağı birbirine kavuşturmuşlar, yine bir fersahlık mesafeden sonra güney tarafına bir ırmak açmışlar, bu nehirlerden sayısız kanallar açıp sular almışlar, etrafa akıtmışlar, o suyla hurmalıklar, bağlar yapmışlardır. Bu iki ırmağın yukarıdakine Ma'kıl nehri[289] derler ki kuzey doğudadır. Batı güney tarafında bulunanına Ubulle nehri[290] adı verilir. Bu iki nehir, büyük ve uzunlamasına kare şeklinde bir ada meydana getirir ki Basra bu karenin en kısa kenarının yanı başına kurulmuştur. Basra'nın güney batısında çöl vardır, o çölde hiç bir mamure, su ve ağaç yoktur.

Oraya vardığımız vakit şehrin çok yeri haraptı. Mamur olan yerleri pek dağınıktı. Bir mahalleden bir mahalleye yarım fersahlık mesafe vardı ve bu mesafe hep harabeydi. Fakat

kapısı, duvarı sağlamdı ve mamurdu. Basra'nın halkı çok kalabalıktır. Basra'dan padişaha birçok vergi gelir. O zaman Basra emiri, Fars emiri Deylemîlerden Eba Kalincar'ın oğlu[291] idi. Veziri bir Farstı, ona Ebû-Mansûr Şehmerdan[292] derlerdi.

Basra'da her gün üç yerde pazar kurulmada.[293] Sabahları Sûk-ul Huza'a dedikleri yerde, öğleüstü Sûk-ı Osman denen yerde, akşamüstü de Sûk-ul-Kaddâhîn denen yerde alışveriş ederler. Oranın pazarında şöyle bir âdet var: Bir şeyi olan, sarrafa verip sarraftan makbuz alıyor, dilediğini satın aldıktan sonra parasını sarrafa havale ediyor. O şehirde ne kadar kalsan, ne kadar otursan sarrafın makbuzundan başka bir şey vermezsin!

Oraya vardığımız vakit, çıplaklıktan, acizlikten delilere dönmüştük. Üç ay olmuştu ki saçımızın örgülerini açamamıştık. Hava soğuktu, elbisemiz yoktu, belki ısınırım diye hamama gitmeyi kurdum. Ben de, kardeşim de eski bir peştamala sarınmış, soğuk yüzünden sırtımıza da

yırtık pırtık bir çaput atmıştık. Bu halle kim bizi hamama sokar dedim, içine kitap koyduğum bir dağarcığım vardı, onu sattım, o paradan birkaç kara dirhemciği bir kâğıda sardım, hamamcıya vereyim de bizi azıcık fazla bıraksın, kirimiz arınsın dedim. O paracıkları hamamcının önüne koyunca bize baktı, deli sandı. Gidin dedi, halk şimdi hamamdan çıkıyor. Bizi hamama sokmadı. Utandık, oradan süratle yola koyulduk. Hamam kapısında oynaşan çocuklar bizi deli sanıp peşimize düştüler, taş atmaya, bağırmaya başladılar. Bir köşeye çekildik, hayretle şu dünyanın işine bakıyorduk. Deveci de bizden otuz Mağribi dinar istiyordu. Ebû-l-Feth Ahmet oğlu Ali denen fazilet ve ehliyet sahibi olduğu gibi şiir ve edebiyattan da anlayan Ehvaz padişahının vezirine müracaattan başka bir çaremiz yoktu. Bu adam pek kerem sahibiydi. Oğulları ve tebaasıyla Basra'ya gelmiş, oraya yerleşmişti, fakat bir meşguliyeti yoktu. O sırada biz fazilet sahibi bir Farsla dost olmuştuk. O da vezirle konuşuyor, her zaman ziyarete gidiyordu. Bu Farsın da eli dardı, bize yardım

edecek hali yoktu. Ahvalimizi vezire söyleyince vezir, olduğun halde bin, gel diye bana bir atla bir adam gönderdi. Ben halimden, çıplak denecek derecede yırtık pırtık elbisemden utandım, gitmeyi münasip görmedim. Bir kâğıt yazdım, özür diledim ve bundan sonra huzura gelirim dedim. Maksadım iki şeydi: Biri yoksulluğumu anlatmak, öbürü de, beni fazilette üstün bir derecede sanırsa görüştüğümüz zaman utanmayayım diye mektubumu görüp derecemin anlaşılmasını temin etmekti. Hemen, şunu elbise parası yapın diye otuz dinar gönderdi. Onunla iki kat güzel elbise aldık. Üçüncü günü meclisine gittik. Gördük ki ehliyetli, edip, faziletli, güzel ve tevazu sahibi bir adam. Dindar ve iyi söz söylüyor. Dört oğlu var: En büyüğü fasih, edip ve akıllı bir genç. Ona Ahmet oğlu Ali'nin oğlu Reis Ebû-Abdullah diyorlar. Şair ve münşi, akıllı ve haramdan sakınır bir zat. Bizi yanında alıkoydu. Şaban iptidasından ramazanın yarısına kadar orada kaldık. Bir bedeviden otuz dinara deve kiralamış, borçlanmıştık, o borcu da bu vezir ödedi ve bizi o azaptan kurtardı. Ulu

Allah, bütün kullarını borç azabından kurtarsın hak ve hak ehli hakkı için. Gitmeye niyet edince bizi ikram ve ihsanlarla deniz yolundan yolladı, o hür ve cömert adamın lütfuyla rahat ve huzur içinde Fars iline vardık. Ulu Allah hür kişilerden hoşnut olsun.

Basra'da Emîr-ül-mü'minîn Ebû-Talib oğlu Ali salavatullahi aleyh adına on üç meşhet vardır. Birisine Beni Mazin meşhedi derler. Bu meşhedin aslı şudur: Peygamberin, aleyhisselâtu vesselâm, hicretinin otuz beşinci yılı rebiyyülevvelinde Emîr-ül-mü'minîn Ali salavatullahi aleyh Basra'ya gelmişti. Ayşe de savaşa gelmiş bulunuyordu. Emîr-ül-mü'minîn aleyhisselâm, Mes'ud-ı Nehşelî'nin kızı Leylâ'yı[294] almıştı, işte bu meşhet, o kadının eviydi. Emîr-ül-mü'minîn aleyhisselâm, o evde yetmiş iki gün kaldı, sonra Kûfe'ye döndü. Bir meşhet de Ulu caminin yanındadır ki ona Bâb-ut-Tîb[295] meşhedi derler.

Basra camisinde otuz arşın uzunluğunda, beş karış, dört parmak kalınlığında bir direk gördüm.

Bir başı daha kalındı ve Hindistan ağaçlarındandı. Emîr-ül-mü'minîn aleyhisselâm o direği alıp oraya getirmiş diye rivayette bulundular. Bunlardan başka, her biri, bir tarafta bulunan diğer on bir meşhedi de tamamıyla ziyaret ettim.

Dünyalık halimiz düzeldikten ve her birimiz bir kat yeni elbise giyindikten sonra bir gün bizi sokmadıkları hamama gittik. Kapıdan girince hamamcı ve orada bulunanların hepsi ayağa kalktılar, biz hamama girinceye kadar ayakta durdular. Tellâk ve hizmetçi gelip bizi ağırladılar. Hamamdan çıkınca da hamamın elbise soyunulan yerinde bulunan herkes ayağa kalktı. Biz elbisemizi giyinceye ve dışarı çıkıncaya kadar yerlerine oturmadılar. O sırada hamamcı dostuna, bu gençler filân gün gelmişlerdi de biz onları hamama sokmamıştık, işte onlar dedi. Bizi, dillerini bilmiyoruz sanmışlardı. Ben de Arapça evet dedim, doğru söylüyorsun. Sırtımıza yırtık bezler vurunmuştuk, biziz onlar. Adam utandı, mazeretler diledi. Bu iki iş, yirmi gün içinde

olmuştu, insanlar, zamanede bir şiddete, bir sıkıntıya düştüler mi sızlanmamak ve nimeti umumî ulu ve yüce Allah'tan ümit kesmemeli. Çünkü o, merhametlidir. Halkın bunun bilmesi için bu vakayı anlattım.

Basra'daki med - cezir ve Basra nehirleri:

Umman denizinde, bir gün bir gece içinde bir kere med, bir kere cezir olur. Med zamanı sular on arşın miktarı kabarır, yükselir. Tam yükselince yavaş yavaş cezir olmaya başlar, on, on iki arşın alçalır. Bu yükseliş, Basra'da, deniz kıyısına diktikleri bir direkte yahut yapılı bir duvarda görülür. Fakat kıyı düz ve ova olursa deniz ilerler, ta uzaklara kadar yürür, öyle ki Dicle ve Fırat, bazı yerlerde ne tarafa aktıkları belli olmayacak kadar hafif akarlar. Denizde med oldu mu onların aktıkları yeri kırk fersah kadar kaplar. Âdeta gerisin geriye akıyorlar, yukarıya doğru gidiyorlar zannedilir. Fakat başka yerlerdeki med, kıyının ova veya yüksek oluşuna göredir. Ovada, bir hayli yeri su kaplar. Yüksek olan yerlerdeki med az olur. Bu med ve cezir hâdisesinin ayla münasebeti vardır derler. Ay, semt-i reis'te ve kademde, yani onuncu ve

dördüncü derecede olunca med, son derece fazla olur. Ay, iki ufukta, yani doğu ve batı ufkunda olursa cezir, son dereceyi bulur. Bir de ay, güneşle içtima ve istikbal halinde olursa bu sefer med, yine ziyadedir, sular daha fazla kabarır, yükselir. Fakat terbilerde azalır. Yani ay terbî halindeyken med, içtima ve istikbal zamanına nazaran o kadar fazla olmaz ve sular yükselmez. Aynı zamanda cezirde içtima ve istikbal zamanlarında alçaldığından daha ziyade alçalır. Bu delillerle med ve cezir hâdisesi, ayın tesiriyle olur derler. Allah, doğrusunu daha iyi bilir.

Ubulle[296] şehri, nehir kıyısındadır ve nehir de bu adla anılır. Mamur bir şehirdir. Köşkleri, çarşıları, mescitleri, kervansarayları, sayıya gelemez, anlatılamaz. Asıl şehir, nehrin kuzeyindedir. Güney tarafında da mahalleler, mescitler, kervansaraylar, çarşılar var, öyle büyük yapıları var ki dünyada onlardan daha güzeli olamaz. Oraya Şıkk-ı Osman diyorlar, Fırat ve Dicle'nin meydana getirdiği şattaysa Şatt-ül Arap derler ki Ubulle'nin doğusundadır, şehir güneyinde kalır. Ubulle ve Ma'kıl nehirleri

Basra'da birbirlerine kavuşur ki bunu daha önce söylemiştik. Basra'nın yirmi nahiyesi ve her nahiyede birçok köyler ve çayırlar, tarlalar var.

Basra'ya tabi yerler[297]: Hişşan, Şerrebe, Belas[298], Akr-Missan[299], El-mukıym, Nehr-ül-harb, Şatt-ul-Arap, S'd, Sâm, Ca'feriyye, El-Meşan[300], Es-Sumd, El-Cûne, Ceziret-ül-uzmâ, Merrût, Eş-şerîr, Cezîret-ül-urş, El-Humeyde, Cûbere[301], El-Münferidât.

Ubulle nehrinin ağzında bir vakitler gemilerin geçemeyecekleri kadar büyük bir anafor varmış. Basra'da zengin bir kadın dört yüz gemi yaptırmış, hepsini hurma çekirdekleriyle doldurmuş, gemilerin üstünü sağlamca kapatıp orada batırmış. Bunun üzerine gemiler geçmeye başlamışlar. Böyle rivayet ettiler.

Hâsılı dört yüz kırk üç yılı şevvalinin yarısında Basra'dan çıktık, gemiye bindik, iki tarafımızda ucu bucağı gelmeyen bağlar, bahçeler, köşkler, yapılar vardı. Bu nehirden iki

tarafa kanallar açmışlardı. Her bir kanal bir ırmak gibiydi. Şıkk-ı Osman'a[302] varınca gemiden indik, Ubulle şehrinin karşısında konakladık. On yedinci günü Bûsî denen bir gemiye bindik. Her yandan gelen birçok adamlar gemiyi görünce "Ey Bûsî, Allah yolunu açık etsin" diye dua ediyorlardı. Abbâdan'a vardık, halk gemiden çıktı. Abbâdan[303], deniz kıyısına kurulmuştur. Âdeta bir adaya benzer. Şat, orada iki kola ayrılır. Böylece Abbâdan'a denizden başka bir yolla gitmeye imkân yoktur. Abbâdan'ın güneyi zaten denizdir. Med oldu mu şehrin hisarına kadar su gelir, dayanır. Cezir zamanındaysa şehirden iki fersah uzaklaşır. Bazı yolcular Abbâdan'dan hasır aldılar, bir kısmı yiyecek aldılar. Ertesi gün sabahleyin gemiyi denize sürdüler, kuzeye doğru hareket ettik. On fersah gittik, hâlâ deniz suyu tatlıydı, içilebiliyordu. Bu Şatt suyu idi ki, bir yol gibi denizin ortasında akıp gidiyordu. Güneş doğunca deniz ortasında serçe gibi bir şey belirdi. Yaklaştıkça daha büyük görünmeye

başladı. Sol yanımızda bir fersahlık mesafeye kadar yaklaşınca yel aykırı esmeye başladı. Demir atıp yelkenleri indirdiler. O nedir diye sordum. Haşab[304] dediler.

Haşab, saç ağacından yapılmış dört büyük direkten ibaret. Mancınığa benziyor. Dört köşe, yere oturduğu yer geniş, üst tarafı dar. Sudan itibaren yüksekliği kırk arşın. Tahtalarla direkleri birbirine pekiştirip üstüne kiremitler, taşlar koymuşlar, bir kafese benzetmişler. Üstüne de sayvan yapmışlar, gözcü orada oturuyor. Bazıları bu haşabı büyük bir tacir yapmıştır, dediler. Bazıları da bir padişah yapmıştır, diye rivayet ettiler. Yapılışında iki maksat var: Onun yapıldığı yerlerde deniz sığdır, büyük bir gemi gelse karaya oturur, kurtulamaz. Bunun bilinmesi içindir. Geceleri orada fanus içinde ışık yakarlar, fanus içinde olduğundan yel söndüremez. Gemiler uzaktan görür, oralara yaklaşmaz. İkinci maksat da, rotayı göstermeye ve bir korsan gelirse görüp gemileri kaçırmaya yarar.

Haşabı geçtik, gözümüzden kayboldu. Aynen onun gibi bir tane daha çıktı. Yalnız bunun üstünde kubbe yoktu. Herhalde tamamlanmamış olacak. Oradan Mehruban şehrine vardık. Bu şehir, büyük bir şehir. Deniz kıyısına ve doğu tarafına kurulmuş. Büyük bir çarşısı, güzel bir camisi var. Fakat suları yağmur suyu. Yağmur suyundan başka, suyu tatlı olan kuyu yahut yeraltından kaynayıp geçen su yok. Yalnız havuzları, sarnıçları var, sudan sıkıntı çekmiyorlar. Oraya üç tane büyük kervansaray yapmışlar. Her biri sağlam ve yüksek bir kaleye benziyor. Oranın cuma mescidinde, minber üstünde Leysoğlu Yakup'un[305] adı yazılmıştı. Bunu görünce birisinden sordum, bu nasıl şey dedim, Leysoğlu Yakup burasını almıştı. Fakat ondan sonra hiç bir Horasan emiri öyle bir kuvvete sahip olamadı dedi. Orada bulunduğum tarihte bu şehir, Fars padişahı olan Ebu Kalincer'in oğlundaydı. Şehrin yiyeceği şeyleri başka şehir ve vilâyetlerden getiriyorlar. Çünkü orada balıktan başka bir şey yok. Bu şehir, vergi yeri ve limandır. Orada gelip

gidenlerden, gemilerden vergi alıyorlar. Oradan güneye doğru deniz kıyısından gidildi mi Tevve[306] ve Kâzerun[307] bölgelerine varılıyor. Yolların emin olmadığını ve Eba Kalincer oğulları[308] arasında savaş ve düşmanlık bulunduğunu, her birinin Avn olarak baş çekip padişahlık davasına kalkıştığını, ülkenin huzursuz ve perişan olduğunu söylediklerinden bu Mehruban şehrinde kalmaya mecbur oldum. Aragân'da büyük ve fazilet sahibi bir adam vardır, ona büyük şeyh Abdülmelik oğlu Muhammed derler dediler. Bu sözü duyunca o şehirde fazla oturmadan usanmış bulunduğumdan bir kâğıt yazdım, halimi bildirdim, bizi şu şehirden çıkarıp emin bir yere yollamasını rica ettim. Kâğıdı yolladıktan üç gün sonra silahlı ve yaya otuz adam geldi. Bizi şeyh yolladı, seni Aragân'a götürmemizi emretti dediler. Bizi hürmetle Aragân'a götürdüler.

Erracân veya Aragân[309] büyük bir şehir. Orada yirmi bin adam var. Doğu tarafında dağdan çıkan ve şehrin kuzeyine doğru giden

bir nehir var. Nehirden dört büyük kanal açmışlar, birçok masraf ederek şehrin ortasından geçirmişler. Şehrin ucunda o ırmağın kıyılarına bağlar, bahçeler yapmışlar. Hurma, portakal, turunç ve zeytin pek çok. Şehirde, yeryüzünde evler yaptıkları gibi yeraltında da o kadar odalar kurmuşlar. Her yerde yeraltında serdaplardan sular geçiyor. Halk, yazın o sular yüzünden yeraltında oturup serinliyor. Orada birçok mezhep ehli var. Mu'tezile'nin Ebû-Saîd-i Basrî adlı bir imamı vardı. Fasih bir adam. Hendese ve hesap bildiğini söylüyordu. Birbirimizden sorular sorduk, birbirimize cevaplar verdik, kelâm, hesap vesaire bilgilere ait görüşüp konuştuk.

Muharrem'in ilk günü oradan Kûhistan yoluyla İsfahan'a yüz tuttuk. Yolda bir dağa eriştik. Dar bir geçidi vardı. Cahil halk, bu dağı Behrâm-ı Gür, kılıçla kesmiş derler, ona "Şemşîr-burîd - Kılıçla kesilmiş" adını vermişler. Orada sağ yanımızdan, bir delikten çıkan ve yüksek bir yerden aşağıya çağlayan büyük bir su gördük. Yine halk, bu su yazın

boyunca akar. Kış olunca buz bağlar, donup akmaz derler.

Nihayet Lurdgan'a[310] eriştik. Erracan'dan oraya kadar kırk fersahlık yol var. Bu Lurdgan, Fars ülkesinin sınırı. Oradan Han Lencan'a vardık. Şehrin kapısında Sultan Tuğrul Bey'in adı yazılıydı. Oradan İsfahan'a yedi fersah. Han Lencan'ın halkı pek rahat, hepsi huzur içinde. Her biri, kendi işiyle, gücüyle meşgul.

Dört yüz kırk dört yılı seferinin sekizinci günü oradan hareket edip İsfahan'a[311] geldik. Basra'dan İsfahan'a yüz seksen fersahlık yol var. İsfahan, ovaya kurulmuş bir şehir. Havası, suyu güzel. Nerede olursa olsun, yeri on arşın kazdılar mı soğuk ve tatlı bir su çıkıyor. Şehir, sağlam bir hisar içinde. Hirasa kapılar, savaş yerleri, burçlar, mazgallar yapmışlar. Şehirde akarsular, güzel ve yüksek yapılar var. Büyük ve güzel bir cami olan cuma mescidi, şehrin ortasında. Şehrin suru, üç buçuk fersah sürer dediler. Şehrin içi tamamıyla mamur. Hiç bir yıkık yer görmedim. Birçok pazarları var.

Sarrafların bulunduğu çarşıda iki yüz sarraf vardı. Her çarşının bir geçidi ve kapısı bulunmakta. Bütün mahallelerin, sokakların da böyle geçitleri ve sağlam kapıları var. Kervansarayları tertemiz. Kû-Tıraz denen bir mahallesi var ki orada elli tane güzel kervansaray var, her birinde birçok satıcılar, oda sahipleri oturmada. Bizim beraber gittiğimiz kervanda bin üç yüz eşek yükü mal vardı. O şehre girdik, nasıl indiğimizi hiç anlamadık. Hiç bir yerde darlık, konak yeri sıkıntısı ve yiyim darlığı yoktu.

Selçuk oğlu Mikâîl oğlu Muhammed'in oğlu Ebû-Tâlib Sultan Tuğrul Beg, Allah rahmet etsin, bu şehri alınca oraya Nişabur'lu, iyi huylu, güzel yazılı, halim, güzel yüzlü bir genci tayin etmişti. Ona Hâce Amîd[312] derlerdi. Fazilet erbabını sever, güzel söz söyler, kerem sahibi bir adamdı. Padişah, üç yıl halktan bir şey istememesini emretmişti. O da hiç bir vergi almamış, o emre uymuştu. Etrafa dağılmış olanlar da vatanlarına yüz tutup gelmişlerdi.

Biz, İsfahan'a gelmeden şehirde büyük bir kıtlık olmuştu. Biz geldiğimiz sırada arpa biçiyorlardı. Bir buçuk batman buğday ekmeği ve üç batman arpa ekmeği bir dirhemeydi. Oralılar, asla bu şehirde sekiz batman ekmekten az ekmeğin bir dirheme satıldığı görülmemiştir, diyorlardı. Ben, halk Farsça konuşan şehirlerin içinde İsfahan şehrinden daha güzel, kalabalık ve mamur şehir görmedim. Buğday, arpa vesaire hububat yirmi yıl dursa bozulmaz dediler. Bazıları da bu, kale yapılmadan önce böyleydi. Havası güzeldi, o yüzden bozulmazdı. Fakat kale yapıldıktan sonra havası fenalaştı, bazı şeyler bozulmaya başladı. Fakat köylerde hâlâ böyledir dediler.

Kervan geç hareket ettiğinden yirmi gün İsfahan'da kaldık. Seferin yirmi sekizinci günü şehirden çıktık Heysemabad denen bir köye vardık. Oradan ova ve Meskiyan[313] dağı yoluyla Nayin[314] kasabasına geldik. İsfahan'dan oraya kadar otuz fersahlık yol vardı. Nayın'dan kırk üç fersahlık yol aştık, Beyaban

nahiyesinin Germe köyüne geldik. Bu nahiyenin on iki köyü var. Orası sıcak ülke. Hurma ağaçları var. Eskiden bu bölge Kufçlar[315] elindeydi. Biz gittiğimiz zaman Gileki emiri burasını onlardan almıştı. Piyade denen ve bir kaleceğizi bulunan bir köye kendisinin bir vekilini tayin etmişti. O da o ili tamamıyla elde etmiş, yolları emniyet altına almıştı. Kufçlar yol kesmeye kalkışırsa Gileki emîri askerlerini yolluyor, onları tutturuyor, çaldıkları malları ellerinden alıp kendilerini öldürüyordu. O büyük kişinin koruması yüzünden yollar emniyet ve halk huzur içindeydi. Allah, bütün adalet sahibi padişahları korusun, onlara yardım etsin, geçmişlerinin de ruhlarına rahmet eylesin.

Bu çölde her iki fersahlık yerde birer tane kubbecik yapmışlardır. Çorak olmayan yerlerde, yağmur sularının toplanması için sarnıçlar da yapmışlardır. Bu kubbecikleri de, halkın yollarını kaybetmemesi, aynı zamanda yazın ve kışın sıcak ve soğukta oralara sığınıp birazcık rahat etmesi için yapmışlar. Yolda bir kum seline rastladık, insan yolunu sapıtıp ona

uğrasa arasından çıkmasına imkân yoktur, helâk olur gider. Oradan geçtik, önümüze tuzlu bir bataklık çıktı. Altı fersahlık yol hep böyleydi. Adam yolda bir yana sapsa da oraya düşse derhal batar giderdi. Oradan geçtik, Zübeyde konağına eriştik. Oraya Rıbât-ı Merâmî diyorlardı. Oranın beş tane kuyusu vardı. Eğer bu kervansarayla su olmasaydı kimse o çölü geçemezdi.[316] Oradan Tabas'ın Çârdih denen nahiyesine geldik. Oraya Rustabâd diyorlardı. Rebiyülevvelin dokuzunda Tabas'a geldik. İsfahan'a kadar yüz on fersahlık mesafe var dediler.

Tabas[317] köye benziyor ama çok kalabalık bir şehir. Suyu az, ekini de az ekiliyor. Hurmalıkları, bahçeleri var. Oradan kuzeye doğru gidilirse kırk fersahlık mesafede Nışapur vardır. Güneye gidilirse Habîs'e varılır, çöl yoluyla oraya dek kırk fersahlık mesafe vardır. Doğusunda sarp bir dağ var. O vakitler, o şehrin emiri Muhammed oğlu Giyleki'ydi ve şehri kılıçla zaptetmişti. Halk pek rahattı, huzur ve

emniyet içindeydi. Hatta geceleri evlerinin kapılarını kapatmıyorlardı. Atları, sokaklarda kalıyordu. Hâlbuki şehrin suru da yoktu. Hiç bir kadının yabancı erkekle konuşmaya cüreti yoktu. Konuşursa ikisini de öldürüverirlerdi. Beyin emniyet ve adaleti yüzünden hırsız ve katil de yoktu. Ben Arap ve Acem ülkesinde bu kadar adalet ve emniyet içinde dört yer gördüm: Biri, Leşker Han zamanında Deşt bölgesiydi, ikincisi Emîr-i emîran İbrahim oğlu Cestan zamanında Deylemistan'dı. Üçüncüsü Emîr-ül-mü'minîn El-Mustansır-billâh'ın devriydi, dördüncüsü Tabas'da Muhammed oğlu Emîr Ebü-l-Hasen Giyleki'nin zamanıydı. O kadar gezdim, dolaştım, bu dört yerin emniyetini hiç bir yerde ne gördüm, ne işittim. Bizi Tabas'da on yedi gün konukladı, ziyafetler verdi. Gideceğimiz zaman ihsanlarda bulundu, mazeretler diledi. Ulu Allah ondan hoşnut olsun. Bizimle ta, tam yetmiş iki fersahlık yol olan Zevzen'e kadar rikâbdar'ını gönderdi. Tabas'tan on iki fersahlık yol gidince Rakka[318] denen bir kasabaya geldim. Akarsuları, ekinleri, bağları,

bahçeleri, ağaçları, hisarı, cuma mescidi, köyleri ve tarlaları vardı.

Rebiyülâhirin dokuzuncu günü Rakka'dan çıktık, ayın on ikisinde Tun[319] şehrine vardık. Rakka ile Tun arasında yirmi fersahlık yol var. Tun, büyük bir şehir ama benim gördüğüm zaman çok yeri yıkıktı. Bir ovaya kurulmuş. Akarsularıyla yeraltından akan suları vardı. Doğu tarafında birçok bahçeler var. Kalesi sağlamdı. Bu şehirde kilim dokuyan dört yüz tane tezgâh olduğunu söylediler. Şehirdeki evlerde fıstık ağaçları çoktu. Hâlbuki Belh ve Toharistan halkı, fıstığın yalnız dağda yetiştiğini, başka bir yerde olmadığını sanırlar.

Tûn'dan çıkınca o Giylek'li bana, vaktiyle Tûn'dan Gunabâd'a[320] gidiyorduk, hırsızlar önümüze çıkıp bize üst oldular. Birkaç kişi korkularından kendilerini kuyuya attılar. Sonradan, onların bir tanesinin babası vardı, onu pek seviyordu. Geldi, birisini parayla tuttu, oğlunu çıkarmak için kuyuya indirdi. O toplulukta ne kadar ip varsa getirdiler, birçok da

adamlar geldi. Tam yedi yüz arşın ip saldılar, adam ancak kuyunun dibine vardı, ipi oğlana bağladı, ölü olarak yukarıya çekip çıkardılar. Adam dışarı çıkınca, bu kuyuda pek fazla su var, akıp gidiyor dedi, bu yeraltındaki su, dört fersahlık yere gitmede diye hikâye etti. Bu kuyuyu Keyhusrev açtırmıştır derler.

Rebiyülâhirin yirmi üçüncü günü Kayın[321] şehrine geldik. Tûn'dan oraya on sekiz fersahlık yol var, fakat yol sarp olduğundan kervan ancak dört günde gidebiliyor. Kayın büyük ve sağlam bir şehir. Şehrin çevresinde bir hendek var. Cuma mescidi şehrin içinde. Maksurenin bulunduğu yerde büyük bir kemer var ki Horasan'da ondan büyük bir kemer görmedim. Bu kemer, o mescide göre değil. Şehirdeki bütün yapılar kubbeli. Kayın'dan doğu kuzeye doğru gidilince on sekiz fersahlık yolda Zevzen şehri, güneye doğru gidilirse otuz fersahlık yerde Herat şehri var. Kayın şehrinde Dost oğlu Ebû-Mansûr Muhammed adlı bir adam gördüm. Her ilimden haberi vardı. Tıp, nücum ve mantık biliyordu. Bana bu göklerle

yıldızların öte yanında bir şey var mı, ne dersin? diye sordu. Ben, "şey" ancak bu göklerin içinde olanlara denir, dedim. Bu göklerin dışında mücerret bir şey var mı, bu hususta ne dersin? dedi. Âlem dedim, çaresiz mahduttur ve haddi de "felek-ül- eflâk" tir.[322] Had ona derler ki kendisinden başka ne varsa hepsinden ayrı olsun. Bu malûm olunca feleklerin dışının, içine benzemediği katiyetle anlaşılır ve böyle olması icap eder. Bu söz üzerine dedi ki: Aklen sabit olan şeyin sonu var mıdır, yok mudur? Nihayeti varsa nereye kadardır? Yoksa mâkulât âlemi, namütenahidir. Peki, namütenahi nasıl olur da yok olur? Bu çeşit birkaç mübahesede bulunduk. Bu hususlara çok hayretteyim dedi. Kim hayret etmemiş ki ya? dedim. Ubeyd-i Nişaburî ve Zevzen reisinin inadı, isyanı yüzünden Kayın'da bir ay kaldım. Emîr Giyleki'nin rikâbdar'ını oradan geriye yolladım.

Kayın'dan çıktık, Serahs'e hareket ettik. Cemaziyülâhirin ikinci günü Serahs'e vardık. Basra'dan Serahs'a üç yüz doksan fersahlık yol var, böyle tahmin ettim. Serahs'tan çıkınca

yolda Ca'ferî, Amrî ve Ni'metî kervansaraylarına geldik. O üç kervansaray da birbirlerine yakındır. Cemaziyülâhirin on ikinci günü Mervrod şehrine geldim, iki gün sonra oradan çıktık, Âbi Germ[323] yoluyla ayın on dokuzuncu günü Faryab'a vardık. Oradan Faryab'a kadar otuz altı fersahlık yol vardı.

Horasan emîri Selçuk oğlu Mîkâil oğlu Ebû Süleyman Davud Çağrı Beg'di ve Şeburgân'daydı, idare merkezi olan Merv'e gitmek üzereydi. Biz, yol eminlik olmadığından Senglan'a[324] gittik. Oradan Sedere[325] yoluyla Belh tarafına geldik. Sedere kervansarayına varınca kardeşim Hace Ebü-l-feth Abdülcelîl'in, Horasan emîri Ebû-Nasr'ın vezirinin adamları arasında olduğunu duyduk. Horasan'dan gideli yedi sene geçmişti. Destgerd'e[326] erişince Şeburgân'a gitmekte olan ağırlık ve eşya gördük. Benimle beraber bulunan kardeşim, bunlar kimin eşyası? diye sordu. Vezirin dediler. Siz Ebü-l-feth Abdülcelîl'i tanıyor musunuz? diye sordu. Onun adamlarından biri bizimle beraber

dediler. Derhal yanımıza bir adam geldi ve nerden geliyorsunuz? diye sordu. Hacdan geliyoruz dedik. Dedi ki: Efendim Hâce Ebü-l-feth Abdülcelîl'in iki kardeşi varmış. Bunca yıl evvel hacca gitmişler. O daima onları özler durur. Herkesten onları sorar, fakat bir türlü kimse haber vermez. Kardeşim, biz dedi, Nâsır'dan mektup getirdik. Efendin gelince ona vereceğiz. Bir müddetçik geçti, kervan yolda durdu, biz de durduk. O uşak dedi ki: Şimdi Efendim geliyor, sizi bulamazsa üzülür. Mektubu bana verirseniz ona görürüm, memnun olur. Kardeşim sen, Nâsır'ın mektubunu mu istiyorsun, Nâsır'ı mı? İşte Nâsır buracıkta dedi. Adam öyle bir sevindi ki ne yapacağını bilmedi. Biz Belh'e Miyan-Rusta yoluyla gidiyorduk, kardeşim Hâce Ebü-l-feth, Destgerd yoluyla gelmişti, vezirin maiyetinde Horasan emirine gitmedeydi. Bizi duyunca Destgerd'den geri döndü. Cemugiyan köprüsünün başında bekledi. Biz de gelip ulaştık. O gün, dört yüz kırk dört yılı cemaziyülâhirinin yirmi altıncı cumartesi günüydü. Kavuşacağımıza hiç ümidimiz

yokken, defalarca tehlikelere düşmüş, canımızdan ümidimizi kesmişken yine birbirimize kavuştuk, birbirimizin yüzünü görüp sevindik, ulu Allah'a bu yüzden şükürler ettik. Bu tarihte Belh şehrine geldik. Hâle uygun olarak şu üç beyti söyledim:

Dünyanın mihneti, eziyeti çoktur ama

Şüphe yok, iyinin de sonu vardır, kötünün de.

Gök, bizim için gece gündüz yolcudur, döner durur.

Biri gitti mi izinden bir başkası gelir çatar.

Geçecek seferi nihayet bitiririz ama

Sonunda bitip tükenmeyecek bir sefer gelecektir.

Belh'ten Mısır'a, oradan Mekke'ye, oradan da Basra yoluyla Fars iline varıp Belh'e geldiğimiz bu yolculuğumuzda, etraftaki ziyaretlere vesaireye gidişimiz hariç, iki bin iki yüz yirmi fersah yol çekmişti. Gördüğüm ve başımızdan geçen şeyleri dosdoğru yazdım, anlattım. Rivayetlerde duyduğum şeylerde yanlış ve yalan varsa okuyanlar onları bu zayıfın düzüp

koştuğunu sanmasınlar ve beni kınayıp aleyhimde bulunmasınlar. Ulu Allah başarı verir de doğu tarafına da gidersem gördüklerimi yüce ve ulu Allah izin verirse buna eklerim. Hamd âlemlerin rabbi Allah'a.

Salavat Muhammed'e, bütün evlâdına ve ashabına.

—AÇIKLAMA—

1 ***Kubadiyan, Kavadiyan.*** Amuderya'nın kıyısında ve Saganiyan (Çaganiyan) eyaletinin hududu üzerinde bulunan bir şehrin kasabası. Asıl şehir Tirmiz'in aşağısında diğer küçük nehirlerle birlikte Ceyhun nehrini teşkil eden Bedahşan ve Yahçap nehirlerinin birleştiği yerlere yakındır. Kubadiyan, Tirmiz'den daha küçüktür (Yakut: Mu'cem-ül-buldan, Wustönföld. c. 4, s. 196).

2 ***Penç - dih.*** Merv eyaletinde birbirine çok yakın beş köyü olan bir yerin adıdır. İlk olarak birbirinden ayrı ayrı olan bu köyler, zamanla büyüyerek nihayet bir şehrin muhtelif mahalleleri haline geldi. Bu kasabaya Fenc-dih de derler (Yakut, Paris 1861, Barbier de Meynard tercümesi, Dict. Joe. de la Perse, s. 116).

3 ***Mervrod.*** Bu adı taşıyan bölgenin merkezidir. Ebû-İshak-el-İstahri'nin dediğine göre bu şehir, Buşenç'ten (Fuşenç) küçüktür. Arazisinden büyük bir nehir geçer, iki

kıyısında birçok üzüm bağları ve bostanları vardır. Arazisi verimli, havası iyidir. Makdisi'ye göre halkı, fizyonomi ve şive bakımından Garcistan ahalisine benzer. Yakut, Merv kelimesinin beyazımsı çakmak taşı manasına geldiğini söylüyor. Rud kelimesi de Farsça nehir anlamınadır (Ebû-İshak-el-İstahri, ed. de Joeje Vai rejnorum. Leyden, 1870, s. 260 -270. Makdisi: Descriptio împerü Moslemici, ed. de Goeje, deyden. 1877, s. 323).

4 ***Cuzcanan.*** Nâsır-ı Husrev bu ad ile eyaletin merkezi olan Enbar'ı kastediyor. Cuzcanan veya "Cuzcan", Belh ve Mervürrud şehirlerinin arasındaki eyaletin geniş bir bölgesidir. Başlıca şehirleri, bugün Meymene adını taşıyan Yahudi'ye yahut Cuhudan, Şibirgan, Uşturuç, San, Enbar IX'uncu yüzyılda bir Kürt kolonisi tarafından işgal edilmekte olan ve bugün Anhoy denen Andhoç'tur. Hicretin IV, V'inci yüzyılında Enbar, Cuzcanan'ın en mühim şehri ve bu eyaletin Ferigun ailesine mensup hükümdarı

olan emirin oturduğu şehirdi. Akan sularla yetiştirilen üzüm bağlarıyla ve bahçeleriyle çevrilmişti. Evleri kerpiçten yapılmıştı. Enbar'da bütün Horasan'a ihraç edilen deriler tabaklanmaktaydı. Cuzcanan'da insana lâzım olan her şey çok ucuz ve alışveriş fazlaydı. Kudame'ye göre bu bölgenin vergisi iki yüz yirmi bin dört yüz dirheme çıkmadaydı. Sonradan Cuzcanan, Harzem'e ilhak edildi.

5 ***Yezdcurd Yılı.*** 410 yerine 413 okumalı. Yezdcürd tarihi miladi 631 - 32 ve Hicrî 11'e tekabül eden İskender tarihinin 16 Haziranın 944 ünde başlamıştır.

6 ***Şiburgan***. Şimdi Şibirgan denmektedir. Cuzcanan'ın bir şehri olan Şiburgan, bu eyaletin merkezi olan Yehudiye'den iki günlük bir mesafededir. Buradan akarsular geçer. Mahsulü bilhassa hububattır. Toprağı az meyve yetiştirir. Fâryâb'dan üç günlük mesafededir. Bu şehrin ismi bazen İsfurkan ve Sufurkan gibi yazılır. Marko Polo, onu Sofurgan diye anar ve der ki: Burada yetişen kavunlarla balkabaklarını dilim dilim kesip

kuruturlar ve bunu satarlar. (Le Livre de Marcopolo ed. 1865. c. I, s. 105).

7 ***Faryab, Farab, Baryab.*** Cuzcanan'ın, Talikan'dan üç günlük mesafede bulunan, gayet mümbit ve mamur bir şehridir. Evleri kerpiçten yapılmıştı. Cuma namazını kıldıkları büyük caminin hiç minaresi yoktu. Faryab, meşhur filozof Ebû-Nasr Muhammed'in memleketidir ve şarklıların Muallim-i Sâni dedikleri ve Ortaçağ muharrirlerinin Alfarabius diye andıkları İbn-i Hallikân tarafından biyografisi yazılan bu filozof 330'da (950) öldü. Kendisi İbn-i Sînâ'nın üstadı idi. Faryab'ın yerinde şimdi Devlet-abâd köyü vardır ki Belh'in kuzeyindedir.

8 ***Talikan.*** Bu adı taşıyan iki şehir vardır. Birisi Mervürrud'ta, diğeri Kazvin'dedir. Birincisi Faryab'tan üç, Belh'ten altı günlük mesafede bulunmaktadır. Dağlardan bir ok atımı mesafede bir ovada kurulmuştur. İçinden koca bir ırmak geçer. Evleri kerpiçten yapılmıştır. Bağ ve bahçeye az rastlanır. Mesahası Merv kadar ve Belh'e nispetle küçüktür. Havası

Merv'den daha iyidir. Hafız Ebru der ki: Talikan'da suyu gayet sıcak olan bir çeşme vardır, isiliği o kadar yüksektir ki içinde et pişirilebilir ve bir kazan su kaynatılabilir. Talikan'ı çevreleyen tepelerin birisinin eteğindeki bir mağarada dört yüz seneden beri gömülmüş olan ve çürümemiş bulunan altı ceset görülür. Talikan'ı Thaikan şeklinde yazmışlardır, Marko Polo bunu aynen böyle yazar: "Orada Thaikan isminde bir kale vardır. İçinde büyük buğday pazarı var. Gayet güzel bir ülke olup güneyine düşen dağlarda hep tuz ocakları vardır" (Le Livre de Marcopolo, Chap. XLV, s. 113).

Talikan'a siper olan kaleye Nukre Kûh - Gümüş dağ derlerdi. 618'de (1221) Cengiz Han tarafından yıktırıldı. Bundan başka bugün de Talikan adını taşıyan ve Afganistan'ın Katagan ilinde bulunan bir şehir vardır. Bu da Moğol akınından önce önemli bir şehirdi.

9 ***Serahs.*** Merv ve Nişabur arasında ve her iki şehirden altışar günlük bir mesafede bulunan Horasan'ın çok eski bir şehridir. Bazı yazarlara

göre Keykâvus devrinde kurulmuştur. Öbür yandan bazı tarihçiler, buranın Efrasyab tarafından kurulduğunu söylerler. İskender Zülkarneyn burasını büyüterek sağlamlaştırmış. Serahs bir ovada kurulmuştur. Herat nehrinin arta kalan sularından başka bir nehri yoktur. Yılın bir kısmı nehir yatağı kupkurudur Serahs, Merv'in yarısı kadardır. Evleri kerpiçtendir. Suyu da kuyulardan temin ederler. Değirmen taşları beygirler tarafından döndürülür. Bu şehir Horasan'ın ticaret ambarlarından biridir. Bu ülkenin başlıca zenginliği devedir. Şehrin etrafında az köy vardır. Serahs halkının fizyonomisi ve dili Garcistan halkına benzer. (İstahri, s. 272, Makdisî, s. 312 - 313. Yakut, Fransızca tercümesi, s 307-308).

10 ***Rükneddin Ebû - Tâlib Tuğrul Bey Muhammed.*** Selçukîlerden Kâkûyeoğulları hükümetini kuran Alâüddevle'nin oğlu Emir Ebû-Mansur Feramurz tarafından müdafaa edilen İsfahan şehrini ancak uzun bir muhasaradan sonra alabilmişti. 443 yılı

muharrem ayında (1051 Mayıs) şehre girdi. Ebû-Mansur'a kaybettiği İsfahan'a karşılık Yezd'le Eberkuh beyliği verildi.

11 ***Hace Hibetullah Muvaffak.*** Sultan Tuğrul Bey'in kâtibiydi. Meşhur Ebû-Mansur-el-Künderi'yi Arapça mektuplar yazmak üzere kâtip tayin etmesini padişaha bu zat, tavsiye etmişti. El - Künderî, 456'da (1063) Alp Aslan tarafından öldürtüldü. Muvaffak, Nişabur Şafiilerinin reisi olan ve daha ziyade İbn-i Muvaffak adıyla tanınan Ebü-Salih Muhammed'in babasıydı. Tuğrul Bey'in aldığı halife, El-Kâim bi-emrillah'ın kızı Seyyide'yi Bağdat'a kadar götürmeye bu zât tayin edilmişti. Yolda 456'da (1064) çiçek hastalığına tutularak öldü. (îbn-il-Esir, c. X, s. 23).

12 ***Kumis.*** Farsça "Kuh-i-mis - Bakır dağ" kelimesinin Arapçalaştırılmış şeklidir. Boyu 80, eni 60 fersah olan geniş ve dağlık bir bölgeye verilen addır. Havası iyi, meyvesi bol, fakat nüfusu azdır. Kumis'in ahalisi fazilet, tevazu ve takva sahibi insanlar olmakla şöhret

bulmuşlardır. İlim ve sanata karşı hevesliydiler. Eyaletin merkezi "Damgân", başlıca şehirleri Simnan, Bistam, Zagne, Biyar ve Mogon'dur. Nasr-ı Husrev, Bayezid-i Bıstamî'nin kabri bulunan Bistam'a Kumis demiştir. Bistam, Nişabur - Rey yolu üzerindedir. Yakut, İbn-i Muhelhil'den rivayet ederek der ki: Burası, küçük bir şehre benzeyen büyücek bir kasabadır. Meşhur Şeyh Bayezid-i Bistâmî burada doğmuştur. Bu şehirde yetişen ve Irak'ta satılan çok san ve gayet lezzetli bir cins elmaya da Bistâmi derler. Şehrin karşısında, bir tepe üstünde, duvarları gayet sağlam, burçları ve zindanları olan geniş bir kale vardır. Şâhpûr Zül-Ektaf kurdu derler. Makdisî'ye göre Bistam şehri az nüfusludur. Birçok güzel meyve yetiştiren bağ ve bahçelerle çevrilmiştir. Şehrin etrafı çok güzeldir. Zarafetle inşa edilmiş büyük cami, çarşının ortasında bir kale gibi yükselmiştir. Şehrin her tarafında akarsular vardır. Şeyh Bayezîd'in türbesi şehrin ortasında ve büyük çarşıya yakın bir yerdedir. Bu zatın adı İsa

oğlu Tayfur'dur. Adı Sürûşan olan büyük babasının babası ateşe tapanlardanken Müslüman olmuştu. Bayezid 261'de (m. 874) öldü. Türbesinin üstündeki kubbeyi 700'de (1313) Moğol prenslerinden Olcaytu yaptırmıştır. Bayezid'in torunlarından olan Şeyh Şerefeddin, bu şehzadenin piri imiş. Şehrin bugünkü haliyle türbesinin fotoğrafı için Sefer-name-i Nâsıreddin Şah ve Meşhed'e bakınız, Tahran, 1288 (1870), s. 88-89.

13 ***Damgan.*** Kumis eyaletinin merkezidir. Rey - Nişabur yolu üstündedir. Suyu az olan ve Bistam'dan daha küçük bulunan bu şehir kayalık arazi üzerinde kurulmuştur. Bazı mahalleleri harabe halindedir. Şehrin duvarından üç kapı açılıyor. Biri, şehrin yüksek kısmında, biri aşağı tarafında olmak üzere iki pazarı vardır. Bu pazarların dükkânlarının geliri Dıhistan ve Efrave kervansaraylarının bakımı ve misafirlerin masrafı için vakfedilmiştir. Büyük cami, şehrin ortasındadır. Hamamları fenadır. Havuzları Merv'dekilere benzer (Istahrî, s.

211, Makdisî, s. 256, Yakut tercümesi, s. 223).

14 ***Abhuri.*** Nişabur - Rey ana yolunun üzerindeki Kuşe ve Ahuvan arasında bulunan bu yer bugün bir çölden ibarettir. Sulanabilen arazisi Damgânlılar tarafından ekilmektedir. Çaştharan, Ahuvan ve Simnan arasında ve bu sonuncudan üç fersah mesafede bulunan bir yerin adıdır. Bugün orada kimse oturmamaktadır. Çaştharan'da bir bakır madeni vardır. Yeraltında açılan bir kanal vasıtasıyla oraya, Simnan ahalisinin birkaç parça araziyi sulayıp ekebilecekleri kadar su temin ediliyor. (Seyahat-nâme-i Nâsıreddin Şah, Tahtan 1870: 1286, s. 56-58). Horasan ana yolu üzerinde bulunan Simnan'ın pazar ortasında güzel bir camisi vardır. Su öyle taksim edilmiştir ki her şehirli sırayla su payını alır ve havuzlara doldurur. Rey'den gelirken, Simnan'dan evvel Simnanek denen bir köyden geçilir.

15 ***Levasan.*** Demavend dağının yamacında bulunan bir bölgenin adıdır. Büyük Levasan

ile küçük Levasan diye iki kısma ayrılmıştır. Her biri 40, 50 köyü ihtiva etmektedir.

16 ***Kuhe, Kuhed.*** Halk tarafından Kuhe denen Kuhed, Yakut'a göre Rey bölgesinin iki mühim kasabasının adıdır. Birincisine Kuhed-i Ulya, yahut Sulu Kuhed derler. Çünkü Rey arazisini sulandıran ırmaklar oradan ayrılıyor. Ben, 617'de (1220) Moğol akınından evvel oradan geçmiştim. Birçok kervansarayı, bir pazarı ve güzel bir sofi hanikahı bulunan geniş bir kasabaydı. Kuhed-i Süfla, yahut Eşekli Kuhed, Rey'le Kuhed-i Ulya arasında ve bu sonuncudan bir fersah mesafede bulunmaktadır. Burası da bana aynı derecede zengin ve kalabalık göründü. Burada da güzel bir pazar dikkat nazarımı çekti (Yakut, s. 465).

17 ***Kazvin.*** Ta eski İran padişahlarının zamanından beri, müstahkem bir yerdi. Orada ülkeyi Deylemlilerle eşkıya hücumlarına karşı korumak üzere birçok askerî kıtalar bulundurulmaktaydı. Buraya Kesvin dendiğini İbn-i Fakıyh, Yakut'tan rivayet eder.

Istahri'ye göre Kazvin'in bir mil kare

mesahası varmış. Ahali, sularını yağmur sularından, kuyulardan ve bir de geniş araziyi sulamaya kâfi gelmeyen küçük bir yeraltı kanalından temin etmektedir, başka suları yoktur. Bu kuraklığa rağmen yiyecek ucuz ve meyve boldur. Dışarıya kuru üzüm sevk eder.

Kazvin, iki ayrı şehirden meydana gelmiştir. Küçüğüne Şehristan denir ve müstahkem bir surla çevrilmiştir. Bunu çeviren ve yine bir surla korunan diğer bir şehir vardır. Bunların dışında bağ ve bahçeler, ondan sonra da ekilmiş arazi gelir. İbn-i Fakıyh'e göre, bugün Şehristan adını taşıyan bu iç şehri Şâpur Zül-ektaf kurmuştur.

Harun-ür-Reşid, Horasan'a gitmek üzere, Cibal eyaletinden geçtiği sırada halk, kendisine, komşuları, olan Deylemlilerden çektikleri eziyetlerden şikâyette bulundular. Halife Kazvin'e gitti, orada, şehri korumak için surlar yaptırdı ve Haccac'ın oğlu Muhammed tarafından 254'te (868), yapılmış olan caminin yerini tutacak büyük bir cami kurdurdu.

Kazvin'de otururken halife, kendisini telâşa düşüren bir hadise ile karşılaştı. Alarm borusunun çalındığını işitti. Ahalinin dükkânlarını kapatarak düşmanı karşılamak üzere silâh başına koşuştuğunu gördü. Halife ahalinin bu haline o kadar acıdı ki, on bin dirhemlik bir vergiden başka, vergilerini kaldırdı.

Kazvin'de büyük ve şöhretli erenlerin türbeleri vardır. Orada her edilen adak makbul olurmuş. Bu ziyaretgâhlar, Sâlîkân, Şehristanek ve Dihek camileriyle sura dayanan Bâb-ül müşebbek'den ibarettir. Kazvin'in harikalarından biri de, Âl-i Büveyh emirlerinden İmâd-üd-Devle Ebûl - Hasan Ali'nin (338: 949) azat edilen kölelerinden Emir Humartaş tarafından yaptırılmış, büyük caminin maksuresidir. Üzerinde karpuz şeklinde çok yüksek bir kubbesi vardır. Eşine ne İslâm, ne de kâfir memleketlerinde rastlanır. Kazvin'de bir de Rastak-uş-seîr- Arpacılar çarşısı vardır ki burada at pazarı kurulur. Oraya satılmak üzere getirilen atlarda

yara varsa derhal meydana çıkar derler. Bâb-ül-müşebbek mezarlığında birçok filozoflar din âlimleri ve zahitler gömülüdür. Perşembeyi cumaya bağlayan akşamlarda oraya dua ve ziyaret için gelirler. O geceler o mezarlardan ışıklar fışkırıp yere düşer. Ben kendim bir gece buna şahit oldum. Bir kabirden bir ibrik yüksekliğinde yuvarlak bir şeyin fırladığını gördüm. Bir ok atımından daha yükseğe çıktı, ışığı etrafı aydınlattı, benim de bulunduğum kalabalık halk, hep bunu seyredip "Allahu ekber" ve "Lâ ilâhe illallah" diye bağırdılar. Bu nurani yuvarlağın rengi hiç de ateşin rengine benzemiyor. Yeşilimsi rengiyle daha ziyade ayın rengini andırıyordu. Tekrar yükseldiği yere düştü (Istahrî, s. 211. Yakut, Barbier de Meynard, s. 441 - 445. Kazvini, ed. Wüstenfeld, Goettingue, 1848, s. 290 - 294).

Hamdullah Müstevfi, Tarih-i Güzide'sinin sonunda, doğduğu bu şehir hakkında malumat vermektedir. Bu Barbier de Meynard tarafından tercüme edilip 1857 yılında Journal

Asiatique'te neşredilmiştir. Humartaş tarafından kurulan hayır kurumlarını belirten ve onun vakfettiği şeylerin listesini veren yazılar Hasan Ali Han tarafından toplanmış ve Mir'ât-ül-büldân-ı Nâsırî'ye ilâve edilmiştir (Tahran, 1297. c. IV, s. 109- 111).

Kazvin'de yapılan ve Çamuş denen ayakkabıları hâlâ İran'da makbuldür.

18 ***Bil, Kabban...*** İstahri, İbn-ı Havkal ve Makdisi, bu kasabalarla bölgelerin adını bile anmıyorlar. Yakut, Bil hakkında çok müphem malûmat vermektedir. Diyor ki: Ebû- Sa'd'e göre Bil bir kasabanın ismi, Ebû-Nasr'a göre, Rey eyaletinin bir bölgesinin adıdır. Zühd ve takvasıyla tanınan Abdullah ibn Hasan ar-Râzi al Bili ile 330'da (941) ölen Ebû Abdullah Muhammed al Bili bu şehirde doğmuşlar. (Yakut, trc. s. 129).

19 ***Harzevil.*** Schefer'in gördüğü yazmalarda bu kasaba çeşitli imlâ ile yazılmıştır. "Ferheng-i Nasırı", burasını "Mencil" diye anıyor. Mencil, diyor, Tarem eyaletinin bir nahiyesidir. Harzevil köyü buna pek yakındır. Havasının

temizliği, sularının bolluğu ve ağaçların çokluğuyla meşhurdur. Bir dağın yamacında kurulmuştur. Evleri, âdeta üst üste gibidir. İskender Münşi'nin "Âlem-ârây" adını verdiği Şah Abbas'a ait tarihinde öyle yazılıyor: "Kutlu at yılında (1003: 1594) Şıh hazretleri, Tarem'e kondular ve birkaç gün bir dağın yamacında kurulan Mencil kasabalarından Mencil ve Herzevil'de oturdular. Evleri âdeta birbiri üstüne yapılmıştı. Köy, bahçelerle kuşanmıştır. Hoş ve berrak sulu çeşmelerle dağın yükseklerinden akarak bir tek yatağa dökülür ve aşağıya doğru akar. İlkbahar mevsiminde çiçekler ve kokulu nebatların bolluğundan bu bahçeler birer cennet köşesi kesilir.

20 ***Tarem.*** Dağları Kazvin'e Deylem cihetinden hâkim olan geniş bir bölgenin adıdır. Gayet verimli, sulak, yemyeşil köylerle bezenmiştir. Tarem iki kısma ayrılmıştı: Biri, Baç yahut Taç kalesiyle yüz kadar köyü içine alan Yukarı Tarem (Tarem-i Ulya), öbürü Şemİran ve Firuzabad şehirlerinin bulunduğu Aşağı Tarem

(Tarem-i Süflâ). Hasars Ali Han Sanî-ud-devle, "Mir'ât-ül-büldân-ı Nâsırî" adlı eserinde Tarem hakkında tafsilât vermektedir, (c I, 334 -337).

21 ***Şah-Rûd, Sepîd-Rod.*** Kazvinî diyor ki: Bu iki kaynak, Azerbaycan dağlarındadır. İki ırmak olan bu sulardan Şah-Rûd'un yatağı kayalık ve çakıllıdır, akıntısı da çok hızlıdır. Akışından çıkan gürültü müthiştir, uzun bir mesafeden işitilir. Sepid-Rûd daha ağırca akar ve suyun miktarı Şah-Rûd'unkinden daha fazladır. Dağlar arasından akan bu iki ırmak Giylan'dan bir günlük mesafede birbirine karışarak büyük bir nehir olur. Bu ülkeden geçer. Halk, bu nehrin suyunu içtiği gibi arazi de bu suyla sulanır. Bunun için de birçok arklar açılmıştır. Bu nehir Hazer denizine dökülür. (Âcâib-ül-mahlûkaat. 1849, Goettingue, 9: 181).

22 ***Şemiran.*** Bu müstahkem yeri Arap coğrafyacıları Şemiran ve Şemîrem diye kaydederler. Yakut bu kaleyi tarif ederken ancak İbn-i Muhilhil'in verdiği malûmatı

yazar. İbn-i Muhilhil diyor ki: Şemiran adıyla tanınan, Deylem padişahının kalesine vardım. Padişah sarayları içinde bundan daha genişini ve bundan daha iyi kurulmuşunu hiç görmedim. Orada muhtelif hacimde 2850 kadar ev ve saray vardı. Bu kalenin ilk sahibi olan Musafir oğlu Muhammed, sağlam, iyi ve ustalıkla yapılmış bir binayı görünce, onu yapan işçinin ismini sorup anlamayı âdet edinmiş. Sonra gönlünü almak üzere ona bir miktar para gönderir ve saraya geldiği takdirde kendisine bu paranın iki mislini vereceğini vadederek bu şekilde onu elde ettikten sonra artık hayatı boyunca kaleden dışarı çıkmasını yasak edermiş. Bundan başka, kendi tebaasının gençlerini alarak bu işlerde kullanırmış. Âl-i Büveyh emirlerinden Fahr-üd-devle, burasını 379 - 989 da zapt etti. Şemiran İsmailîler tarafından tahrip edildi. Harabelerini ziyaret eden Yakut, bu harabeler, orasının ehemmiyetini göstermedeydi diyor. (Dic. Goe. Per. ş. 319). Makdisî, Şemiran'ın, Salarvend'in kalesi olduğunu ve orada

altından aslanlar ve güneşle ayın şekilleri bulunduğunu söylüyor, (s. 360).

23 ***Salaroğullarından İbrahim oğlu Cestan.*** Tuğrul Bey tarafından 430 -1038 de Deylem ve Taberistan valiliğine atandı. Fakat Selçuk padişahı tarafından Cüzcanan kendisinden alınarak Minûçihr'in memurlarından Asfar'a verildi.

24 ***Serab.*** Erdebil ve Tebriz arasında ve Erdebil'e üç günlük mesafede bulunan Serab'tan, aynı adı taşıyan ve kaynağı Sılam dağında bulunan bir nehir geçer. İklimi soğuktur. Geçtiği arazide bol miktarda buğday ve hububat yetişir. Fakat meyve ve üzümü azdır. (Dictionnaire geographique de la Perse, s. 306).

25 ***Tebriz.*** M. Barbier de Meynard, "Dictionnaire geographique, historique et lıtteraire de la Perse" de Yakut'un Tebriz maddesine, Hamdullah Mustevfi'nin Nuzhet-ül- kulûb'iyle Ahmed Râzi'nin Heft-iklim'indeki yazılarını da almıştır. İbn-i Batûtâ, bu şehrin XIV'üncü yüzyıldaki durumu hakkındaki dikkati çeker

ve merak verici tafsilât verir. (Bk. Voyage d'İbn-i Batûtâ, traduit par c. Defremery et le docteur B. R. Sanguinetti. Paris 1854. Tome H, s. 129). Muhammed Hasan Han Sanî-ud-devle, Mır'ât-ül- büldân-ı Nâsırî'sinde bu şehir hakkında doğu ve batı coğrafyacılarının bütün yazdıklarını hülâsa etmiştir, (c. I, s. 337 - 419).

26 ***Ebû-Mansûr Vehsûdan.*** Hicrî 330'dan (914) beri Azerbaycan'da hüküm süren Salaroğulları, yahut Müsafir oğulları sülâlesinin en son müstakil hükümdarıydı. Nâsır Husrev'in oradan geçişinden 8 yıl sonra, yani 446'da (1064) Tuğrul Bey Tebriz'e yürüdü. Yaklaşınca Ebû-Mansûr, hediyeler gönderip kendisine muti oldu. Sadakatini ispat etmek için oğlunu da rehine olarak kendisine teslim etti. Camilerde Selçuk padişahın adını hutbe okuttu. (İbn-el-Esîr, c. IX, s. 416).

27 ***Tebriz depremi.*** Bütün Şark tarihçileri, 434'de Tebriz'in büyük bir kısmını yıkan korkunç depremi kaydederler. Süyûtî'nin "Keşf-us-salsale fî evsâf-iz-Zelzele"sinde İbn-i

Kesir ve Zehebi'nin kayıtlarına dayanarak bu felâket hakkında kısaca malumat vermededir. İbn-el-Esîr, bu vakayı şöyle anlatıyor: 434 yılında şiddetli bir deprem, Tebriz şehrini yerinden oynattı. Kale, surlar, evler, çarşılar ve hükümet sarayının büyük kısmı hep hâk ile yeksan oldu. O esnada bir bahçede bulunan emir Ebû-Mansûr Vehsûdan, ölümden kurtuldu. Ölenlerin, sayımdan sonra 50 bin kişiye vardığı anlaşıldı. Emir bu müthiş faciadan duyduğu teessürü belirtmek üzere siyahlar giyindi. Yâfiî, Zehebi, meşhur fıkıh bilgini Ebû-Zer Abbâd-el-Herevî'nin kendi evinin enkazı altında gömülerek öldüğünü yazıyor. Ölümünde yetmiş sekiz yaşındaydı. Kadı Rükneddin, bu depremin Müneccim Ebû- Tâhir-i Şîrâzî tarafından haber verilmiş olduğunu bildiriyor. Emir Mansûr, bu âlimin tavsiyesi üzerine 435 de güneş akrep burcuna girdiği anda, şehrin tekrar kurulmasına başlanmıştı. Şehrin geçirdiği bu müthiş sarsıntıyı şair, Tebrizli Katran, bir mersiye ile tasvir etmiştir.

28 ***Katran.*** İran tezkereleri Katran'ın doğduğu yer hakkında müttefik değildirler. Tirmiz ile Urumiye'yi gösteriyorlar. Deylem'de, Cebel'de doğmuş olması ihtimali kuvvetlidir. Kendisi Tebriz'de yaşıyordu. Âl-i Büveyh emirlerine birçok methiyeler yazmıştır. Katran 465'te (1072) öldü.

29 ***Mencik. Muhammed oğlu Ebü-l-Hasan Ali.*** Tirmizliydi. Mencik kelimesi çenk çalıcı demekmiş. İhyâ-ül-mülûk eserinin sahibinin iddiasına göre şaire bu lâkap, Tırmiz'in doğusundaki Mencik köyünde doğduğu için verilmiştir. Belâgatte ileri olan ve şiirde metanet ve selâset sahibi bulunan Mencik, çok hırçın huyluydu. Hiç kimse hicvinden kurtulamazdı. Bazı tezkerecilere göre çağaniyan emirleri tarafından çok tutulan ve takdir edilen bir şairdir. Diğerlerine göre de Gazneli Sultan Mahmud'un saray şairlerindendi. Eserlerinin mühim bir kısmı elimize geçmemiştir. Saffarilerden Ebü-l-Muzaffer Muhammed'le Sivistan emiri Ahmet oğlu Tâhir-i metheden iki gazeli kalmıştır.

30 ***Ahmet oğlu Ebû-Mansûr Muhammed Dakıykıy.*** Bazı tezkerecilere göre Belh'te doğmuş, bazılarına göre Semerkant'ta doğmuştur. Son Samanoğullarıyla çağdaştı. Sağaniyan eyaletinin valisi Emir Ebü-l-Muzaffer Muhtaç tarafından korunmuştu. Dakıykıy, bu emîrin kasidecisiydi. Sonra Sebüktegin oğlu Nasr'ın hizmetine geçti, ondan sonra da Sultan Mahmud'un sarayına intisap etmişti. Eski İran şahlarının tarihini Samanlılardan Mansûr oğlu Nuh'un emriyle nazmen yazmıştı. Bu eser, "Güştasb-nâme" adını taşır. Dakıykıy, 413'te (1022) bir Türk köle tarafından öldürüldü. Firdevsi, Şehname'sinde Dakıykıy'nın Güştasb-nâme'sinden bin beyti almıştır. Emir Ebü-l-Muzaffer Muhtaç'ı öven ve şarap âlemlerini tasvir eden birkaç kıtası bize kadar gelmiştir.

31 ***Merend.*** Tebriz'den iki günlük mesafede bulunan Merend, Makdisî'nin zamanında müstahkem bir şehirdi. Surlarının dışında birçok bağ ve bahçelerle epeyce kalabalık bir dış mahalle görülmekteydi. Büyük camisi,

çarşısının ortasındaydı.

32 ***Hoy.*** Azerbaycan'ın bir şehridir. Müstahkemdir, arazisi verimlidir. Orada Hoyciye denilen kumaş dokurlar. (Yakut, tercüme, s. 220). Hamdullah Müstevfî, Nüzhet-ül-Kulûb'da şöyle diyor: Hoy, orta büyüklükte bir şehirdir. Surunun çevresi altı bin beş yüz adımdır. Havası epeyce sıcaktır. Arazisi, Selmas dağlarından çıkan ve Aras nehrine dökülen bir ırmak tarafından sulanmaktadır.

33 ***Berkeri.*** İstahrî, İbn-i Havkal ve Makdisî, bu yeri Hoy ve Erciş arasında gösterirler.

34 ***Van.*** Aynı adı taşıyan gölün güney doğusundadır. Eski zamanda Vanagerd ve Vanapert adını taşırmış. Eski bir efsaneye göre bu şehir, Kraliçe Semiramis tarafından kurulmuş sonradan harap olmuştur. İskender seferinden az zaman evvel Kral Van tarafından tekrar kurulmuştur. XI'inci yüzyılın başlarında Van ülkesi, Ardzûnî prensleri tarafından Bizans'a bırakıldı. Sonradan da Selçukluların eline geçti. Yakut'a göre Van'da

gayet nefis halılar dokunurdu.

35 ***Vestan.*** Van gölünün güney kıyısında küçük bir şehrin ve bir bölgenin adıdır. Suyu bol, her tarafı otlak ve çeşitli meyvesi olan bir yerdir. On üç köyü vardır. Mazgallı bir surla çevrili olup müstahkem bir kalesi de vardır. (Takvim-ül-büldân: Reinaud ve Mac. Guckın. de Slane, 1840, s. 396, Cihan-nüma, İstanbul. 1732, s. 417).

36 ***Ahlat, Halat.*** Bir ovada olup güzel bağlarla, bahçelerle çevrilidir. Topraktan bir kalesi vardır. Camisi pazar ortasındadır. İçinden bir nehir geçer. Yakut, bu şehrin suyuyla meyvesinin bolluğunu övüyor ve orada kışın çok soğuk olduğunu söylüyor. Ona göre civarında bulunan gölden çıkan ve terrîh denen bir balık, her tarafa gönderilir. Bu balık, Belh'e ve Gazne'ye kadar götürülür. (Mu'cem, c. II, s. 457-8).

37 ***Nasr-ud-devle.*** 373'den 487'ye kadar (983-1094) Diyarbakır ve Cezire'de hüküm süren Emîr Rûşek oğlu Mervan'ın üçüncü oğluydu. Kardeşleri Ebû-Ali Said'le Mumehhid-üd-

devle Mansûr'un öldürülmesinden sonra padişah oldu. Hükümdarlığının başlangıcında, Bizans İmparatorluğuna baç vermekteydi. Fakat Sultan Tuğrul Bey Cezire'ye girince (446-1054) Nasr-ud-devle ona elçi gönderip Âl-i Büveyh prenslerinden satın aldığı ve şarkta çok meşhur olan bir yakutu hediye etti. Kendisini Sultan'ın bir tabii tanıyarak sağlam dostluğuna dair teminat verdi. Nasr-ud-devle, 52 sene çok rahat ve emniyet içinde yaşadıktan sonra seksenden fazla bir yaşta öldü. (452-1061). Gayet meşhur iki veziri vardı: Fahr-üd-devle Cehîr oğlu Ebû-Nasr Muhammed, Ebü-l-Kasım Huseyn oğlu Ali-el-Mağribî. Bütün doğu tarihçileri debdebesinden, edebî zevkinden, şairlere gösterdiği cömertlikten bahsederler. Nasr-ud-devle adı kendisine Halife El-? dir-billâh tarafından verilmişti. (Müneccimbaşı, İstanbul, 1285, e. H, s. 514-515, İbn- el-Esîr, c. IX, X, s. 11). Nasr-ud-devle'nin oğullarından Emîr Ebû - Harb Süleyman, Cezire eyaletinde hüküm sürüyordu. 447'de (1055) öldürüldü.

38 ***Bitlis, Bidlis.*** Ahlat'tan yedi fersah uzakta ve yüksek dağlarla çevrili derin bir vadi içindedir. Yazın gayet sıcak, kışın şiddetli soğuk yapar, şark tarihçileri buranın İskender tarafından kurulduğunu iddia ederler.

39 ***Kıf-unsur.*** Bu kale Kayf, yahut Kayfa kalesidir. Aynı adı taşıyan ve Araplar tarafından Re's-ül-gul denen şehir üstündedir ve şehre hakim bir vaziyettedir. Dicle kıyısındadır. Makdisî'ye göre Meyafarıkıyn topraklarının sınır şehridir. Procope, bu kaleyi Kifaz diye anar. İranlılar buna "Gilkend" derler. Şimdi harabe halinde olan bu yere Kefendur ve bazen Türkçe olarak Dur- bak diyorlar.

40 ***Üveys-i Karani mescidi.*** Makdisî, bu mescidin Erzen ve Maaden arasında ve bu iki şehre birer günlük mesafede bulunduğunu söylüyor. Peygamberin sahabesinden olan Üveys-i Karani, Hazreti Ali tarafında dövüşürken Sıffin'de ölmüştür. El-Kurtubi, Medine'den Şam'a giderken çölde öldüğünü kaydediyor. Mezarı Şam'da Bâb-ül-Cabiye'yle

Bâb-us-Sagıyr arasındaki kabristanda gösterilmektedir. (İbn-el-Esîr, c. III, s. 272, İbn-i Batûta, c. I, s. 222 - 223).

41 ***Erzen.*** Doğu Anadolu'da Meyafarıkıyn'le Siirt arasında bir şehirdir. Fazla malumat için bakınız: (İslâm Ansiklopedisi, Cüz 33, 1947, s. 337 - 338).

42 ***Meyafarıkıyn. (Silvan YN.)*** Diyarbakır'ın güzel bir şehridir. Hz. Ömer zamanında Müslümanlar tarafından zapt edildi. Araplar ordularını "Ayn-el-beyzâ-beyaz kaynak" denen bir su kaynağının bulunduğu bir ovaya kurmuşlardı. Şehir, elli bin dinar vererek teslim oldu. Ergen bir yaşa varmış olan şehrin her ferdi iki dinar, iki ölçek buğday, bir mut yağ, bir mut sirke, bir mut da bal vermeye mecbur tutuldu. Şark coğrafyacıları Mervanoğulları sülâlesinin merkezi olan Meyafarıkıyn hakkında pek az tafsilât vermektedirler. Yakut, Arap istilâsından evvelki tarihi hakkında uzunca bir malumat veriyor. (Mu'cem, c. IV, s. 703-707).

43 ***Amid.*** Diyarbakır'ın eski adıdır. Fazla

malumat için bak: İslam Ansiklopedisi, cüz 27, s. 601 - G04, cüz 28, s. 28, s. 605 – 626.

44 ***Harran.*** Mudaroğulları'nın hüküm sürdükleri ülkenin başlıca şehri olan "Harran" iki günlük yol boyunca uzanan dağların çevrelediği bir vadide kurulmuştur. Roha'dan, yani Urfa'dan bir, Rakka'dan iki gün mesafededir. Yapıları kesme taştan yapılmıştır. Şehre su, kanallarla getirilmiştir. Büyük Cami beyaz ve siyah taştan yapılmıştır. İbn-i Havkal'a göre Harran, Sabilerin (yıldıza tapanların) burada mabetleri vardı. Oradaki mabedin Hz. İbrahim tarafından kurulduğu rivayet ediliyordu. Halk, bu mabede büyük bir saygı göstermekteydi. (Yakut, c. II, s. 230-232. Makdisî, s. 141. İbn-i Havkal, s. 142-145. Harran ve Sabiler hakkında Mes'udi'nin Murûc-üz Zeheb'ine bakınız: Les Prairies d'or, ed. B. de Meynard, c. II, s. 61 - 65 ve c. XI).

45 ***Tebbet.*** Helâk olsun, zarar ve ziyanda kalsın manasınadır. Kur'an'ın CXI'inci suresi, bu kelimeyle başlar.

46 ***Kul-eûzu.*** "Sığınırım de" manasına gelir.

Kur'an'ın CXIII'üncü ve CXIV'üncü sureleri bu kelimelerle başlar.

47 ***Serûc.*** Mudar ilinin bir şehri olan ve Harran'dan bir günlük mesafede ve kuzeyde bulunan Bîre'den aynı uzaklıktadır. Civarı birçok ırmaklarla sulanmaktadır. Bu şehrin bahçelerinde gayet nefis ve lezzetli, nar, armut, şeftali ve ayva çıkar. Serûç XIV'üncü yüzyılda harabe halindeydi. (Tekvim-ül-büldan, s. 276-277).

48 ***Menbic.*** Husrev tarafından kurulduğu rivayet edilmektedir. Bu padişah, bu şehre Menbe adını verdiği bir ateş gede yaptırdı. Menbec, bu kelimenin Arapçalaştırılmış şeklidir. Bu şehir, Fırat'tan üç fersah, yani bir günlük yol uzaklığında bir ovadır. Halep'e iki günlük mesafededir. Kesme taştan bir duvarla çevrilmiştir. Kanallar vasıtasıyla su getirilmiştir. Her evde de su ihtiyacını temin eden kuyular vardır. Şehrin mahallelerinde ipek böceği yetiştirmek için dut ağaçları ekilmişti. Menbic'in ilk valisi, Babek oğlu Ardeşir'in torunlarından İbn-i Denyar'dır. Bu

zat meşhur fıkıh âlimi Süleyman oğlu Muhallid'in atasıdır. Halife Harun- ül Reşit, Menbic'i, Abbasî İmparatorluğu'nun askeri hududunu teşkil eden Avasım ilinin bir nahiye merkezi yapmıştı. XIII'üncü yüzyılda şehrin surları ve büyük bir kısmı bir harabe halindeydi. (Yakut, Mu'cem, c. IV, s. 654 - 656. Takvim-ül-büldan, s. 270-271. İbn-i Cubeyr, ed. Wright, Leyden, 1852, s. 250).

49 ***Halep.*** Nâsr-ı Husrev, Halep'e vardığı zaman, Beni - Kılâb kabilesinden ve Benî-Mırdas sülâlesinden Muizzüd-devle Ebû-Elvan Tunâl-ibn-i Sâlih orada emir bulunuyordu. Bunlar, Halep'i 414'ten 477'ye kadar (1023- 1084) ellerinde tuttular. Yakut, Mu'cem'de, İbn-i Butlan-el-mutetabb'in Muhsin oğlu Hilâl'e yazdığı seyahat notlarından bir parçayı alır. İbn-i Butlan diyor ki: Rusâfa'dan yola çıktık. Dört gün yürüdükten sonra Halep'e vardık. Bu şehir beyaz taştan yapılmış ve altı kapısı olan bir duvarla çevrilmiş bulunuyor. Kale, bu duvarın yakınındadır. Kalenin en yüksek kısmında bir cami ile iki kilise görülmektedir.

Bunların biri İbrahim Peygamber'in Allah'a kurban kestiği yerde yapılmıştır. Bu kalenin dibinde bu peygamberin, koyunlarını barındırdığı mağara vardır... Halep'te bir büyük cami, altı kilise ve bir hastane vardır. Halep fıkıh âlimlerinin hükümleri, İmâmiyye mezhebine göredir. Ahali, sarnıçlarda toplanan yağmur suyunu içerler. Şehirden, kışın taşan, yazın yatağı kupkuru kalan Kuvayk nehri geçiyor. Şehrin ortasında Buhturi'nin sevgilisi Alvah'ın evi görülmektedir. Halep'te meyve, sebze ve şarap az bulunur. Bulunanı da Rum ülkesinden getirilmektedir. Kumaşların satıldığı "Kayseriye", Halep'in görülüp şaşılacak yerlerindendir. Yirmi dükkândan meydana gelen bu yerde tezgâhlar, her gün yirmi bin dinar değerinde mal satıyorlar. Bu durum yirmi seneden beri devam etmektedir. Bugün bu şehir yıkılmaya yüz tutmuştur. Tek bir sağlam bina yoktur. (Yakut, c. II, s. 307 - 308). Hafız Ebru, Halep'e hasrettiği maddede, elinde bulunan bütün müelliflerin verdikleri

malumatı hulâsa etmiştir. Der ki: Şehirde yuvarlak ve gayet yüksek bir tepecik vardır. Çevresi bin arşındır: Tam tepesinde, etrafında gayet derin bir hendek kazılmış olan bir kalesi vardır. Kalenin içinde İbrahim peygamber makamı vardır. Bu peygamber, her cuma günü burada koyunlarını sağar, sütünü fukaraya dağıtıyormuş. Bunlar hep bir ağızdan "Halep", yani "sağdı" diye bağırıyorlarmış. Şehre, bunu andırmak için bu ad verilmiştir. Halep'te hutbe okunan birçok camiler var. Cuma namazını kıldıkları camiler Sultan Berkuk (744 - 801, 1382-1398) zamanında altmış dörde varmıştı. Medreset-ül-Halâve adını taşıyan medresede, havuzun yanı başında, üstünde yontma bazı şekiller bulunan ve kaideye benzeyen bir taş var. Frenklerin bu taşa karşı derin hürmetleri vardır. Bunu elde etmek için büyük miktarda para teklif etmişler. Fakat bu şehrin ve Suriye'nin valileri hiç bir zaman kaldırılmasına müsaade etmemişlerdir. Halep'te buraya mahsus bir züccaciye mamulâtı yapılır. Dünyanın hiç bir yerinde,

buradaki cam eşyadan daha güzel züccaciye eşyası yoktur. Bunların satıldığı çarşıya girince, büyük bir zevkle, büyük bir incelikle yapılmış, nakışlarla bezenmiş vazoların güzelliği insanı öyle bir alır ki insan, oradan bir türlü uzaklaşmak istemez. Halep'te camdan yapılan şeyler, hediye olarak verilmek üzere dünyanın her memleketine gider. Halep tarihi, Ebı-Tay oğlu Halepli Yahya (635-1232), İbn-i Adîm diye tanınan Kemaleddin Ebû-Hafs Ömer (660- 1262), Kadı Alâeddin Ebü-l-Hasan Aliyy-el-Cıbrini (843 - 1439) ve kendilerinden önce gelen bu tarihçilerin malumatına ilâveler yapan başka tarihçiler tarafından yazılmıştır. Daha yukarıda adı geçen İbn-i Butlan'ın tezkeresi, Nâme-i Dânişveran'a (Tahran, 1296 -1879, s. 414-428) alınmıştır. XV'inci yüzyıldan beri kuzey Suriye'den geçen bütün Avrupalı seyyahlar Halep hakkında malumat vermişlerdir. Fakat bu şehir hakkında en mükemmel eser, Dr. Alexander Russell'in kaleminden çıkmıştır: The natural history of Aleppo containing a

desciption of the City, and the principal natural productions in its neighbourhood. London. 1794, 2 vol. in 4.

50 ***Rıtl-ı Zahirî.*** 411 den 427'ye kadar (1020-1035) Mısır halifesi olan Ez-Câhir li-izâzi din-il-lâh'ın damgasını taşıyan okkadır.

51 ***Kınnisrin.*** Milâdi IX'uncu yüzyıla kadar mamur ve kalabalık bir şehirdi. Halifelerin askeri hudutlarının bir nahiye merkezi idi. Halep'e komşuluğu, çökmesine sebep oldu. 351'de (962) Bizanslılar Halep'e bir baskın teşebbüsünde bulundular ve dış mahallelerdeki halkı kılıçtan geçirdiler. Kınnisrin halkı kuşkulanarak Hamdan oğlu Seyf-üd-devle Ebû-l-Hasan Ali'nin emriyle bazıları Irak'a, bazıları Halep'e göçtü. Bu emir, ölümünden birkaç ay önce 355'de (965) Bizanslıların hücumu ihtimalinden vehme kapıldı, hücum ederlerse püskürtemeyeceğini bildiği cihetle bu şehri yıktı, camilerini yaktırdı. Bu felâketten sonra şehir bir daha canlanmadı. Kervanların, hazineye baç vermek için konakladıkları bir yer haline

geldi.

52 ***Sermin.*** Haleb'in batısında ve bir günlük mesafesindedir. Bir çarşısı ve cuma mescidi vardır. Şehirde yağmur suyundan başka su yoktur. Şehrin etrafı zeytinliktir. Serminliler, İsmailî inanışını kabul etmişlerdi. Bu mezhep yok edilirken buralılar da kılıçtan geçirildi. Yerlerine Türkmenlerle Araplar gelip yerleştiler. (Yakut, c. m. s. 83 ve Hafız Ebru).

53 ***Ebü-l-Alâ-el-Maarri.*** Hicrî 363 yılının rebiyülevvelinin yirmi yedisinde Maarra'da doğmuştur. (22 aralık 973). Rebiyülevvei 449'da (mayıs 1057) aynı şehirde öldü. Hal tercümesi, İbn-i Hallikân tarafından yazılmıştır. Onun yazdıkları, Nasr-Husrev'in şairin yaşayışına ait verdiği malumatı kuvvetlendirmektedir. (Vefeyât-ül-a'yan, Bulak, 1858, c. I, s. 47, Paris. Biograhpical Dictionary tercümesi de Slane, Paris, 1842, c. I, s. 944-98. Rieu, bu şair hakkında De Abul Ale poetae Aarabici vita et carminibus secundum codices Leydannos et Parisiensen commentatio. Bonnae, 1843, adlı bir etüt

yayınlanmıştır. Bir de "Tenvîr alâ Sıkt-al-Zend'in baş tarafında Ebû-l-Alâ hakkında malumat verilmektedir. Kahire, 1865).

54 ***El-Fusûl ve-l-Gaayât.*** Bu eser, Kur'an'ın sureleri ve ayetleri hakkında tenkidi bir tetkiktir. Bu eseri bildiren İbn-el-Cevzi'ye göre bu eser otuz defterden meydana gelmiştir.

55 ***Kuveymat.*** Arapça Kûmet kelimesinin isim tasgirinin cem'idir. Tepecikler, tümsekler demektir. Schefer, araştırmalarına rağmen bu mahal hakkında hiç bir şark müellifinde bir işaret bulamamış. Rousseau tarafından hazırlanan Bağdat, Urfa ve Halep illerinin umumî haritasındaki coğrafi isimlerin alfabetik listesinde "Koymal" görülüyor. Fakat bu ad, Urfa'nın üst tarafındaki Cülab nehri kıyısında bulunan bir köye verilmiştir, diyor. Kuveymat yerine "Kefrtap" kelimesinin konması uygundur sanıyor. Burası, Şevzer ve Maarat-ün-No'man arasında ve her ikisinden on iki mil uzaklıkta bulunan ve çömlekçiliğiyle şöhret kazanan bir köydür. Ahalisi aslen Yemen'den gelmedir. (Yakut, c. IV, s. 289,

Takvim-ül-büldan, s. 262).

56 ***Hama.*** Hafız Ebru der ki: Hama'nın adı İsrailoğulları kitaplarında anılmıştır. Yapılarının güzelliğiyle Suriye'de "Arûs-ül-bilâd - Şehirlerin gelini" adıyla anılmıştır. Refah ve servetini çok methederler. Hama'nın kuzeyinde Âsi nehri, güney ve batısında dağlar vardır. Yüksek bir yere kurulmuş olan şehir bir surla çevrilmiştir. Kapılarının önüne nehri geçebilmek için köprüler kurulmuştur. Pazarlarında her şey bol bulunur, şehrin içinde tepe üzerindeki pazara "Sûk-ül- a'lâ - Yüksek pazar" derler. Bir pazar da şehrin dışında ve nehrin kıyısındadır. Ona da "Sûk-ül-esfel - Aşağı pazar" derler. Kale şehrin bir ucundadır. Duvarlarının yüksekliği, ancak iyi bir ok atıcının okunu fırlatabileceği kadar yüksektir. Camisi şehrin içinde, tepenin en yüksek noktasında yapılmıştır. Şehir boyunca, nehrin üzerinde su çarkları yapmışlardır. Bunlar vasıtasıyla bağ ve bahçelerini sularlar ve evlere su verirler. Bunların kutru, aşağı yukarı kırk arşındır.

57 ***Suyu kesilen kaynak.*** Bu kaynak, Titus'un Irka'dan Barin'e giderken uğradığı Joseph tarafından anılan Fons Sabbathicus'tur. Josephe'e göre, bu kaynak cumartesi günleri akmazmış. Müslümanların dediklerine göre cuma günlerinde dururmuş. Reverend Samuel Lyde, bu kaynağın kireçli bir kayanın altından çıkıp araları aynı olmayan kesilişlerle, fakat yazdan ziyade kışın daha sık sık aktığını bize söylemektedir. (The Ansarveh and Ismaelyeh, a visit to the secret sects of Northern Svria. London, 1853, s. 250). Bazen suyu öyle bir şiddetle fışkırıp çıkarmış ki yolunda bulunan ağaçları kökünden çıkarıp atarmış. Fevvâret-üd-devr denen kaynak (Manastırdan akan kaynak), bugüne kadar Müslümanlar ve Hıristiyanlar için ziyaretçisi çok bir ziyaret yeridir. Nasr-ı Husrev'in bahsettiği büyük binalar, Yunan rahiplerinin bulunduğu "Mar Circis" (Saint George) manastırına ait binalardır. Manastır, kaynaktan yirmi dakikalık yolda "Vadi Ruveyd"in yukarı kısmında bulunuyor. Burckardt, Suriye ve

Filistin'e yaptığı seyahat notlarında bunları anlatır: Travels in Syria and the Holy Land, London, 1822, s. 159 - 160.

58 ***Nergisli ova.*** Bu ova, Bukay'a (Küçük bık'a) ovasıdır. Bu, kuzeydoğudan güneybatıya doğru üç fersah uzunluğunda, bir buçuk fersah genişliğindedir. Kuzey ve doğu taraftan Lübnan'ın son yamaçlarıyla Ribe'ye doğru uzanan yayla ile sınırlanmıştır. Batı ve kuzey tarafından Ansâriyye'nin işgal ettiği dağlardan ayrılan tepelerle kapanmıştır. Bu sıra dağların kuzeyinde, Hısn-Ekrad denilen bir kalenin hakim bulunduğu bir geçit vardır. "Bukay'a" ovası, ilkbaharda çiçeklerle örtülüyor. Toprağı gayet verimlidir. Ovayı çevreleyen dağ yamaçları hep zeytinliktir. Ortaçağ yazarları "Bukay'a"nın adını hiç değiştirmemişlerdir. Şark coğrafyacıları, Suriye ovalarında ilkbaharda kendi kendine yetişen nergislerin bolluğundan bahsediyorlar. (Yakut, c. III, Sayda maddesi s. 439). Trablus körfezindeki adaların birinin adı "Cezîret-ün-Nercîs" (Nergis adası) dır.

59 ***Irka.*** Küçük bir kalesi olan büyükçe bir kasabadır. İçinden küçük bir ırmak geçer. Azizi'ye göre Suriye hükümetinin sahile yakın ve kuzey sınırının en nihayetindedir ve o ilin bir parçasıdır. Irak'tan güneye doğru Trablus'a kadar on iki mil çeker. Ba'lebek'ten 66 mil ve denizden iki fersah mesafededir. Hafız Ebru, bu küçük şehre dair yazdığı kısa bir maddede, bunun "Medînet-ül-Kılâ" adıyla da tanındığını söylüyor. (Takvîm-ül-büldan: Ebü-l-Fidâ, s. 254 - 255).

60 T***rablus şehri.*** Birinci defa İmparator Marcien (450 - 456) zamanında depremden, ikinci defa da Justinien devrinde (550) de harap oldu. 638'de kapılarını Araplara açtı. Halife Muaviye, bu şehre bir Yahudi kolonisini yerleştirdi. Nicephore ile Tzimices'in Suriye'de yaptıkları harpler esnasında (966 - 969) bu şehir bir baskınla zapt edildi. 995'te imparator Vasil bu şehri muhasara altına alıncaya kadar içinde halifenin parasıyla tutulan bir askerî garnizon bulunuyordu. Bu kıtanın reisi, askerin maaşını Suriye valisinden alıyordu.

Dinî ve sivil idare Ammar ailesinin efradı elinde bulunuyordu. Nasır Husrev, Trablus'tan geçtiği sırada şehir Ammar oğlu Ebû-Tâlib tarafından idare edilmekteydi. Kendisi 464 (1071) te öldü ve yerine hicrî 503 (1109)'te Haçlılara karşı bu şehrin müdafaasını idare eden Gelâl-ül-mülk Ebü-l-Hasan Ammar geçti. Quatremere, Memoires sur l'Egypte (Paris, 1811, c. II, s. 500) adlı eserinde Ammar ailesi tarafından tesis ve idare edilmiş kütüphane hakkında İbn-i Fırat'ın bir cümlesinin tercümesini nakletmektedir. Bütün XI ve XII'inci yüzyıllardaki doğu ve batı yazarlar, şehrin bolluğunu ve civarının verimliliğini överler. Nasr-ı Husrev'in bahsettiği kâğıt yapılan yerlerden başka, Trablus'ta diğer kıyı şehirlerinde olduğu gibi camcılık da vardı.

61 ***Kalmun yahut Kalamun.*** Trablus'tan bir saatlik mesafededir ve Kura-t- Tahta'nın bir parçasıdır. Bahçelerle çevrilidir. Küçük bir kalesi vardır. Polybe, Trablus'un güneyinde Antakyos tarafından tahrip edilen bir şehirden bahsediyor. Reverend Thomson

seyahatnamesinde Nasır Husrev'in bahsettiği Kalamun kaynağından bahsetmekte ve suyunun güzelliğini methetmektedir. (Bibliotteca, Sacra, W. Thomson, New York, 1848, vol. V, no. XX, s. 9-10). Kalmun aynı zamanda Şam civarında bir dağın adıdır.

62 ***Taraberzen.*** Bu kelimenin yerine Batrun kelimesini koymak doğru olur sanırım. Taraberzen, Antakya'ya tabi müstahkem bir mevkie verilen addı. Araplar bu kelimeyi bozup "Darbessak" a çevirdiler. Bu son şekli de Haçlılar tarihlerinde zikredilmiştir. Batrun, (Ortaçağ yazarlarının Bethoron dedikleri) Trablus'un kuzeyinde, Nasır Husrev'in kaydettiği sahada bulunuyor. Bu, Menandre'e göre, Tyr padişahı Ithobaal'in Lübnan dağlılarının baskınlarına karşı kurduğu, eski "Botrys" miş. Bir piskoposluk merkezi olan bu şehir 550'de depremle yıkıldı. Arap coğrafyacıları arasında, yalnız İdrisî, Batrun'dan bahsederek, El-Hacar burnundan beş mil mesafede bir kale olduğunu söylüyor.

63 ***Cubeyl.*** Eski Bylos ve Haçlılar tarihçilerinin

Giblet dedikleri yerdir. İdrisî diyor ki: Cubeyl, deniz kıyısında bulunan güzel bir şehirdir. Bir duvarla çevrilmiştir. Etrafında üzüm bağları ve bahçeleri vardır. Limanı iyidir. Akarsuyu olmayıp ancak kuyu suyuyla idare edilir. Cubeyl'den müstahkem bir şehir olan Batrun'a kadar beş mil mesafelik bir yol vardır. (İdrisî. Geographie. ters. Jaubert, c. I, s. 356). Cubeyl, denize dayanan bir trapez şeklindedir. Limanı oldukça geniştir. Kıyısındaki iki nokta arasında bir koydan ve bu iki noktadan uzanan ve hâlâ uçlarında, limanı korumak için yapılmış burçların izleri görülen iki duvardan meydana gelmiştir. Şehrin surunda, kuzey tarafından Trablus yoluna bir kapı açılmıştır. Üstünde bir kale bulunan doğu kısmında da bir kapısı vardır. Bir amfitiyatro şeklinde yapılmış olan şehrin umumî planı, üç yüz metre uzunluğunda, 250 metre genişliğinde vâsi bir trapez teşkil eder. Giblet, üç yanı bentlerle korunmuştur. Dördüncü kısmı denize dayanmaktadır". G. Rey: Monuments de l'architecture militaire des Croises en Syrie,

Paris 1871. s. 217 - 219.

64 ***Beyrut.*** Herode Agrippa tarafından kendisine ikamet yeri seçilmişti. Bu hükümdar, orada bir amfitiyatro, hamamlar, tak ve bir tiyatro yaptırarak şehri güzelleştirmişti. Justinien devrinde, müthiş bir deprem, bütün umumî binaları harap etti. Agathias, bütün bu muhteşem binalardan ancak temellerin kaldığını söylemektedir. Beyrut, bu felâketten sonra kendini toparlayamadı. Hicrî 17'inci yılda (m. 638) Arapların eline geçti. XV'inci yüzyıl Arap tarihçilerinden Yahya oğlu Salih, "Ahbâru Beyrût" adlı bir eserde şehrin tarihini tespit etmiştir. Eserinin başlangıcında o civarda görülebilen bazı asarı atika bakayasına dair malûmat veriyor, Beyrut, diyor, tarihten önceki devirlere kadar giden bir şehirdir. Orada hâlâ rastladığımız harabeler bunu ispat eder. Şehir duvarının yapılışında birçok mermer ve granit sütunlar kullanmışlar. Malumdur ki bu sonuncu maddenin işlenmesi ve kullanması eskilere ne kadar zahmet ve külfetlere mal olurdu. Denizde de birçok

granit sütunlar göze çarpar, bunları duvarlara temel olsun diye oraya atmışlardı. Fakat üç defa dalgaların şiddetiyle yıkılıp tekrar yapılmıştır... Şehrin çevresindeki bahçelerden çıkartılan eski binaların enkazı, eskiden bu yapıların işgal ettikleri sahanın genişliğini göstermektedir. Guys, Beyrut civarında görünen eski sütunlar ve taşlar hakkında en mükemmel ve doğru tafsilât, vermektedir. (Relation d'un sejour de plusieurs annees â Beyrout et dans le Liban (1824 -1838) Paris. 1847, c. I ve II).

65 ***Beyrut civarındaki taşlar.*** Bu tasvir okununca bunun Arap yazarlarının "El- Mâni" adını verdikleri granit oldukları kolayca anlaşılır.

66 ***Sur.*** Bütün doğu müellifleriyle batı Haçlılar seferlerinin tarihçileri Sur'un istihkâmlarını, limanlarının güzelliğini, ticaret ve sanayinin genişliğini ve ahalisinin zenginliğini methetmekte müttefiktir. Makdisî, bu şehirden şeker, boncuk ve üstü işlenmiş ve mineli fantezi şeyler ihraç edildiğini söylüyor.

Guillaume de Tyr, Sur'dan bütün memleketlere götürülen zücaciyeden bahsediyor. Academie des Inscriptions et Belles Lettres, tarafından neşredilen Willermi Tyriensis archiepiscopi historia, lib. XIII. cap. III. s. 558. Benjamin de Tudelede, Sur'da yapılan şeker ve zücaciyeyi metheder. (Voyages, tercüme .T. P. Baratier, Amsterdam 1734, s. 72). İbn-i Cübeyr, şehrin büyük yollarıyla küçük sokaklarının Akka sokaklarından daha temiz ve evlerinin daha büyük ve daha muntazam olduğunu anlatıyor. Aynı seyyah bize limanı anlatıyor ki bunun tercümesini buraya ilâve etmek faydalı olsa gerek. Böylece Nasr Husrev'in verdiği malumat daha iyice izah edilmiş olur. İbn-i Cübeyr diyor ki: Sur'un kaleleri çok sağlamdır. Şehrin surlarında iki kapı açılmıştır. Birisi karaya, öbürü şehri üç taraftan kuşatan denize karşıdır. Kara tarafından kapıya, her biri bir sayvanla korunmuş ve kapı ile bir bütün teşkil eden üç dört küçük dehlizden geçtikten sonra varılır. Deniz kapısının iki

tarafında iki burç vardır, oradan limana çıkılır ki bunun misline hiç bir deniz şehrinde rastlanmaz. Bu liman üç taraftan şehir duvarlarıyla çevrilidir, dördüncü tarafı da harçlı taşlarla yapılmış olan bir setle kapatılmıştır. Gemiler limana girince bu şeddin kıyısında demir atarlar. İki burç arasına gerilmiş olan koca bir zincir vardır ki gemilerin giriş ve çıkışlarına mâni olur. Bu burçlarda daima muhafızlar ve memurlar bulunur, limana giren gemiler bunların nezareti altından geçer... Akka'nın limanı da aşağı yukarı aynı biçimdedir ve orada da aynı usul tatbik edilmektedir. Ancak Akka'nınki Sur'unki gibi büyük gemileri alamaz. Büyük gemiler açıkta demir atmaya mecburdurlar, ancak küçük gemiler mina'ya girebilirler. Kısacası, Sur limanı daha güzel, daha mükemmel ve daha mahfuzdur. (İbn-i Cübeyr, s. 308. Bk. De Bertou: Essai sur la topographie de Tyr. par B. A. Poulain de Bossay, dans le Bulletin de la Societe du Geographie. Fevrier 1861).

67 ***Akka.*** Bu limandaki gemilerin yan yana dizilerek durması, Nasır Husrev'i "Sefername"sinin bu kısmında yaptığı mukayeseye sevk etmiştir. Daha ileride halife El-Mustansır'ın gemilerinin demirli bulunduğu havzayı tasvir ederken de aynı mukayeseyi göreceğiz. Makdisî diyor ki: Akka, epeyce müstahkem bir şehirdir. Gayet geniş olan büyük caminin duvarı içinde bir zeytinliği vardır. Buradan çıkan yağ, caminin kandillerine yetip artacak kadardır. Akka istihkâmları, İbn-i Tolun gelişine kadar, o kadar ehemmiyetli değildi. Bu emir Sur'da, sağlam duvarlarla çevrilmiş bir liman görmüş, Akka'yı da böyle bir nimetten faydalandırmak istemiş. Memleketteki bütün mimarları toplayıp fikrini onlara anlatmış. Onlar hep bir ağızdan, şimdiki zamanda su içinde inşaat yapmayı hiç bir kimse üzerine alamaz diye cevap vermişler. Daha sonra, birisi benim ceddim Ebû-Bekr-ül-Benna adını ona zikretmiş ve böyle bir işi ondan başka hiç bir kimse başaramaz demiş. İbn-i Tolun,

ceddimin yollanmasını Kudüs valisine yazmış. Ceddim oraya varınca İbn-i Tolun kendisine, tasarladığı projeden bahsetti. Ceddim bunun mümkün olduğunu söyleyerek, Frenk çınarı ağacından büyük kalaslar getirtmesini istiyor. Bunları su içinde kare bir burç şeklinde yan yana diziyor. Batı tarafından büyük bir gedik bırakarak bunları birbirine çok sağlam olarak bağlatıyor. Sonra bu kalaslar üzerinde taş ve harçtan bir bina kurmaya başlıyor. Bunları sağlamlaştırmak için birbiriyle koca sütunlar vasıtasıyla bağlatmış. Kalaslar, yüklendikçe ağırlaşıyor ve suya batıyor. Ebû-Bekr-ül-Bennâ, yapının kum üstüne oturduğundan emin olunca, tam muvazenesini bulması için onu bir sene öylece bırakıyor. Sonra, yapının bütün kısımları arasında tam bir ahenk temin etmeye çok dikkat ederek tekrar işe başlıyor. Onu, limanın iç kısmında bulunan eski duvara bağlatıyor. Gedik üzerinde de bir kemer kuruyor. Her gece gemiler bu limana girer, Sur'da olduğu gibi oraya da bir zincir gerilir. Sultan yaptığı işe mükâfat olarak ceddime bin

dinar, elbise ve atlar vermiş, ismini de yaptırdığı duvara yazdırmıştı. (s. 162- 163). Hicretin on beşinci yılında Âs oğlu Amr, Suriye'de bulunduğu sıralarda, bir de Ebû-Süfyan oğlu Muaviye'nin zamanında Bizanslılar Akke'ye baskınlar yapmışlardı. Muaviye, Kıbrıs seferini yapmadan önce şehrin surlarıyla binalarını tamir ettirmişti. Bu şehir, Emevilerden Abdül-Melik oğlu Hişam ve Abbasoğullarından El-Muktedir-billâh tarafından tekrar tamir ettirilip güzelleştirildi. (Yakut, c. III, s. 707-708).

68 ***Öküz kaynağı.*** Bu kaynak, İsrailoğulları, Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından mukaddes sayılır. Hepsi de oraya, ziyarete giderlerdi. Müslümanlar orada Ebû-Tâlib oğlu Ali adına bir cami yapmışlardı. Lâtin istilâsında Frenkler, doğuya bakan cephesinde bir kilise yaptılar. (İbn-i Cübeyr, s. 307. Yakut, c. III, s. 758-759 Kazvinî: Acâib-el-Mahlûkat, s. 190).

69 ***Berve.*** Akka'nın doğusunda, Tel-Berve denen bir dağın yakınlarında, Müslümanlarla

Rumların mesheptaşları bulunan Hıristiyanların oturdukları küçük bir köydür.

70 ***Demun.*** Pek yüksek olmamakla beraber bütün Akka'ya hakim bulunan bir tepe üstüne kurulmuş büyük bir köydür. Harman yerlerinin çevresine konmuş yahut yeni evlere döşenmiş olan ve eskiliği belli bulunan birçok kesme taşları, kayalarda kazılmış sarnıçlar ve oyuklar, tamamen harabe halinde bulunan bir yapının izleri, Demun'un eski bir şehrin yerine kurulduğunu göstermektedir. (Guerin, Description geographique. historique et archeologique de la Palestine, kısım: III, Galilee, tome I, s. 424-425).

71 ***Zül-Kıfl.*** Eyüb Peygamber'in oğludur. Peygamberdir. (Bk. İbn-i İshak Ahmed el-Çelebi: Kısas-ul-enbiya. Kahire 1295 (1878), s. 129-130).

72 ***Abillîn.*** Cestuis tarafından yıkılan Zabulon şehri olsa gerek. Bugün, direklerden, sarnıçlarla mahzenlerden ve dağ yamaçlarıyla kayalarda oyulan lâhitlerden başka hiç bir şey kalmamış olup bu eski şehrin harabeleri

üstünde bir köy vardır.

73 ***Hud.*** Peygamberlerdendir. Kur'an'da 11'inci sure bu peygamberin adıyla anılır. İncil'deki Heber olduğunu söyleyenler vardır. Allah tarafından Âd kavmine gönderilmişti. Onlar Tanrı'yı tanımamakta devam ettiler. Nihayet yakıcı bir rüzgârla yok edildiler. Müslüman rivayetine göre Hud'un kabri Yemen'de Hadramut'a yakın Mırbet'tedir. (Ali-el-Herevi: Kitab-el-Ziyaret).

74 ***Uzeyr.*** Peygamber olduğunu söyleyenler vardır. Esdras olsa gerektir.

75 ***Hazîre.*** Bu köy bugün haraptır. Yerinde o kadar uzun ve sık çalılar bitmiştir ki orada bir araştırma yapmak pek güçtür. Şurada burada birçok ev harabelerinin izleri, yıkılmış ve etrafa düşmüş bir binanın birçok sütun parçaları, galiba aynı binaya ait gayet güzel bir kapının sükkesi, çok büyük taşlardan harç kullanılmaksızın yapılmış ve her cephesi dokuz metre olan kare şeklinde bir burca benzeyen bir yapının alt temelleri, göze çarpmaktadır. Civardaki bir dağın eteğindeki

yamaçlarda büyük kesme taşlarla yapılmış gayet güzel kemerli bir kubbenin enkazı çok muntazam yapılmış dikdörtgen bir yapının her tarafına dağılmış bir haldedir. Burada şimdi girilecek yeri taşlarla kapatılmış bir yeraltı mezarlığı da vardır. (Guerin, Description de la Palestine, Tome II, s. 117-118). Şu'ayb'la kızının kabirleri buradadır diye gösterilen mezarlığın burası olduğunda şüphe yoktur.

76 ***Erbil.*** Eski Arbela şehrinin bulunduğu yerde kurulmuştur. Buna Erbed veya İrbid de diyorlar. Yakut Mu'cem-ül-büldan'da, Erbed'in, Ürdün ilinde Teberiyye şehrinin yakınında, batıya doğru giden yolun sağ tarafında bir köy olduğunu söylüyor. Orada Ümran oğlu Musa'nın annesinin kabriyle Yakup'un dört oğlunun kabirleri görülmektedir. (Mu'cem-ül-büldan, c. I. s. 184. Bk. Robinson. Biblical researches in Palestine, New York 1838, c. II, s. 378, 398-399, c. III, s. 343).

77 ***Taberiyye gölü.*** Şark coğrafyacılarına göre beş fersah uzunluğu, beş fersah da genişliği

vardır. Kıyıları, diğer göller gibi sazlık ve kamışlık değildir. Gayet tatlı olan suyu, şehrin üzerinde kurulduğu kayalar tabakası altına kadar gider, derler. Hakikaten de, kuyular kazıldığı zaman, on arşın derinliğinde su çıkar ve suları hiç eksilmez. Göl ortasında bir kaya vardır. Bunda bir oyuk kazılmış ve üstü bir taşla örtülmüştür. Oranın yerlileri bunun, Davud oğlu Süleyman aleyhisselâmın kabri olduğunu iddia ediyorlar. Kıyıda, Lokman'ın kabri olduğunu ısrarla söyledikleri bir kabir daha vardır. Oraya kırk gün üst üste ziyarete giden, irfan ve hikmet sahibi olurmuş. Bir şark rivayetine göre, göl suyunun çekilmesi Deccalın zuhuruna alâmet olacakmış. Diğer ulemâ, gölün Ye'cüç ve Me'cüç kavmi tarafından kurutulacağını iddia ederler. (Makdisî, s. 159). Yakut, c. I, s. 515. Hafız Ebru).

78 ***Taberiye.*** Makdisî diyor ki: Taberiye, Ürdün ilinin bir şehridir ve Ken'an vadisinin bir bölgesidir. Uzunluğu bir fersah olan gayet dar bir toprak parçası üzerine kurulmuştur. Havası

pek ağırdır. Kabristanlar dağ yamacında bulunur. Cuma namazını kıldıkları cami pazarın ortasındadır. Bu cami güzeldir ve harçla pekiştirilmiş taş sütunlar üzerine dayanıyor. Zemini bir tabaka çakıl taşıyla yükseltilmiştir. Bir halk rivayetine göre Taberiye halkı, yılın iki ayını bit ısırışı yüzünden sıçramakla, iki ayını tahta kurusunun kanlarını emmesi yüzünden kaşınıp derilerini soymakla, iki ayını da arıları yemeklerinden ve tatlılarından uzaklaştırmak için değnek sallamakla geçirirler. İki ayı, kendilerini halsiz bırakan sıcaklar yüzünden çıplak, iki aylarını da zurna çalmakla (o mevsimde hep şekerkamışı emdiklerine işarettir) geçirirler. Nihayet yılın son iki ayında da kendilerini, şehri dolduran çamura bularlar. Suriye'ye giden ana yol, Taberiye'nin altından geçer. Taberiye'den Demışk'a ve Kudüs'e üçer günlük yol, Akka'ya iki konak vardır. Taberiye'de Lokman Peygamber'in, Ebû-Ubeyde'nin ve karısının kabirleri vardır. Bir de orada İsa kaynağı denilen bir kaynak var.

İsa'nın balıkçılarla çırpıcıları çağırdığı yerde kurulan kilise de bu şehirdedir. (Makdisî, s. 161. Ali-el-Herevi: Kitab-el-Ziyaret, s. 14 -16. Yakut, c. III. s. 509 - 513.

79 ***Ilıcalar.*** Taberiye arazisine "Hamamlar toprağı" denir. İdrisî coğrafyasında bu kaplıcaların isimlerini veriyor ve yalnız şehrin içinde altı tanesini sayıyor. (Coğrafya, c. I, s. 347). Ali-el-Herevi, Taberiye'nin doğusunda, Huseyniyye bölgesinde bulunan kaplıcayı zikrediyor. Bunun kuruluşunu Süleyman'a atfediyor. Suyu, yapının ortasında ve on iki fıskiye olarak fışkırmaktadır. Her biri ayrı bir hastalığa şifa verirmiş. Suyu berrak, kokusu hoş ve gayet sıcaktır. Sular bir havuza akıyor. Bunun içinde hastalar yıkanıyor. Müzmin romatizmal hastalıklara faydalıdır. (Kitab-el Ziyaret, s. 16-17). Bunlar Romalıların kurdukları kaplıcalardır. Oradaki Latince kitabeler XVI ncı yüzyılın sonunda okunmaz bir hale gelmişti.

80 ***Lût gölünden çıkan madde.*** Modern bir müellif, Şeyh Abdül-Ganiyy-ı Nablusî,

1689'da Dımışk'tan Kudüs ve Halîl-ül rahman'a yaptığı bir seyahat hakkında malûmat vermektedir. Bu zat Bahr-ı Lût kıyılarını ziyaret ediyor. Bu denizin olağanüstü hikâyelere sebep olduğunu anlatır. Ona göre hammar denen madde de bu denizden çıkar ve dünyada yalnız burada bulunur. Yerli ahalinin anlattıklarına göre, kışın denizden şiddetli sesler ve gök gürültüsüne benzeyen gürültüler işitilir. Denizin dibindeki bitume tabakasında infilâklar hâsıl olup parçalarının sudan dışarı fırladığını anlarlar. Bunun üzerine onları toplamak için kıyıya giderler. Bu bitume'e Kafr-ul-Yahûd derler.

81 ***Ebü Hûreyre.*** Bu rivayetin aslı yoktur. Peygamberin sahabelerinden olan Ebu-Hüreyre hicri 57'de (676) Akik'te ölüp naaşı Medine'ye nakledildi ve Baki mezarlığına defnedildi. (İbn-i Esir: Üsdül-gabe fî ma'rifet-is-Sahabe, Kahire 1280 (1863). c. V, s. 315-317.

82 ***Kefer Kenna.*** Hâlâ Galile'deki bir rivayete

göre burası İsa Peygamber'in suyu şaraba döndürdüğü köymüş. Taberiye'den giden yollardan birinin üstündedir ve Nazaret'ten bir buçuk saatlik yoldur. Nazaret'i çevreleyen dağlara bağlanan bir tepe üzerinde kurulmuştur. Nâsır Husrev'in bahsettiği manastır harabeleri halen mevcut kilise olsa gerek. Kefer Kenna'da Saint Barthelemy'nin evinin yeri de gösterilmektedir. 333'te, Bordeaux'dan Kudüs'e yolculuk müellifinden XIX'uncu yüzyıl müelliflerine kadar Cana'yı kısaca tasvir etmişler. Bak: Robinson: Bıblical researches, c. II, s. 346 - 347, de Vogüe Les eglises de la Terre Sainte, Paris 1860 s. 355. Ali-el Herevi, Müslümanların Kefer Kenna'ya gidip Yunus Peygamber'in ve oğlunun kabrini ziyaret ettiklerini anlatmaktadır. (Kitab-el Ziyaret, Schefer'in hususî kütüphanesi, s. 15).

83 ***Hayfa.*** Eski Finikelilerin Sycaminun şehridir. Benjamin de Tudele, Akka'dan Hayfa'ya kadar üç fersah tahmin ediyor. Guillaume de Tyr (L. IX. ch. 13. P. 384) ile Jaque de Vitry yanlış olarak Hayfa'ya Porfiria demişler.

84 ***Küneyse (Küçük kilise).*** Eski Kafarnaun şehridir. (Guillaume de Tıy, E. X. ch. 26. s. 440. Jaque de Vitry, Gesa Dei per Francos, P. 1071). Bu köy Karmil dağının eteğindedir. Kurulmuş olduğu tepe hâlâ Tel Küneyse adını taşıyor. (Guerin: Deora Palestinae a promontorio Carmelo usque ad urbem Joppen ete. Paris 1856. s. 28).

85 ***Timsahlar vadisi.*** Vadi'l-timsah'tan (Timsahlar vadisi) Nehr-Zarka veya Nehr-ül timsah denilen bir ırmak geçiyor. Plin ve Strabon'un andıkları Crocodilon şehri, deniz kıyısında kurulmuştu. Zarka nehrinin suyu Kayseriye'ye bir su kemeri vasıtasıyla getiriliyordu. Bugün bu kemer tamamen kumla örtülmüştür.

86 ***Kayseriye.*** Herode tarafından kurulmuştu. Orada pek büyük ve güzel yapılar yaptırmıştı. Romalıların istilâsı altında pek ilerlemişti. İmparatorluğun dini Hıristiyanlık olunca, buna Metropolis Palestinae Primae denildi. Araplar yedi sene muhasaradan sonra burayı zapt ettiler ve oradan pek çok ganimetler elde

ettiler. Makdisî, Bahr-ı Rum kıyısında Kayseriye'den daha güzel ve her türlü malı ve eşyası bulunan bir şehir yoktur diyor. Gayet müstahkemdir. Yeri çok verimlidir. Varoşları da sağlam bir duvarla çevrilmiştir. Halk suyunu kuyular ve sarnıçlardan temin eder. Camisi pek güzeldir. Haçlılar orada büyük servetler elde ettiler. Cenevizler kendi paylarına düşen ganimetler arasında, zümrütten yapıldığı sanılan ve Saint- Cene için kullanılan, billur vazolar almışlardı. İdrisî ile Benjamin de Tudele (ed. de Baratier. S. 76) Kayseriye'den çok mühim bir şehir olarak bahsederler. Saint Louis burayı 1251'de tahkim etti. 664 (1265)'te Melik-üz-Zâhir Baybars, Kayseriye'yi zapt edip tamamıyla hâk ile yeksan etti. O zamandan beri bir daha ilerleyemedi (Guerim De ora Palaestinae a promontorio Carmelo usque ad urbem Joppen pertinente. Paris 1856).

87 ***Kefer-Sellem, Kefer-Saba.*** Birbirinden tamamen ayrı iki yerdir. Evvelkisi, yukarıda görüldüğü gibi, deniz kıyısındadır. Halbuki

Kefer-Saba, kıyıdan altı mil uzaktır ve içtedir. Makdisî bu şehrin Mekke'ye giden ana yolun yakınlarında kurulduğunu söylüyor. Josephe, Kefer-Saba'ya şimdi Antipatris denildiğini söylüyor. Bugün, evleri kerpiçten yapılmış yoksul bir köyden başka bir şey değildir. Makdisî, coğrafyasında (s. 177) XI'inci yüzyılda ahalisi tarafından tamamen terk edilen Kefer- Sellam hakkında pek garip tafsilât vermektedir. Kefer-Sellam, diyor, Kayseriye arazisinde, epeyce nüfuslu büyük bir kasabadır. Büyük camisi ana yolun kenarındadır. Kefer-Sellam'ın civarında, deniz boyunca konaklar vardır. Buralarda boru çalarak tehlike işareti veriyorlar. Müslüman esirlerle yüklü Yunanlıların gemi ve tekneleri buraya gelirler. Bu esirleri üçer yüz dinara satarlar. Her konakta Yunanca bilen adamlar vardır. Bunlar bu gemileri karşılayıp her türlü erzak ve ihtiyaçlarını temin ederler. Gemiler uzaktan görülür görülmez işaret borusu çalınır. Eğer geceleyin görünürlerse konağın kulesinde ateş yakılır, gündüzün de dumanı

işaret vazifesini görür. Bu konaklarla kasaba arasında çok yüksek kuleler vardır. İçinde daima muhafızlar, memurlar bulunur. Bir konağa yakın olan bir kule ateş yaktı mı, uzaktakiler de onu görüp ateş yakarlar. Bir saatten az bir zamanda kasaba boru sesleriyle çınlar, davullar çalınır ve tellâllar konağın istikametini bağırarak bildirirler. Ahali hemen silâhlarına sarılıp çıkar. Civar köy halkı da küme küme onlara katışır. O zaman esirlerin satın alınma işi başlar. Bazıları aldıklarının yerine bir başka esir verir, bazıları da peşin parayla veyahut mühürlü senetle esir alır.

88 ***Remle.*** Şark müellifleri Filistin eyaletinin merkezi olan Remle'nin Davud, Süleyman ve Roboam'ın hükümet merkezi olduğunu söylerler. Bu şehir, ihtişamını, Filistin ilinin hükümeti, kardeşi Halife Velit tarafından kendisine verilen Abdül-Melik oğlu Süleyman'a borçludur. Süleyman, Lud şehrini bırakıp Remle'yi merkez yaptı. Orada Dar-üs-sabbâgîn - Boyacılar yurdu adlı bir saray yaptırdı. Büyük caminin de temelini attırdı.

Süleyman, Remle'de babası Abdül-Melik'in Kudüs camisinde, kardeşi Velid'in Dımışk camisinde bıraktıkları eserleri andıracak şeyler yapmak istiyordu. Ebü-l-Berekât El Bihari, Remle'nin büyük camisinin harabelerini tasvir etmiş ve Müslümanların bu şehirde ziyaret ettikleri evliya mezarlarının adlarını saymıştır. (Berekât-ul-üns li zâir-il-Kuds, Calcutta 1282 (1865) s. 40-44). Nasır Husrev'in hikâyesi, Makdisî'nin (s. 164) ve İdrisî'nin (Jaubert tercümesi c. I, s. 339) verdikleri malumata tamamen uymaktadır. Bk. Robinson, Biblical researches s. II, s. 230-241.

89 ***Deprem.*** 425 (1033) senesinde Mısır ve Suriye ülkeleri sık sık yer sarsıntısı geçirdi. Her tarafta binalar ve evler yıkıldı, büyük sayıda insan enkaz altında kalarak can verdiler. Remle'nin üçte biri harap oldu. Büyük cami bir yığın harabeye döndü. Ahali şehri terk edip sekiz gün zarfında şehir dışında çadır kurdular. (Siyûtî: Keşf-us-Salsale. Schefer kütüphanesi s. 18).

90 ***Hâtûn.*** Bu kelime yerine, bugün harabe

halinde bir köyün ismi olan Latrûn veya Natrûn kelimesini koymalı. Bu, Saint Jeröme'un Castellum Emmaus ve Ortaçağ seyyahlarıyla Haçlılar müverrihlerinin Castrum Boni Latronis dedikleri yerdir. Bu bir tepe üzerinde, aslen Kudüs yolunu korumak maksadıyla yapılmış ve hâlâ harabeleri görünmekte olan bir kalenin altında kurulmuştur.

91 ***Karyat-ul-Inab (Üzüm köyü).*** Bu köy, Judee dağlarının methalinde bulunan Vadi-Ali boyunca uzanan tepelerin yamacında kurulmuştur. Bu eski Kiryath Yearim köyü idi. Latinler, istilâları devrinde Saint Jeremie daveti üzerine burada bir kilise yapmışlardı. Bu Aziz'in eski Anathoth zannettikleri bu köyde dünyaya geldiğine inanılırdı.

92 ***Mavkaf.*** Mekke ve Arafat dağı gibi mukaddes yerlerde, durulup veya konaklanıp ibadet edilecek mahallere Mavkaf denir.

93 ***Sahire.*** Sahire, Zeytin dağı eleğinde, Kudüs'ü muhasara etmeye geldiği sırada Halife Ömer'in ordugâh kurduğu ve orada bir

musalla yaptığı düzlük bir arazinin adıdır. İbn-i Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre insanların haşredileceği yer bu Sahire ovasıdır. Toprağı beyazdır ve burada kan dökülemez. Sahire kelimesinin türemesini veren Mucir-uddin de. Nasır Husrev gibi, Müslümanlara mahsus kabristandan ve orada yatan hayatlarında evliyalık vasfını kazanmış şahsiyetlerden bahsediyor. (Makdisi, s. 172. Mucir'ud- din: Histoire de Jerusalem et d'Heberoıı, Kahire 1283 (1866), s. 412).

94 ***Firavun evi.*** Josaphat vadisinde bulunan eski abideler, kuzeyden başlayarak şunlardır: Hazreti Meryem'in kabri, Absalon ve Zekeriyya'nın kabirleri sonra Josaphat ile Jacque'ın mezarları ve nihayet Kudüs'ün kuzey ve kuzeybatısında yukarı Cedron vadisindeki kabirleri, Âdil Simon'unki ve kraliçe Helene d'Adiabene'in medfeni bulunmaktadır. Nasır Husrev'in en son zikrettiği abide Absalon kabri diye tanınıyor. Halk oraya "Tanture Firavun - Firavun takkesi" diyor.

95 ***Ayn Selvan.*** Bereket-eş-Şah Burhanuddin İbrahim el Kararı, Bâ'is-en-Nüfus ilâ Ziyâret-el-Kuds-el Mahrus adlı Kudüs zâirleri için yazdığı el kitabında Müslümanlar nazarında mübarek sayılan dört kaynaktan bin olan Ain Selvan hakkındaki rivayetleri naklediyor. Müslüman âlimlerin iddia ettiklerine göre, bu kaynak Sahre'nin altından çıkıyor ve her sene zemzem kuyusunun suları gelip bunun sularına katışıyormuş. X'uncu yüzyılda Selvan köyü Kudüs'ün bir kasabası sayılıyordu. Bütün Ortaçağ seyyahları, kayada kazılmış olan havuzları anlatıyorlar. Jean de Wurtzbourg'un Kudüs'ü ziyaret ettiği sırada, bu havuzların kenarında bulunan, Makdisî'nin de zikrettiği evlerden ve bahçelerden eser kalmamıştı. Kudüs'ün hastaları için Halife Ömer hayır müesseseleri kurdurmuştu.

96 ***Kıble.*** Hazreti Muhammed (S.A.V.), hicretin ikinci senesinde, ümmetine yüzlerini Kâbe'ye doğru çevirip namaz kılmalarını emretti. Bu hüküm Kur'an'ın ikinci suresinde 145'inci ayetindedir: "Biz, yüzünün gökte dönüp

durduğuna, ne vakit vahiy gelecek diye gözettiğini görüyoruz. Seni bir kıbleye döndürelim ki razı ve hoşnut olasın. Yüzünü Mescid-i Haram'a dön, nerde olursanız yüzünüzü o tarafa tutun. Kitap ehli olanlar da bilirler ki bu emir, Rablerindendir, Allah, onların yaptıklarından gafil değildir." Medine'ye hicretinden sonra bir zaman için Hazreti Muhammed yüzünü Kudüs'e doğru çevirerek namaz kıldı.

97 ***Mescit.*** Nasır Husrev, mescid dediği yerde mabedin sahasının ihata ettiği bütün binaları da teşmil ediyor. Tercümede bazen mescit yerine, sahre'nin (kaya) kubbesi ve Mescid-i Aksa için kullanılan Harem veya Harem-eş-Şerif-tabirini kullanıyor. Kudüs valileri daima Nazir-el-Haremeyn-eş-Şerifeyn unvanını taşımışlar. Bu iki haremden maksat, Kudüs'ün ve İbrahim'in kabrini ihtiva eden Heberon'un haremleridir.

98 ***Kitabe.*** Bu kitabe hâlâ mevcuttur ve metni şudur:

بسم الله الرحمن الرحيم طول المسجد سبع مئة و اربع و خمسين ذراع
و عرضه اربعمائة و خمسين ذراع بذراع الملك.

99 ***Bâb-Davûd.*** Bâb-Davûd'a (Davûd kapısı) bugün "Bâb-es-Silsile" (Zincir kapısı) derler. Bu kapı, bugün Heberors kapısı dedikleri, Mihrap Davûd kapısından başlayan ana caddeye (Eşşari'al A'zam) açılıyor. Kuyumcular, çırpıcılar, ipekçi dükkânları vesaire hep bu caddededir. Bâb Davûd muhtelif zamanlarda tamirat görmüş, bilhassa XV'inci yüzyılda yapılan tamiratla manzarası değişmiştir. (Mucir-uddin: Sauvaîre'in Fransızca tercümesi s. 176, Paris 1876).

100 ***Galeri.*** Bu iki açık galeri, sahanın duvarı boyunca uzanıyor. Birisi, bu duvara dayanan mahkemenin ötesine kadar gider, diğeri, bugün Bâb-el-Mağaribe (Mağriplilerin kapısı) denilen "Bâb-en-Nebî"ye (Peygamber kapısı) kadar. Bu iki kapı 713'te (1314) ve 737'de (1336) kılavun oğlu Melik en Nâsır Muhammed tarafından tekrar tamir edildi. Nasır Husrev bazen Mescid-i Aksa'ya, bilhassa orta kısmına Maksure diyor.

101 ***Galeri.*** Bu galeri, Bâb-al-Kattanin (Pamukçular kapısı) methali ile bugün Bâb-Alâeddin-al-Bassiri denilen kapı arasındaki yeri işgal ediyor. Bâb-es-Sakr, bugünkü Bâb-el-Hadid'dir (Demir kapı) ki 758'de (1357) Kudüs'te ölen Suriye umumî valisi Arğun-el-Kâmili tarafından tekrar inşa edilmiştir.

102 ***Bâb-er Rahme ve Bâb-et Tevbe.*** Şehir haricine açılan bu iki kapı, o taraftan bir hücum korkusuyla duvar çekmek suretiyle kapatıldı. Nasır Husrev'in kapalı galeri dediği yer Mucir-uddin'in Süleyman eserlerinden "Kubbeli mahal" dediği yerdir. Müellif "Bu mahalli, hacılar ziyaret ederler ve oranın, insanın hürmetini uyandıran heybeti vardır" diye ilâve ediyor. (Kahire tab'ı, s. 380. Tercüme s. .127).

103 ***Mescit hademesi.*** Harem'in muhtelif merkatlerine, memur hademeler, Abdül Melik ibn-i Mervan'ın küffardan alınan ganimetten kendi hissesine düşen beşte bir miktarındaki para ile satın aldığı üç yüz kölenin ahfadındandırlar. Bunlara "Ahmes" (Beşte

birler) adı verilmiştir. Cizye'den muaf tutulan on Hıristiyan hasırlara bakmaya ve su yollarıyla su mahzenlerini temizletmeye, memur idiler. Cam ve madenî kandil ve lambalara ve bütün aydınlatma işini görmesi için de on Yahudi vazifelendirilmişti. Çöp ve pislikleri temizlemek de bunların üzerinde bırakılmıştı. (Yakut, c. IV, s. 598, Mucir-uddin, Kahire tab'ı, s. 249).

104 ***İsa beşiği.*** Mucir-uddin, Hazreti İsa'nın beşiği hakkında ancak Bereket Şah'ın yazdıklarını nakletmekle iktifa ediyor. Bu müellif, bu ziyaretgâhta adanan adakların kabul olunduğu ve adayanların muratlarına erdiklerini söylüyor ve diyor ki: Namaz kılıp Meryem suresinden ayetler okumalı, burada ibadet edip secdeye kapanan Ömer'e uymalı. En tesirli dua, İsa Peygamber'in Allah tarafından göğe çıkarılırken okuduğu duadır. "Harem'in güneydoğu köşesinden, Hazreti İsa'nın beşiğini gösterdikleri yeraltındaki bir odaya inilir. Üst kısmı sedefle işlemeli ve üstüne dört mermer direkciğin üzerinde duran

bir sayvan yapılmış ve ufkî olarak yatırılmış, taştan bir oyuktan ibarettir. Yine bu odada duvara kazılmış gayet basit iki oyuk: (niche) daha vardır." (Une visite au temple de Jerusalem et â la mosquee d'Omer. Par le docteur E. Isambert dans le journal de la Societe de Geographie, 1861, P. 398).

105 ***Dübare.*** Bütün nüshalarda "dübâre" (İki defa) yazılıdır. "Dü" yerine "deh" okumak gerek.

106 ***Hz. Muhammed'in göğe çıkması.*** Kur'an, sure XVII, ayet 1.[Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye, kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Harâm'dan, etrafını mübârek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya (İsra- gece yürüyüşü- ile) götüren Allah (her türlü noksanlıktan) münezzehtir. Şüphesiz ki Semî' (herşeyi işiten), Basîr (hakkıyla gören), ancak O'dur.]

107 ***Mescid-i Aksa'nın Çatısı.*** Nasır Husrev Pûşiş kelimesiyle Mescid-i Aksa'yı örten çatıyı kastediyor. Arap müellifleri mescidin bu kısmına Muğatta (Örtülmüş kısım) derler.

Onlar Heberon mabedinin zaten açık olan kısmına da bu ismi veriyorlar.

108 ***Mescid-i Aksa'nın kubbesi*** Mescid-i Aksa'nın kubbesi, 425'deki (1033) zelzeleden ağırca hasar gördü. Fatımî halifesi Ez-Zahir-li-İzazdin-illah bunu tamir etti. Ali-el-Herevi, Kudüs'ü ziyareti sırasında halifenin bu tamirata yazdırdığı kitabeyi kopya edip Kitâb-üz-Ziyarât adlı eserinde kaydetmişti. Tercümesi şöyledir: "Allah, kulu Emîr-el-Müminîn Hasan Ez-Zahir- li- İ'zaz-i din-Allah'ın oğlu Ali'den yardımını esirgemesin. Kendisine, her günahtan münezzeh olan yüce atalarına ve oğullarına rahmet etsin. Bu kubbenin yapılmasını ve yaldızlamasını, Emîr-el-Müminîn tarafından seçilen sadık kulu, vezirlerin en yücesi Ahmet oğlu Ebû-l-Kaasım, bu işi 426 yılı (1035) zilkadesinin son gününde bitirdi. Allah lütuf ve yardımını ondan esirgemesin! Bu eser Mısırlı nakkaş Hasan oğlu Abdullah'ındır." (Kitab-üz-Ziyarât, v. 21).

109 ***Mescid'in kapıları.*** Nasır Husrev'in

hikâyesinin bu kısmı Makdisî'ninkine tamamen tevafuk eder (s. 168-169). Bu müellife göre bu on beş büyük revak, Tahir oğlu Ebû'l- Abbas Abdullah tarafından yapılmıştı. Abdullah, Me'mun'un itimadını kazanmış bir adam olup Mısır ve Suriye'ye vali tayin olmuştu. 230'da (844) Merv'de ölmüştür. (İbn-i Hallikan: Kahire, c. I, s. 369-371. de Slane tercümesi, c. II, s. 48 - 53).

110 ***Pirinç kapı.*** Makdisî, "Büyük pirinç kapı" denilen bu kapıyı bilhassa zikreder. Bu kapı tam mihraba karşı düşüyor ve kanatları ancak kolları uzun ve kuvvetli olan bir erkek tarafından açılabiliyordu. Bu kanatları kaplayan pirinç levhalar yaldızlanmıştı. De Vogüe, Halife Me'mun'un 216'da (831) mescidin bazı kapıları üzerine hakkettirdiği kitabenin kopyasını vermiştir. (Les temples de Jerusalem, s. 36).

111 ***Mücavir.*** Gerek Mekke'de Kâbe'ye yakın, gerek Kudüs'te Sahre taşının civarında ibadet maksadıyla yerleşip kalan kimselere verilen addır.

112 ***Bâb-ul-Mutevadda.*** Bu kapı, XIII'üncü yüzyılın sonunda Emir Alâeddin Aydoğdu es-Salihi el-Necmi tarafından yıktırılıp tekrar yapıldı. Kudüs valisi olan bu zat 690'da (1291) bu şehirde öldü.

113 ***Mescidin sarnıçları.*** Mucir-uddin'e göre harem sahasında kazılmış sarnıçların sayısı yirmi dörttür. (Sauvaire tercümesi s. 56. Barclay "The City of the great Kings", (Philadelphia. s. 525 - 536) adlı eserinde bunun gayet güzel tasvirini yapmıştır. (Bk. de Vogüe, le temple de Jerusalem, s. 14-15).

114 ***Büyük havuz.*** Vadi Utras'ın methalinde, yalnız bir değil, üç havuz vardır. Bunlar eski zamanlara kadar gider ve Burak adını taşır. Şeyh Abd-ül-gani diyor ki: "Yürümeye devam ettik, Burak'a vardık. Bunlar üst üste kurulmuş üç havuzdur ki dağ yamaçlarından ve bir kaynaktan akan sulardan dolduruluyor. Her havuzun takriben yüz karış, takriben o kadar da eni vardır. Dolu olduklarından derinliğini anlayamadım, fakat on karış olduğunu tahmin ederim. Bir de, duvarları gayet büyük

kayalardan müteşekkil kaide üzerinde oturtulmuş kale vardır. Bu kaleyi, orada ailesi ve adamlarıyla beraber oturmakta olan bir fellâh beklemektedir. Aynı havuzları ve su kemerini muhtemel bedevi Arapların taarruzlarından muhafaza etmekle de muvazzaftır." (Voyage du Cheikh Abdoul Ghany f. 100 - 101.) Beyt-ül-Lahm'ın ve sonra Kudüs'ün sularını Harem'e getiren su kemeri XIII'üncü yüzyılın sonunda Kalavun oğlu Melik-en-Nâsır Muhammed tarafından tamir edilmişti. (Robinson, Biblical researches, Boston, c. I, s. 218 ve 474, Barclay, City of great Kings, Philadelphia, 554-558).

115 ***Bâb-un Nebi.*** Bu kapıya "Bâb-el-Mağaribe" (Mağripliler kapısı) derler, çünkü onların mahallelerine çıkar.

116 ***Mescid'in yeraltı inşaatı.*** Pierroti: Jerusalem explored being a description of the ancient and modern city. London 1864, adındaki eserinin atlasında, Mescid-i Aksa'nın ve üstünde oturulduğu yeraltı inşaatının kesilmiş şeklini vermiştir. (c. II, şekil 24). Bk. Barclay,

City of the Great Kings, s. 503-511. De Vogüe, Le temple de Jerusalem, s. 13.

117 ***Allah'ın mescide girme hakkındaki emri.*** Kur'an, sure II, ayet 58.

118 ***Tâbût-ı Sekine.*** Ali-el-Herevi, Tabut Sekine'nin (Hâkimler Kitabı'nın XXI'inci faslının 19'uncu ayetinde de zikredilen) eski Silo şehri olan Seylun köyünün camisinde saklanıldığını söylüyor. (Kitab-ez-Ziyaret, v. 19).

119 ***Harem sahası.*** Makdisî, kendi zamanında, Harem sahasına yirmi kapısı olan on üç methalden girilebileceğini söylüyor: Bunlar Bab-Hitta, İki peygamber kapısı, Mihrap Meryem kapısı, İki rahmet kapısı, Benî İsrail havuzu kapısı, Kabail kapısı, Haşimiler kapısı, Velîd kapısı, İbrahim kapısı, Halit'in annesinin kapısı ve Davud kapısıdırlar. (Makdisî, s. 170).

120 ***Sofa.*** Şark yazarları bu sofaya (Dikke), Dükkân ve Mastaba derler. Yakut bunun beş büyük dirsek yüksekliğinde olduğunu söylüyor.

121 ***Sofaya girilen methaller.*** Schefer Farsça olan "Der" kelimesini methal diye tercüme ediyor. Çünkü kapıdan evvel direkler veya payeler üzerinde kurulan sayvan vardı. Makdisî'nin dediğine göre bu methallerin her birine karşı bir merdiven bulunur. Bunların adları: Kıble (güney) methali, İsrafil methali, Şekiller methali ve Kadınlar kapısıdır. Bu sonuncusu batıya doğru açılır. Bunlar hep yaldızlı nakışlarla bezenmiş, kanatları hep pirinç kaplı çam ağacındandır. Bunlar Halife Muktedir'in anasının emri üzerine yapılmıştır. Ali-el- Herevi, kendisi 569'da (1173) Kudüs'e gittiği zaman bu methallerin üstündeki kemerlerde, üzerinde Halife Kaim-bi-emr-illâh'ın adını, unvanını, Kur'an'ın ihlâs suresini ve "El-hamd-ül-illâhi Sübhan Allah" ibarelerini okuduğunu söylüyor. Frenkler bu kitabelere hürmet göstererek dokunmadılar.

122 ***Sahre'nin büyüklüğü.*** Bütün ölçüleri veren Ali-l-Herevî, Sahre'nin dört dirsekten biraz fazla çevresi olduğunu söylüyor. Fakat onun Kudüs'e ziyaretinde, Lâtinler Sahre'yi, hacılar

ondan parçalar kesmesinler diye mermer levhalarla örtmüşler, ancak tepesini açık bırakmışlardı.

123 ***On iki direk.*** Metinde yazılı olan altı yerine sekiz okumalı. Bu düzeltme, cümledeki on iki direkle daha uygun düşer (De Vogüe, le temple de Jerusalem, Planche XVIII).

124 ***Sahre'nin kubbesi.*** Sahre kubbesinin tarifi için bak. Makdisî s. 169 - 170. Yakut, (c. IV, s. 597 -598) ancak Makdisî'nin tarifini nakletmekle iktifa ediyor. Ali-el-Herevi, bu abide hakkında pek az tafsilât veriyor.

125 ***Sahre'nin mermer parmaklığı.*** Bu mermer parmaklık yerine, Lâtin istilâsı zamanında, Vogüe'nin resmini verdiği demir parmaklık koyuldu (Le temple de Jerusalem s. 95).

126 ***Sahre üstündeki gümüş kandil.*** İbn-el-Esîr der ki: Frenkler Kudüs'ü zapt edince, Sahre mabedinden her biri üç bin altı yüz dirhem ağırlığında olan, kırktan fazla gümüş kandil, kırk Dımaşk rıtl'lı ağırlığında gümüş bir tennur, yüz elli kadar küçük gümüş kandil ve yirmiden fazla altın kandil alıp götürdüler.

(Kâmil fit Tarih, c. X, s. 192).

127 ***Zebec.*** Çin civarında Herkend denizinin ortasında bir adanın adıdır.

128 ***Kubbe-i Silsile - Zincir kubbesi.*** Şeyh Abdül Gani, Seyahatnamesinde, "Zincir kubbesi"nin gayet zarif olduğunu söylüyor. Her taraftan açık ve büyük bir çadır hacminde bulunduğunu anlatıyor. Şekli sekiz köşeli ve mihrabın iki tarafında duran iki sütun hariç, on yedi sütun üzerine kurulmuştur. Her iki sütun arasında iki zira mesafe varmış. Bereket es-Şah, "Kudüs ziyaretçilerinin el kitabı" adlı eserinde, İbrahim-es-Siyutî ve Şeyh Şehabettin Ahmet, Musir-ul-Gârâm ilâ Ziyaret-el Kudüs veş-Şam adındaki eserlerinde "Zincir kubbesi" hakkındaki bütün rivayetleri toplamışlardır. Bu abide 1561'de Sultan Süleyman tarafından yeniden inşa edildi (de Vogüe: s. 104).

129 ***Cebrail kubbesi.*** Bu kubbeye bugün Kubbet-ül-Mirâç (Miraç kubbesi) derler. Bu kubbe batıya doğru Sahre kubbesinin sağında bulunuyor. Şeyh Abdül Gani, bunun yuvarlak ve mermerden yapılmış olduğunu söylüyor.

Orada her adak yerine geliyormuş. (Voyage â Jerusalem du Sheikh Abdoul Ghany en Nabloussy, s. 102). Eski kubbe yıkılmak üzereyken 597'de (1200) İspehsalar İzzeddin ve evkaf nazırı Ebu Amr Osman, bunu tamamen yeniden tamir ettiler. (Mucir-uddin: s. 105. de Vogüe, s. 104).

130 ***Sahre'nin altındaki mağara.*** Ali el Herevi'nin dediğine göre, bu mağaraya Mağaret-ul-ervah (Ruhlar mağarası) diyorlarmış. Çünkü Allah, bütün mü'minlerin ruhlarını orada toplamıştır. Oraya on dört basamaklı bir merdivenle inilir. Zekeriya'nın da orada gömülü olduğu söylenir. Merdivenin dibinde, sağ tarafta, kürsü gibi bir yer üzerinde Sahre kayasına kadar zarif bir sütun çekilmiştir. Kayanın yukarı kısmında, Cebrail'in parmağıyla yapılmış, büyük bir yarık vardır. Orada daima yanan bir lamba bulunuyor. Bütün bu yer kandillerle aydınlatılmıştır ve kapısı ziyaretçilere her gece açık durmaktadır.

131 ***Nuştekin.*** Halife Ez Zahir li l'zâz Din-ilâh'ın

Suriye valisi ve Emir el Ciyuş'u (Başkumandan) Emir Ebû Mansur Anuştekin, aslen Hotan'lıydı. Kendisi Dizber İbn-i Avsem adında Deylemli memurlardan birinin kölesi idi. 419'da (1028) Ebû Muta'el Hamadani yerine Dımaşk'a tayin edildi. 433'te (1041) bir isyan neticesinde şehirden kaçmaya mecbur olup Halep'e sığındı ve üç ay sonra orada öldü. (Histoire des Khalifes, des princes des lieutenants qui ont gouverne Damas, par Salaheddin Khalil ibn İbik es Safedy, Schefer kütüphanesi s. 137).

132 ***Davud Mihrabı.*** Mucir-uddin, "Mescit sahasının doğu tarafında, güney duvarında, İsa'nın beşiği yanında, halk arasında "Mihrap Davud" adıyla tanınan büyük bir mihrap vardır. Orada her tutulan niyetin kabule mazhar olduğuna dair anane halinde bir rivayet vardır" demekle iktifa ediyor. Harem makamlarını tarif eden diğer müellifler de daha fazla tafsilât vermeyip ancak bu makamlarda okunması icap eden duaların metnini vermektedirler.

133 ***Farâdîs.*** Bu ad hâlâ bugün Urtas vadisi (Cebel Fureydis) doğusunda bulunan dağa veriliyor. Buna aynı zamanda "Frenkler dağı" da derler. Utras'ın kendisi de Feradis kelimesinin (bahçeler, cennetler kelimesinin Arapça cem'i) tercümesi olan Hortus kelimesinin tarifidir. [*Firdevs kelimesi Arapça olmayıp eski Farsçada cennet anlamına gelen ve cemi olmayıp müfret bulunan "Faradis" kelimesinden başka bir şey değildir. Arapça'ya geçen bu kelime, cemi sayılarak müfredi olmak üzere "Firdevs" sözü uydurulmuştur. Avrupa dillerindeki "Paradis, paradiso, paradise" v.s. de bundan başka bir şey değildir.* Mütercim]

134 ***Matlun.*** Matlun, şüphesiz ki Heberon şehrini (Habrun, Halil-ür-Rahman) teşkil eden dört köy veya bölgesinden birisinin adı olan Martun'un bozmasıdır. Hazreti Muhammed'in, Hicret'in 9'uncu senesinde Tebuk muharebesinden sonra Temim-ed-Dari ve kardeşlerine verdiği temellük senedinde bunlar: Habrun, Bortun Beyt Aynun ve Beyt

İbrahim olarak zikredilmiştir. Bu temlikname Ebû-Talib oğlu Hazreti Ali eliyle bir deri parçası üzerine yazılmış ve XVI ncı yüzyıla kadar Temim-ed-Dari torunlarının elinde kalmıştı. Bu tarihten sonra bu mektup İstanbul'a götürülmüştür. Topkapı sarayında "Hırka-i Saadet" dairesindedir. (Bk. Şeyh Abdul Gani Nâblusî. v. 94, 95), Yakut, Mu'cem'de bu parçanın metnini nakletmiş, (c. II, s. 195). Robinson, Biblical researches adındaki eserinde Heberon tarihinin bir hulâsasını yazmıştır, (c. II, s. 340- 462). Heberon'u ziyaret eden garplı zairler bu mabedin muazzam gelirlerinden bahsetmektedirler.

135 ***İbrahim'in kabri.*** İbrahim'in cesedi mabedin altında bulunan serdabda konulmuştur. Bunun için İbrahim'e ekseriya "Sahib-es Serdab ve Kandil" de deniyor. Bunun sebebi, başının üstünde kandil asıldığındandır. Mucir-uddin, İbn-i Asakir ağzından naklen, Halife Razî billâh devrinde Ebu-bekr-el-İskafi'nin, Sa'luk adında bir

mezarcının rehberliğiyle serdaba inip orada İshak, İbrahim ve Yakub'un kabirlerini gördüğünü söylüyor (Takriben 320/932). Ali el Herevi, Kitab-uz-Ziyarat'ında şunları anlatıyor: "Ben 569'da (1173) Kudüs'e gittim, Heberon'da olduğu gibi burada da bazı ihtiyarlar gördüm ki bana, kral Bardevil (Baudoin) devrinde, serdabda bir çöküntü vukua geldiğini anlattılar. Kral, birkaç Frengin oraya girmeleri için izin vermiş. Bunlar orada İbrahim, İshak ve Yakup'un cesetlerini, duvara dayanmış bir halde buldular. Kefenleri çürümüş ve dökülmek üzereydi. Açık olan başlarının üzerinde kandiller asılıydı. Kral, cesetleri yeni kefenlerle örttü, sonra meydana gelmiş olan yarık kapatıldı. Bu hadise 513'te (1119) olmuştu." "Beyt-el-lahm'da oturan ve yaşlılığı ile erkekçe meziyetleri dolayısıyla Frenkler arasında büyük bir şöhreti olan Şövalye Biran, bana kendisi de babasıyla beraber serdaba girdiğini ve orada, başları açık olan İbrahim, İshak ve Yakup'u görmüş olduğunu hikâye etti. "Kaç yaşındaydınız?"

diye sordum. "On üç yaşındaydım" dedi ve Corc oğlu şövalye Cofri Geoffroyi'nin kral tarafından, kefenleri yenilemek ve serdabın yıkılmış kısmını tamir ettirmeye memur edildiğini de ilâve etti. Bu zatın hâlâ yaşayıp yaşamadığını sordum. Çoktan beri ölmüş olduğunu söyledi. Bana anlattığı şeyler hakikatse, demek İbrahim, İshak ve Yakub'u rüyada değil, hakiki olarak görmüş olan bir zatla görüşmek fırsatını elde etmiş sayılırım." (Kitab-ez-Ziyarat, v. 26-26). Aynı vaka, fakat daha az tafsilâtla, Yakut tarafından Mu'cem-ul-büldan'da ve Ebû-l-Fida ile Ebü-l- Mahasin tarafından kendi tarihlerinde kaydedilmiştir.

136 ***Yusuf peygamberin kabri.*** Yusuf'un bu kabri, Halife Muktedir devrinde 295- 320 (907-932) Kudüs'te yerleşmiş olan Halifenin bir kölesi tarafından bulunmuştur. İbrahim İbn-i Ahmet el Halenci diyor ki: "Ben amelelerle birlikte, rivayete göre Yusuf'un kabrinin bulunacağı sahanın dışında, babası Yakup'un kabrinin karşısındaki yere gittim. O yer, sahibinden satın alındı ve kazılmaya

başlandı. Büyük bir taş meydana çıkınca koparılması emredildi. Bir parçası kırılıp kaldırılınca, Yusuf bütün güzelliğiyle ve her tarafa misk kokusu saçarak göründü. O zaman anafor koptu ve ameleler tekrar taşı eski yerine koydular. Bir müddet sonra, üzerine şimdiki kubbe kuruldu. (Mucir-uddin, s. 64 - 65, Bulak tab'ı Sauvaire tercümesi, s. 22-23). Ortaçağ Hıristiyan zairleri tarafından da haber verilen diğer bir rivayete göre, Yusuf, Nablus civarında Balata köyünün yanında Hakar Yusuf denilen bir meydandaki bir ağacın dibinde gömülüdür.

137 ***Mukaddes sahaya ölü nakli.*** Benjamin de Tudele'e bakılırsa, bu âdete bilhassa Yahudiler tarafından riayet ediliyordu: "Orada Habrun serdabının yakınlarında, Benî İsrailîlerin kemikleriyle dolu kemik mahzenleri görünüyor. Bunlar ölülerini ve ecdadının kemiklerini oraya getiriyorlardı. Hâlâ bugün bunlar orada mevcuttur. 44 (Voyage de Rabbi Benjamin de Tudele, 1734, s. 101).

138 ***İbrahim peygamber sofrası.*** Bu erzak

dağıtımına Arapçada Sumatu İbrahim (İbrahim sofrası) veya "Deşişe İbrahim" (Buğday yarma çorbası) deniliyor. Rivayete göre, İbrahim her gün evine misafir götürmek için çıkıyordu. Bu cömertliği ona Ebû Deyfan (Misafir babası) adını kazandırdı. Bu vakaya hürmeten Habrun'da zairlere her gün yemek dağıtılır. Mucir-uddin: Her gün ikindi namazından sonra yemek dağıtma zamanında mutfak kapısında dümbelekler çalınıyor. Dünyada en harikulâde hadiselerden birisi ahalinin ve yolcuların böylece hisselerini almalardır. Her gün üç defa ekmek dağıtılıyor. Sabahleyin fakirler vesaireye, öğleden sonra ahaliye ve ikindiden sonra tekrar ahaliye ve varmış olan yolculara... Dümbelek çaldıkları makamın kapısında yemek pişirmeye tahsis edilmiş binalar duruyor. Bunlarda üç fırın ve buğday övmek için altı değirmen vardır. Yukarı kısımda buğday ve arpa koydukları ambarlar vardır. Hakikaten takdirle görülecek bir manzaradır. O ambardan buğdaylar ancak ve ancak ekmek suretiyle çıkar" diyor. (Mucir-

uddin, Kahire tab'ı, s. 59. Sauvaire tercümesi s. 20-21). "Arapların elinde bulunan "Halil-ur-Rahman" da güzel ve asil bir misafirhane vardır. Herhangi memleketten ve herhangi milletten olursa olsun oraya gelen gidenlere ekmek yağ ve çorba verilir. Orada her gün bin iki yüz ekmek pişirilir, fukaraya verilir. Orada her sene hayrat olarak sarf edilen meblâğ on üç bin dubaya çıkar." (Brevdenbach, Le voyage et pelerinage d'outre mer au Saint Sepulcre ete. Traduit en Français par F. Nicolas le Huen, Lyon, 1488, s. 259).

139 ***Mehdî'nin açtığı kapı.*** Zannıma göre Nasır Husrev burada, 158'de (744) tahta geçen Abbasî Halifesi Mehdî'yi değil, 309'da (918) muvakkaten Mısır'a hakim olan Fatımî sülâlesinin Bânisi Ubeydullah-el-Mehdî'yi kastediyor. Mucir-uddin, meşhet kapısının Bizanslıların istilâsı zamanında delindiğini iddia ediyor. Ali Bey, Seyahatname'sinde Heberon hakkında kısa malumat verip, bu eserin atlasında gösterilen bir de meşhet'in plânını çizmiştir. (Voyage d'Aly Bey el

Abbassy en Afrkjue el en Asie pendant les annees, 1803, 1804, 1805, 1806. 1807. Paris 1814, c. III. s. 160 -162, et dans l'atlas planches LXIII). Quatremere, Makrîzî'den tercüme ettiği L'histoire des Sultans Mamelouks'un I'inci cildinin 2'nci bölümünün sonunda ilâve ettiği zeylde (239-2528) Heberon şehri ve İbrahim'in kabri hakkında bütün şark müverrih ve coğrafyacıları gibi Avrupa seyyahlarının da verdikleri malûmatı bir araya toplamıştır.

140 ***Izra.*** Bu yerin isminin okunuşu şüphelidir.

141 ***Vâd-il-Kura.*** Vâd-il-Kura veyahut Dar-ül-Kura, Medine arazisinin sınırında Nahleteyn'den on beş saatlik yoldadır. (Bk. Itineraire de Constantinople â la Mekke, tercüme: M. Bianchi, Paris 1825, s. 59).

142 ***Biy'at-el-Kamame.*** "Çöplük kilisesi". "Kıyamet kilisesi" yerine Müslümanlar buna bu adı vermişler. Çünkü İsa'nın çarmıha gerildiği bu yer, Costantin devrine kadar şehrin çöplüğü olarak kullanılmaktaydı. Hırsızların eli burada kesilir, katiller de burada

darağacına çekilirdi. Şark Hıristiyanları buraya "Keniset-el-Kıyame" derler. (d'Herbelot, Bibliotheque Orientale, art. Camamat.)

143 ***Kamame.*** Kamame (Saint Sâpulcre) kilisesi 400'de (1009) Hâkim-bi-Emr-illâh'ın emriyle tahrip edildi. Halife tarafında Kudüs valisine kiliseyi tahrip etmek emrini yazan İbn-i Şakrin adında bir Hıristiyan kâtipti. Emir şöyle yazılmıştı: "İmam, Kamame kilisesini tahrip etmeyi size emrediyor. Seması yer olsun, uzunluğu genişlik olsun." (do Sacy, Expose de la re'ligion des Druzes, Paris 1838, c. I, s. CCCXXXVIII). Kilise 429'a (1037) kadar harabe halinde kaldı. İmparator Michel V Paphlogonien bu tarihte Halife Mustansır billâh hükümetiyle bir anlaşma yaptı: Beş bin Müslüman esirini azat edecek, bilmukabil "Kıyamet kilisesi"nin tekrar kurulmasına müsaade aldı. İstanbul'dan derhal mimarlar gönderilip inşaat işine dört elle sarıldı.

144 ***Sanderus.*** Thuya aphylla veyahut Cupressoides'den çıkan zamk'a deniliyor. Yunanlılar bu verniğe Santalozi derler. Bunun

nasıl hazırlandığı, Dr. Paul Durand tarafından tercüme edilip Manuel d'iconographie Chretienne, Grecque et Latine, Paris 1845 adıyla neşredilen "Yağlı boya rehberi" adlı bir Bizans yazmasında izah edilmiştir.

145 ***Askalan.*** Makdisî diyor ki: "Askalan, deniz kenarında güzel bir şehirdir. Orada hububat ve meyve boldur. Birçok çınar ağacı vardır. Camisi, kumaş sattıkları çarşı içindedir ve mermerle döşelidir. Gayet güzel ve sağlam bir binadır. Askalan'da bulunan ipek pek üstün evsaftadır. Orada hayat rahat ve tatlı. Çarşıları güzel, şehir dışı yemyeşildir. Fakat limanı fena, suyu berbat ve haşerattan eziyet çekilir." (Makdisî. 174). Hazreti Ali'nin oğlu Huseyn'in başı Askalan'daki bir meşhette saklanmıştı. Frenklerin şehri zaptı üzerine 549'da (1154) Mısır'a nakledildi. Askalan'da bir de İbrahim tarafından kazılan bir kuyu gösteriliyordu. (Ali-el-Herevi, Kitab-ez-Ziyarat, v. 27-29).

146 ***Tine.*** Yakut'un dediğine göre Tine, Mısır arazisinde, Ferema ve Tinnis arasında küçük bir şehirdir.

147 ***Tinnis.*** Muhammed İbn Ayaş'ın şahit gösterdiği Muhammed ibn Ahmed ben Bessam'a göre Tinnis'in büyük camisinin yüz dirsek boyu uzunluğu ve yetmiş bir dirsek de genişliği varmış. Bundan başka pek yüksek tek minareli yüz küçük mescit, yetmiş iki kilise, otuz altı hamam ve otuz altı yağ imalâthanesi, yüz altmış altı değirmen ve fırın ve beş bin dokuma el tezgâhı da ilâve etmeli. (Neşk-ul-Ezhar fi acayib-il Aktar, v. 102).

148 ***Keşkâb.*** İki türlü içkiye denir: Biri, kurutulmuş ekşi sütü eritip ondan serinletici içki yaparlar, diğeriyse sarhoşluk verir ve filizlenmiş arpayı kurutup ovduktan sonra, nane, sedef çiçeği, biber ve limon yapraklarıyla beraber mayalamak suretiyle yapılır. Arapça'da buna Fukka' derler. (Bk. Rıza Kul-î Han: Ferheng-i Nâsır-î. Tahran 1288: 1870), (Silvestre de Sacy, Chrestomathie Arabe, 2'nci tab'ı, Paris, c. I, s. 150 ve devamı).

149 ***Kasab.*** Gayet ince ve zarif bir keten kumaştır. Dimyet ve Tinnis'te Kıpti işçiler

tarafından yapılırdı. Halifelere mahsus olan kumaşlara "Bedene" denilirdi. Makrizi, Tinnis'e hasrettiği makalede şehrin tarihi ve orada bulunan tezgâhlar hakkında uzun uzadıya tafsilât vermektedir. (Topographie de l'Egypte et du Caire, Baulaq 1270 (1853), c. I, s. 176 ve devamı). Tinnis'in sanatkârları Kıpti'ydiler. Yakut, bu kadar zarif ve ince kumaşların, gıdaları tahammül edilemeyecek derecede pis kokan kurutulmuş salamura veya taze balık olan, ellerini hiç yıkamayan, pis tabiatlı işçiler tarafından dokunduğuna işaret ediyor. (Yakut, c. II, s. 603).

150 ***Masâni' (Sarnıçlar).*** Yakut, havuzların en büyük kısmı Ahmed ibn-î Tolun 269'da (882) Tinnis'e geldiği zaman yaptığını söylüyor. Bunlara Saharic-el-emîr (Emirin havuzları) derlerdi. Mu'cem, (c. I, s. 884) General Andreossy, Memoires sur l'Egypte, Etat Moderne (Paris 1809, e. I, s. 275) adlı eserinde Tinnis harabeleri hakkında çok kısa malûmat vermektedir: "Tuğla, çini, çömlek ve her çeşit renkli cam kırıntı ve döküntüsünden

müteşekkil o muazzam yığınlar arasında ancak birkaç hamam bakiyesi, duvarları gayet sert ve iyi muhafaza edilmiş bir harçla sıvanmış, sanatkârane yapılmış kubbeli birkaç yeraltı mahzeninin harabeleri ve kırmızı granit taştan yapılmış dikdörtgen bir teknenin parçaları göze çarpmaktadır."

151 ***Tınnis.*** Bar Hebraeus, Tınnis'te oturan Hıristiyanların sayısı 30 bindir diyor. Rahip Robert, 870'e doğru Tınnis'ten geçti. Seyahatnamesinde bu hususta malûmat vermektedir. (İtinerarium Roberti monachi İtinera Hierosolymitana; Societe de L'Orient Lâtin, Geneve, 18810, s. 313).

152 ***Tınnis.*** Tınnis 540'ta (1153) Sicilya kadırgaları tarafından yağma edildi. 23 sene sonra 571'de (1175) bunlar bu şehre tekrar bir baskın teşebbüsünde bulundularsa da muvaffak olamadılar. 575'te (1180) Frenklerin on kadırgası Askalan'dan hareket ederek Tınnis'i yağma ettiler. 588'de (1192) Sultan Selâhaddin, Tınnis ahalisine şehri terk etmelerini emretti ve ancak kalenin

muhafazası için bir kıta asker bıraktı. Kale ve istihkâmlar, 624'te (1226) Melik-el-Kâmil Eb-l-Ma'ali Muhammed tarafından tahrip edildi. 1345'te Tınnis'e çıkan Fra Nicolo da Carbizzo, orada kendisinden ve yol arkadaşlarından vergi alan bir emir bulunduğunu kaydetmiştir. Ghillbert de Lannoy, 1421'de 1423'e kadar Suriye ve Mısır sahillerine yaptığı keşif gezintisi sırasında uğramış olduğu bu şehrin harabeleri hakkında gayet alâkalı malûmat vermektedir (Oeuvres de Ghılljert de Lannoy, derleyen ve neşreden Ch. Potvin, Louvain, s. 138-139).

153 ***Vergi.*** Gregoire Bar Hebraeus'ün kaydettiğine göre, Patrik Denys de Telmahar zamanında, zengin fakir gözetmeden her Hıristiyan başına beş altın sikkesi alınırdı. Denys, onlar için Abdullah ibn Tahir nezdinde aracılık yaptı. Emir de bundan sonra zenginlerden 48 gümüş dirhem, orta halli kimselerden 24, fakirlerden de yalnız 12 dirhem vergi alınmasını emretti. (Memoire geographique sur l'Egypte c. I, s. 320-321).

154 ***Tınnis hastalığı.*** Bu hastalığa "El Fuvak-et-Tınnisi" (Tınnis hastalığı) derlerdi. Bu hastalığı tarif eden hekim Ebu'l- Seri', hastalığın sebebini ahalinin sürdüğü hayata atfediyor. Bunlar gecelerini işretle geçirip, hiç idman yapmıyorlarmış. Makrizî'nin zikrettiği İbn'î-Butlan, Seyahatnamesinde, Tınnis ahalisi peynir, balık ve inek sütüyle besleniyor. Yalnız peynir üzerinden alınan vergi, bin kalıp peynir için bir buçuk dinar hesabıyla, hazineye yedi yüz dinar temin ediyormuş, balıktan alınan vergi de on bin dinarmış. (Topographie d'Egypte et du Caire, s. 177). Fra Nicolo da Carbizzo, bu şehirde ikameti sırasında kendisine anlatılan bir masaldan bahsediyor. Tınnis şehri Nil kıyısında gayet güzel bir yerdir.

155 ***Nube, Asvan.*** Quatremere, Memoires historiques et geographiques sur l'Egypte adındaki eserinde. (C. II, s. 1-167) Nube ve Asvan şehri hakkında şark müelliflerinin verdikleri bütün malûmatı toplamıştır.

156 ***İskenderiye feneri.*** Mes'ûdî ve sonra

Makrizi, İskenderiye feneri hakkında bütün hikâyeleri toplamışlar. Mes'ûdî, fenerin, Abdul Melik oğlu Halife Velid'in itimadını kazanmış, Bizans sarayının bir casusu olan bir harem ağası tarafından 332'de (943) kırıldığını söylemektedir. (Mesudî, Muruc-uz-Zeheb tercümesi, c. II, s. 434. Les Prairies d'or. Makrizî, Bulak, c. I, s. 155-157).

157 ***Silicmase.*** Ebû-Ubeydullah-el-Bekri, Silicmase'nin (Sicilmasse) 140'da (757 - 58) kurulduğunu söylüyor. Toprağı tuzla meşbu olan bir ovada kurulmuştur. Varoşlarla çevrilidir. İçinde gayet güzel evler ve muhteşem binalar vardır. Birçok da bahçesi vardır. Şehri çevreleyen duvarın alt kısmı taştan, üst kısmı da tuğladandır. Sekizi demirden olmak üzere, on iki kapısı olan bu duvar 199'da (814 -15) El Yasa tarafından kurulmuştur. (Description de l'Afrique Septentrionale, par El Berky, traduit par Mac Guckin de Slane, Paris 1859. s. 328 - 329). Yakut, Sicilmasse kadınlarının, Mısır'da dokunan Kasab'dan daha ince kumaşların

yapılmasına yarayan bir yün eğirdiklerini söylüyor. Bundan, fiyatı otuz hatta daha fazla dinara çıkan Guffâre veyahut Zırh yaparlar. (Mu'cem, c. III, s. 46).

158 ***Mehdiye.*** Hicretin 303 (916) senesinde, nesebi Ali oğlu Huseyn'e varan İsmail-el-Mehdî tarafından kuruldu. Bu şehir denize uzanan bir dil üzerine kurulmuştur. Çok yüksek ve iki atlının geçebileceği kadar geniş bir duvarla çevrilmiş, kapıları som demirden yapılmış ve her kanadı yüz kantar ağırlığındadır. Şehir kapılarından iki tanesinin dört kanadı vardı. Banlar beş yüz atlıyı alabilecek kadar geniş, kubbeli bir dehlize açılıyordu. Şehrin istihkâmları 305'te (918) bitti ve Ahmed- el-Mehdî 308 (921) senesinin şevval ayında buraya gelip merkezini kurdu. Ebu-Ubeydullah-el Bekri'ye göre, Mehdiye kapılarının her biri bin kantar ağırlığında [Kantar, elli kilo, yedi yüz seksen iki gram ağırlığında bir sıklet ölçüsüdür.] ve otuz dirsek yüksekliğinde ve üzerindeki her çivinin ağırlığı altı rıtıl [Rıtıl, on iki okkadır. Her okka

kırk dirhemdir, Bazı yerlerde daha fazladır.] imiş. Kapıların üzerinde muhtelif hayvan şekilleri nakşedilmiş. Liman kayalıkta kazılmış ve otuz gemi alacak kadar geniştir. (Yakut, c. IV, s. 693-696), (Description de l'Afrique Septentrionale. El Bekry, Tere. Mac. Guckin de Slane, Paris 1859, s. 73-75). Sicilya kralı Roger'nin amirali Antakyalı George, Mehdiye'yi, Beni Badis Sülâlesinden Al Hasan ibn-i Ali'nin elinden zapt etti ve bu şehir on iki sene Normandiyalı kralların elinde kaldı.

159 ***Sicilya'nın Fatımilere tabiiyeti.*** Beni-Badis sülâlesinin emirleri 452'ye (1060) kadar Fatımilerin hakimiyetini kabul ettiler. Bu tarihte Ebû-Temim Mu'izz, Abbasî halifelerin ruhani tabiiyetine girdi ve Kaim-bi emr-illâh namına hutbe okutturdu. (Mucum-ez Zahire: Ebû-l-Mehasin, Paris, Milli kütüphanesi nüshası, Supplement Arabe, 816, v. 204).

160 ***Sicilya.*** Sicilya, yüz sekiz sene zarfında (336-444/947 - 1052). Benî-Kelbi sülâlesinin emirleri tarafından idare edildi. Bunlar Mısır halifelerinin ruhani hâkimiyetini

tanımaktaydılar. Emîr Ebul Fath Yusuf'un oğlu Emir Hasan hükümranlığıyla başlayan anarşi ve idaresizlik yüzünden Normanlar yavaş yavaş bütün adayı hâkimiyetleri altına aldılar.

161 ***Kulzüm.*** Yemen denizinin kıyısında ve bu denizin Mısır tarafındaki nihayetinde kurulmuş küçük bir şehirdi. Bu şehirle Mısır'ın merkezi arasında üç günlük yol tahmin etmişler. Kulzüm şehrinde ağaç, su ve ekilmiş tarlalardan eser yoktur. Ovaya suyu çok uzaklardan getiriyorlarmış. Burası Mısır ve Suriye'nin ambarıydı. Buradan Hicaz'a ve Yemen'e mal ve eşya yüklenip gönderiliyordu. (Makrizi, Topographie de l'Egypte, c. I, s. 212).

162 ***Car.*** Ebul-Aş'as-al-Kindi, Arram-ibn-Asbağ-es-Sulemî'den naklederek diyor ki, Câr, Kulzüm denizin kıyısında kâin bir şehirdir. Medine'den bir gün ve bir gecelik yoldur. Ayla'ya kadar altı, Cuhfa'ya kadar üç konak var. Câr, Habeş, Mısır, Aden, Çin ve Hindistan sahillerinden gelen gemilerin ulaştığı bir limandır. Bir minberi vardır ve çok

nüfusludur. Halkın içecek suyu Yalyal denilen bir kaynağın doldurduğu bir havuzdandır. Câr'da taştan yapılmış güzel evler görülür. Şehrin yarısı bir ada üzerinde, yarısı da kırda kurulmuştur. Câr'ın karşısında iki fersah uzakta, Habeş'ten gelen gemilerin demir atmalarına mahsus Karaf adında bir ada vardır. Câr tüccarları oraya sık sık gider ve gitmek için de iki fersah mesafeyi kat etmeye mecbur olurlar. Kızıldeniz'in Cidde'den Kulzüm'e kadar uzanan kısmına Câr denizi derler. (Mu'cem, c. II, s. 5).

163 ***Masmûdi.*** Bir sülâle olarak Masmûdi adı, İfrikiyye eyaletinin güneyinde Atlantik kıyısına kadar yerleşmiş olan müteaddit Berberi kabilelerine verilmiştir. (İdrisî: tercüme, Jaubert, c. I, s. 209 - 228).

164 ***Fustat.*** Fustat'ın nasıl kurulduğu malûm olduğundan burada tekrarlamaya lüzum yoktur. Bu şehrin ve Mısır'ın yıkılması Nâsır Husrev'in seyahatinden birkaç sene sonra başlamıştı. Halife Müstansir billâh devrinde Mısır'da süren kıtlık yüzünden bu iki şehrin

nüfusu kalmadı.

165 ***Mısır'ın alınışı.*** Kâtip Rumi adını taşıyan Kaid Ebu-l-Hasan Cevher ibn-i Abdullah, Kâfur-el-Ihşîdî'nin ölümünden sonra Mu'izz-li-Din-illâh tarafından Mısır'ı istilâ eden ordunun kumandanlığına tayin edildi. 358 senesinde (23 Ocak 969) rebiyülevvel'ininde hareket edip aynı senenin şaban ayının 16'sında (6 Temmuz) Mısır'a girdi. Mu'izz-li-Din-illâh'ın, muharrem 364'te (Ekim 974) gelmesine kadar Kaid Cevher, Mısır'da valilik etti. Ve 20 Zilkade 381'de (29 Ekim 992) Mısır'da vefat etti. Seyyahımızın anlattığı masalı hiç bir tarih zikretmemiştir. Cevher'in ordusu Nil'in sol kıyısında Cize'de inmişti, bugün Kahire'nin bulunduğu ovaya gelip yerleşmek için orduyu kayıklar üzerinde bir köprü kurmak suretiyle geçirmişti.

166 ***Muizz'in Mısır'a gelişi.*** Nâsır Husrev'in burada Mu'izz-li-Din-illâh'a atfettiği şey, kumandanı Cevher'e ait olmalı. Bu zat ordugâhını Mısır ve Ain-eş-Şems (Heliopolis) arasına uzanan kumlukta kurmuştu. Bu iki

şehri birleştiren yolla o zamanlarda Haliç Emîr-el-Mu'minin adını taşıyan kanal, bu ovadan geçiyordu. Suriye'ye gitmekte olan tüccar ve seyyahlar Minyet-el-Asbağ denilen noktada, Hicaz'a gidenlerse Omeyre kuyularında toplanırlardı. Cevher'in geldiği devirde İhşîd Muhammed bin Tefec'in bahçesine ait olan binalardan orada birçok azizlerin cesetlerini ihtiva ettiği için Deyr-el-îzâm denilen bir Hıristiyan manastırından başka bina yoktu. Kahire şehrinin sahası 24 cemaziyülâhir 359'da (14 Mayıs 969) çizildi. Cevher'in ordusunu teşkil eden askerleri temin eden kabileler ve yabancı grupların her birine orada ayrı ayrı yerler tahsis edildi. (Topographie de l'Egypte et du Caire s. 359 - 361).

167 ***Saray.*** Fatimî halifelerin oturdukları saray Kahire'nin doğu kısmında bulunuyordu ve Kasr-el-kebir-eş-Şarkî veyahut Kasr-el-Mu'izzi adını taşıyordu. Muizz-li- Din-illâh bunun yerini tayin etmiş ve Cevher Mısır'a doğru hareket edince plânını kendisine vermişti.

Sarayı çevreleyen duvarlar 360'ta (970) tamam oldu. Muizz-li-Din-illâh'ın tarihini yazan Muhammed Hasan ibn-i İbrahim bin Zulak, halifenin bu saraya 23 Ramazan 362'de (Haziran 973) girdiğini yazıyor: Eşiği aştığı anda secdeye kapanmış ve iki rekât namaz kılmıştı. Çocuklarını, zabitlerini, maiyetini ve cariyelerini orada yerleştirdi ve hazinesini de orada bıraktı. (Topographie de l'Egypte, c. I, s. 384 - 387).

168 ***Saray.*** Makrizi diyor ki: Selâhaddin en son Fatımi halifesini saraydan çıkardığı zaman orada satın alınmış on iki bin cariye mevcuttu. Halife, akraba ve çocuklarından başka erkek olarak, hiç kimse sarayın içinde bulunmuyordu. Halife, yeraltı dehlizlerini geçip sarayın dışına çıkmak için bindiği ester ve dişi eşeklerin bakma işini geceleri cariyelere verildiğini de Makrizî bize haber vermektedir.

169 ***Saray.*** Makrizî, bu sarayın sahası dahilinde bulunan binalar ve salonların adlarını bize etraflıca anlatıyor. Bazı kapıların adlarını da

söylüyor. (Topographie de l'Egypte c. I, s. 385-435)> Bu mevzu üzerinde Ebul Mehasin Cemalüddin Yusuf ibn-i Tagri Berdi'nin bir cümlesine de müracaat edilebilir. (Leyden: Nucum- ez-Zâhire, c. II, s. 412).

170 ***Kasr-el-Garbi.*** Kasr-el-Garbi veyahut Kasr-al-Bahr denilen saraydır. İnşaatına Mu'iz-li-Din-illâh oğlu halife Aziz billâh tarafından başlanmıştı. Halife bu binayı Hâkim-bi-emr-illâh'ın hemşiresi olan, kızı Sitt-el-Muluk'a tahsis etmişti. Mustansir billâh bu sarayı 450'de (1058) bitirdi ve bir aralık Mısır'a getirtmelerini düşündüğü Abbasî halifesi Kaîm-bi-emr-illâh ile ailesinin ikametleri için tahsis etmek niyetinde idi. Makrizî, sarayları birbirine bağlayan bu serdabdan veyahut yeraltı dehlizlerinden sık sık bahseder. (Topographie de l'Egypte, c. I, s. 457).

171 ***Vezir.*** Nâsır Husrev'in Mısır'da ikameti sırasında vezir vazifesini birkaç zat görmüştü. Halife Mustansir, bu vazifeyi, Ahmed ibn-i Ali-el-Carcaray'ın ölümünden sonra, en korkunç işkencelerden sonra Muharrem

440'da (1048) idam edilen Hasan ibn-el-Amberî'ye tevdi etmişti. Onun yerine aslen Yahudi olup sonradan Müslüman olmuş Ebu Nasr Sadaka-el-Fellâhi getirildi. Sadaka-el-Fellâhi de idam edildi ve yeri, 441'de (1049) Suriye'ye nefyedilen Ebul Berekât Huseyn-el-Carcaray'a verildi. Bunun yerine Ebul Fazl ibn Mas'ud geçti. İktidar mevkiinde kalması uzun sürmeden vezaret rütbesi, aynı zamanda kadı-l-kudât vazifesini de üzerine alan Ebu Muhammed ibn Ali-el-Yazuri'ye verildi. Nâsır Husrev burada Huseyn-el-Carcaray'ı kast etse gerek.

172 ***Hâkim-bi-emr-illâh.*** 402 senesinde Hâkim-bi-emr-illâh kuru üzüm satışını menetmişti. İthalini men etmek üzere fermanlar gönderdi. Bu kuru üzümlerden büyük bir miktarı yakıldı veya Nil'e döküldü. Hâkim, kadınları, akrabalarının kabirlerini ziyarete gitmekten men etti. Bundan sonra, bayram günlerinde kabristanlarda kadınlar görünmez oldular. Nil kıyısında toplanıp eğlenmek ve orada taze üzüm satmak da yasak edildi. Üzüm çıkarması

veya ithal edilmesi men edildi. Cize'nin bütün üzüm bağları kesildi ve etrafa da tatbik etmek üzere aynı surette emirler gönderildi. 404 senesinde Hâkim, kadınların sokaklarda yürümesini kat'i surette yasak etti. Yollarda hiç bir kadına rastlanmaz oldu. Kadın hamamları kapatıldı. Ayakkabıcıların kadınlara pabuç yapmaları yasak edildi. Bu yüzden bu işçilerin dükkânları işsiz kaldı. (Makrizî: Halife Hâkim-bi-emr-illâh'ın hikâyesi, Silvestre de Sacy'nin Chrestomathie Arabe, 2'nci tab'ı, c. I, s. 104, 105, 108).

173 ***Kahire kapıları.*** Kaid Cevher'in Kahire etrafına çektiği duvarda birçok kapılar açılmıştı. Kıble tarafında Bâbey-Zuveyle denilen iki kapı vardı, bunlardan aynı adı taşıyan mahalleye çıkılırdı. Mu'iz-li-Din-illâh, yeni payitahta girince, uğurlu kademli olduğu sanılan sağ kapıdan girmişti. Zuveyle kapısı 485'te (1092) Mustansir billâh'ın veziri El Emir-el-Ciyuş Bedr-al-Cemalî tarafından söktürülmüştü. Bab-en-Nasr (Zafer kapısı) Nil istikametinde açılmaktaydı. Bu kapı da Bedr-

el- Cemalî tarafından söktürülüp yeniden inşa edildi. Bâb-el-Futuh, Behaeddin mahallesinin nihayetinde, Hâkim-bi-emr-illâh camisinin sahasının altında inşa edilmişti. Kapının solundaki kenarla üzerindeki tak XV'inci yüzyıla kadar mevcuttu. Üstünde Kûfi yazısıyla bir kitabe göze çarpıyordu. Bâb-el-Kantara ismini, Cevher'in, Karmati'lerin 360'taki (970) istilâsı esnasında Maks'a gitmek için Haliç üzerinde kurduğu köprüden alıyor. Bâb-el-Haliç (kanal kapısı) veyahut Bâb Sa'de, Cize istikametinde açılıyordu. İsmini, Mu'iz-li-Din-illâh'ın erkânından 361'de Mağrip'ten Kahire'ye gelmiş olan Sa'de ibn-i Hayyan'dan alıyor. (Topographie de l'Egypte c. I, s. 380 - 383, Ebu'l Mehasin Yusuf ibn-i Tagri Berdi: Nucum-Ez-Zâhire, Leyden, 1855, c. II, s. 413).

174 ***Raviye.*** Rey veyahut Raviye, develere yüklenen büyük su tulumlarına derler. Eşeklerin veyahut insanların sırtında taşınanlarına kırbe derler. Bakır su kaplarını "İbrik" ve bunları su dağıtmak için

kullananlara Himali denilir. (Ed. Lane, An account of the manners and customs of modern Egyptians, London, 1836, c. II, s. 14).

175 ***Kahire evleri.*** Kahire'nin ihtiva ettiği bahçelerin çokluğu ve zenginlerin evlerinin ihtişamı, Ortaçağda ve XV'inci ile XVI'ncı yüzyılda bu şehri ziyaret eden seyyahların dikkat nazarlarını celp etmişti. XII'nci Lui'nin Sultan Guri nezdine gönderdiği Andre le Roy'a refakat eden Jehan Thenaud, bütün yazarlar arasında, bize en mufassal tasvirlerde bulunan zattır: "O yerde (Bulak) Sultan tarafından köleler, atlar ve eşeklerle bizi karşılamak üzere bir amiral geldi ve bizi, Sultanın tayin ettiği ikametgâha götürdüler, bu yer Sultanın bir kâtibinin Nil kenarında yaptırmış olduğu bir bina idi. Zemini, çok sanatkârane bir tarzda yerleştirilmiş mermer, somaki ve serpantin ve diğer kıymetli taşlarla döşeli, altı yedi güzel salonları vardı. Duvarları aynı taşlarla işlenmiş, altın ve lâcivert ve başka renklerle boyanmıştı. Kapıları fildişi, abanoz ve diğer buna benzer

hususiyetlerle bezenmişti. Fakat bütün bunlarda, sanatkârlık malzemeden çok üstündü. Gerek salonlarda, gerek alttaki dairelerde fıskiyeler vardı, içine ince borularla hamamlardan sıcak ve soğuk su gelirdi. Bu binaya seksen bin altın harcandığı söylenebilirdi. Kahire'de bu binadan yüz bin kere daha güzelleri vardır, bunlardan çoğunu gözlerimle gördüm. Bu binanın yakınlarında birçok büyük ve muhteşem bahçeler vardı. Hepsi de meyve ağaçlarıyla doluydu. Limon, ağaç kavunu, portakal, kayısı âdem elması hep bu bahçelerde bulunurdu. Bu bahçeler sabah akşam, öküz ve atlar vasıtasıyla çekilen Nil suyuyla sulanır." (Le voyage et itinaire de oultre mer faict par Frere Jehan Thenaud maistre es ars, docteur en theologie et guardien des freres mineurs d'Angoulesme).

176 ***Haliç.*** Fatımi halifeleri devrinde bu kanala "Halicü Emîr-ül-Müminin" derlerdi. Makrizî buna mufassal bir tarihî makale hasretmiş ki Langles Fransızcaya çevirip Notices et extraits des manuscrits de la Bibliotheque Nationale'in

VI'ncı cildine dahil etmiştir. (Paris, an IX, s. 338 - 346).

177 ***İnci köşkü.*** "İnci köşkü" Bâb-el-Kantara'ya yakın bir yerde kurulmuştu. Doğu cephesi "Kafur" bahçesine, batı cephesi de kanala nazırdı. Yapılışı gayet zarifaneydi ve bir harika olarak zikredilirdi. Bu köşkten Ard-et-Tabbale ve Lûk bölgeleriyle kıbleye doğru uzanan bütün araziye bakılırdı. Bahçeler arkasında akan Nil de oradan görünürdü. Bu köşkü Halife Aziz-billâh yaptırmıştı. Hâkim-bi-emrillâh saltanatının başlangıcında, bu köşkte, 388'den (998), öldüğü 390 (1000) senesine kadar da vezir Bercuvan ikamet etmekteydi. 402'de (1011) Hâkim-bi-emrillâh tahribine ve orada bulunan her şeyin yağma edilmesini emir ve tasvip etti. "İnci köşkü" tekrar Halife Ez-Zahir-li İ'zaz-Dinillâh tarafından tamir edildi. Halifelerden Al-âmir-bi- ahkâm-illâh 524 (1130), Al-Hâfız-li-Dinillâh 544 (1149), Al-Fâiz-bi-Nasr-illâh 555 (1160) bu köşkte ölüp, naaşları, bu iki ikametgâhı birbirine bağlayan yeraltı

dehlizlerinden Kasr-eş-Şarki'ye götürüldü. (Topographie de l'Egypte c. I, s. 467 -469).

178 ***Cami'ül-Ezher.*** Temeli 359 senesinin cemâziyülevvelinin 24'ünde (4 Mart 970) atılan Cami-ül-Ezher, Kaid Cevher tarafından inşa edildi. İnşası 361 senesi ramazan ayının 21'inde (3 Temmuz 973) tamamlandı. Makrizî, mihrap ve minberin yanındaki ilk methalin kubbesi etrafında yazılı olan kitabeyi nakletmiştir: "Bismillâhirrahmanirrahîm. Bu caminin kurulmasını emreden Allah'ın kulu, Halife Ebü-Temim-Ma'add, İmâm al-mu'iz-li-Dinillâh Emîr-ül Mü'minîn'dir. Allah ecdadına ve evlâdına merhametini esirgemesin! Bu vazifeyi aslen Sicilyalı olan kölesi kâtip Cevher, üç yüz altmış senesinde ifa etti." (Bu kitabenin sonları kaybolmuştur). Bu camide ilk cuma namazı 361 senesinin ramazan ayının 23'üncü (5 Temmuz 973) günü kılındı. (Fatımi hükümdarlarının birçoğu caminin tevsiine, bazı vakıflarla zenginleştirilmesine gayret etmişler, bunlardan Al-Aziz-Nizar (365-386/976-996) camiyi medrese haline

getirmişti. Eyyubîler, Sünnî oldukları için Fatımiler devrinde yerleşen Şiiliği ortadan kaldırmaya azmetmişlerdi. Selâhaddin, Cami-ül-Ezher'de hutbe okumasını kaldırdı ve birçok eski vakıfları geri aldı. Ancak 50 sene sonra Memlûk sultanlarından El-Melik-ez-Zâhir Baybars tekrar camiye ehemmiyet verip ona yeni kısımlar ilâve etti ve tedrisatını himaye ve teşvik etti. Cami-ül-Ezher 702'de (1302- 1303) zelzeleden harap oldu ve Emir Sâlâr tarafından yeniden inşa edildi. IX'uncu yüzyılda Kayıtbay'ın himmetiyle camide muazzam inşaat vücuda getirildi. Ortaçağda bile oraya bütün İslâm ülkelerinden ziyaretçiler ve talebeler geliyordu. Birkaç yüzyıldan beri Ezher, İslâm âleminin bütün medreselerine faik bir tedris ve irfan müessesesi olmuştur. Bunun başlıca sebebi şarkta Moğol istilâları ve tahribatı ve İspanya'da da Arap medeniyetinin sönmesi sayılabilir. Bugün bütün İslâm âleminden oraya talebe gelir ve her memleket için iki sütun arasında "Revak" denilen bir yer tahsis

edilmiştir ve "Revak"ların adedi bugün 26'dır. (Fazla tafsilât için, bk. İslâm Ansiklopedisi, Ezher maddesi).

179 ***Hâkim Camii.*** Aziz-Billâh'ın hükümdarlığı altında başlamış olan Hâkim camiinin inşaatı, ancak oğlu Halife Hâkim-bi-Emr-illâh'ın devrinde tamamlandı. Bu bina eskiden şehir dışında, Bâb-el-Futuh yanında kurulmuştu. Bedr- el-Cemâlî şehrin surlarını büyütüp tekrar inşa edince bu bina da Kahire sahasına ithal edildi. Bugün metruk ve yarı harabe halinde bulunan bu cami hakkında Makrizî kitabında mufassal malûmat vermektedir, (c. II, s. 377 - 282). O zaman da ismi Cami-ül-Enver'di.

180 ***Muizz Camisi.*** Kahire abidelerinin tarihiyle uğraşan hiç bir şark yazarı, Muizz adını taşıyan büyük bir camiden bahsetmiyorlar. Metinde yazılı olan "Cami Muizz" yerine "Cami Maks" koymalı. Bu cami Hâkim-bi-emr-illâh tarafından Nil kenarında bulunan "Maks" mahallesinde kurulmuştu. Bu binanın yanında bir köşk vardı. Buraya bazen Halifeler, Nil üzerindeki kayıklarla gemilerin

toplanmasını seyretmeye ve eğlenmeye gelirlerdi. Bu caminin bir kısmı nehir suları tarafından zamanla aşınıp 885'te (1189) yıkılmıştı. (Selâhaddin, Kahire'yi müstahkem bir surla çevirince, eğlence köşkü yıktırılıp yerine Kalat-el-Maks adı verilen bir burç kuruldu.

181 ***Haliç'i açış töreni.*** Makrizî, Fatımi halifeleri zamanında, Haliç'i açma merasim günü için kurulan çadırlar hakkında en küçük teferruatıyla tafsilât veriyor. Onun anlatışı, Nâsır Husrev'inkine uyuyor. (Makrizî, Bulak, c. I, s. 468- 479).

182 ***E. Mustansır.*** Nâsır Husrev 439'da (1047) Mısır'a vardığı zaman Halife Ebû-Temim Ma'ad Mustansır-billâh, on dokuz yaşındaydı. Kendisi 427'de Şaban ayının 15'inci pazar günü, babası Ez-Zâhir-li-İ'zazi-Dinillâh'ın yerine geçti. O zaman yedi yaşındaydı. Ebul-Mehasin: Nucum-ez-Zâhire, Bibliotheque Nationale Suppl Ara- be 816. s. 167).

183 ***Dikili taş.*** Şark müellifleri Heliopolis'te bulunan yalnız iki dikili taşı zikrediyorlar.

Makrizî, Ayn-eş-Şems'e hasrettiği makalesinde, İbn-i Hurdâdbih'in anlattıklarıyla Muhammed Abdurrahim'in Tuhfet-ul Cevâb'ındaki yazdıklarını bir araya toplamıştır. Bu yazı de Sacy tarafından tercüme edilip Notes sur les relations de l'Egypte, par Abdullatif, s. 225-227 de ithal edilmiştir.

184 ***Pelesenk ağacı.*** Abdullatif, İbn-i Baytar, Kazvinî gibi bütün eski şark hekim ve tabiîyatçıları, pelesenk ağacını ve hususiyetlerini tarif etmişlerdir. Kahire'de Venedik konsolosluğunda 3 sene geçiren (1580-1584) Prosper Alpin, De Balasmo dia iogus... ete. Venetiis 1591, adlı bir tez yazmıştı. Bunu Antoine Colin de Lyon tercüme edip Histoire des Drogues, espiceries et de certain medicaments simples qui naisset es inde et en Amerique, Lyon 1612, adındaki eserinin ikinci kısmına ilâve etmiştir. "Paris, baharatçı ve Attar'ı" Pierre Pomet, 1694'de "Histoire Generale des Drogues" diye bir eser neşretti. İçinde Belsan ağacı ve ondan çıkan

bir maddeyi tarif ediyor. Esere ilhak ettiği resim bir yeniçeri tarafından muhafaza edilmekte ve yapraklarına küçük şişeler bağlanmış olan bir pelesenk ağacını göstermektedir.

185 ***Bercuvan.*** Bercuvan mahallesi, ismini, Halife Aziz-Billâh zamanında saraylar başkâhyası olan Bercuvan'dan almıştır. Bercuvan, "Vasıta" ve Mudebbir-ud-Devle lakaplarıyla Hâkim-bi-emrillâh'ın veziri oldu. Mısır, Suriye ve Mağrip illerinin idaresi onun eline verilmişti 388 (998). 390 senesi rebiyülâhirinde (Mart 1000) Hâkim'in emriyle, şemsiyecisi olan Ebu-l-Fazl Reydan tarafından Kahire sarayında katledildi.

186 ***Zuveyle.*** Zuveyle, Kayrevan ilinin büyük bir kasabasının, bir de Abdullah El-Mehdi tarafından Mehdiye şehrinin yakınında kurulan diğer bir kasabanın adıdır. Bu bölgelerin yerlisi olan Cevher'in ordusu, kendilerine tahsis edilen mahalleye memleketlerinin adını verdiler.

187 ***Cuderiye.*** Cuderiye mahallesi adını, ilkin

Mehdi hizmetinde bulunan Cuder'in kumanda ettiği Cuderî'lerden dört yüz kişilik bir kıtadan almıştır. Bu mahallede Yahudiler oturuyorlardı. Hâkim-bi-Emrillâh bunların gizli toplantılarda hicviyeli şarkılar okuduklarını işitmiştir, bir gece bu mahallelerin kapılarını kapattırıp yakılmasını emretmiş. Bir daha Yahudilerin burada oturmaları yasak edildi.

188 ***Haret-ul-Ümerâ.*** Haret-ul-Ümera adı, Selâhaddin'in zamanında, Melîk-el-Muazzam Turan Şah Şems-ud-Devle Suriye'yi terk ederek Kahire'ye gelip yerleştiği zaman, Derb Şems-ud-Devle'ye çevrildi.

189 ***Hâret-üd-Deyâlime.*** Bu mahalle, Mu'izz-ud-Devle'nin ölümünden sonra, çocuklarına ve Heftekin'e refakat eden Deylemî'lerin Kahire'ye sığındıkları zaman bu adı almıştır.

190 ***Hâret-ür-Rum.*** Haret-ür-Rum'da Yunanlılar oturuyorlardı. Bu mahalle yukarı ve aşağı diye iki kısma ayrılmıştı. 17 zilhicce 399'da (15 Ağustos 1009) Hâkim-bi-Emrillâh bu mahalleyi yağma ettirip harap etti.

191 ***Batiliyye.*** Batiliyye, Cevher'in askerlerine verilen addı. Kahire'nin kuruluşunda bunlar gelip bir mahalle yapmak üzere arazi istediler. Kendilerine verilecek yer kalmadığı cevabını alınca "Ruhna-bil-Bâtıl" (Boş yere gittik, sükûtu hayale uğradık) diye cevap verdiler. Bu ad bunun üzerine kaldı ve oturdukları mahalle verildi.

192 ***Kasr-eş-Şevk.*** Fatımi halifelerin zamanında yapılmış bir saraydı. Bu hanedanın düşmesinden sonra tamir gördü. 811'de (1408) Cemaleddin Yusuf-el-Ustadar tarafından tahrip edildi. "Dar-ed-Darb" (Darphane) ile Meristan-al-Atik (Eski tımarhane) arasında bulunurdu.

193 ***Masmudî'ler mahallesi.*** Mısır ordusunda bir askeri kıtadır. Mustansir-billâh devrinde harap oldu. El Âmir-bi-Ahkâm-illâh (515 1121) devrinde hudutları yeniden çizilerek tekrar inşa edildi. Bâb-el-Cedîd'in solunda, dışarıya doğru Birket-el-fil'e (Filhavuzu) kadar uzanıyordu. Abîd-eş-Şira (parayla satın alınmış köleler) mahallesi hakkında hiç bir

malûmat elde edemedim. Oradaki evler veyahut barakalar herhalde sağlam bir şey değildi.

194 ***İbn-i Tolun camisi.*** Emir Ebu-l-Abbas Ahmed ibn-i Tolun, Cebel Yeşkur denilen tepe üzerinde kendi adını taşıyan camiyi inşa mesures et dessines de 1817 â 1826, Paris 1837 - 1839, s. 31 - 33 P. Coste, Architecture Arabe ou Monuments du Caire mesures et desines de 1817 â 1826. Paris 1837 -1839, s. 31 - 33 et planches III, V et VI.

195 ***Bâb-el-Cevamîî (Camiler kapısı).*** Bunun yerine Tac-el-Cevami (Camiler tacı) koymalı. Aynı zamanda Cami-el-Atîk (Eski cami) adını taşıyan "Mısır camii" Hicri 21'inde (642) Amr-ibn-el- As tarafından inşa edildi. Makrizî'nin dediğine göre mesahası 42 bin eski Mısır dirsek boyu imiş. Etrafını çeviren revaklar üç yüz yetmiş sekiz sütun üzerinde durmaktadır. Bu revakların kemerleri hep mozaik işlemeliydi. Bu mozaikler 387'de (997) tahrip edilerek yerine kireçle sıva yapıldı. Camiye on üç kapıdan giriliyordu. Birisi kıbleye doğru idi

ki yalnız hatibe tahsis edilmişti. Kuzey, doğu ve batı cephelerde de dörder kapı yapılmıştı. Makrizî, Hâkim-bi-Emrillâh'ın bu camiye yaptığı binaların ve tamiratın tafsilâtını veriyor (Makrizî: c III, s. 246-256. Yakut, c. III, s. 898-901).

196 ***Gümüş kandil.*** Makrizî, bu hadiseyi tasdik eder. Halifenin 403'te (1012) yüz bin dirhem gümüş kullanılarak bir gümüş kandil yaptırdığını anlatıyor. Bunu camiye sokmak için, kalabalık bir seyirci kitlesi önünde, kapının birinin kenarlarını yıkmak zarureti hâsıl olmuş. (Makrizî, c. II, s. 250).

197 ***Kazi-l-Kuzât.*** Makrizî, Kazi-l-Kuzât'ın, haftada iki defa, salı ve perşembe günleri bu camide bulunan mahkemeye bizzat riyaset ettiğini söylüyor.

198 ***Suk-al-Kanâdîl.*** Makrizî, bu pazara Suk-al-Kanâdil adını veriyor. Caminin sahasını ve Amr sarayı boyunca uzamakta olduğunu söylüyor.

199 ***Öküz derisinden ayakkabı.*** Yakut, Fars'ta da zürafa derisini terlik yapmak için

kullandığını bize söylüyor. Bunu Zenc diyarında Berbere ilinde Cubb nahiyesinden tedarik ederlerdi Mu'cem: c. II, s. 17. Bugün de Soma'lılar ve iç Afrika kabileleri eşyalarını değiştirmek için yine Berbere'de toplanırlar.

200 ***Mısır sebze ve meyveleri.*** Abdullatif, Relation de l'Egypte adındaki eserinde Mısır'ın nebatî mahsullerini tarif etmiştir. Abdullatif gibi, XI'inci yüzyılın sonlarında Mısır'da bulunan Ali-el-Herevi de Nâsır Husrev gibi, aynı mevsimde gördüğü çiçekler, meyveler ve sebzelerin çeşitliliğine hayret etmişti. Mısır ve Nil havalisinde, diyor, şayanı hayret birçok şeyler istihsal ediliyor. Ben aynı mevsimde, üç renk gül, iki nevi yasemin ve nilüfer, Mersin ağacı, nergis, fülya, zerrin, fesleğen, menekşe, karanfil, çitlembik, turunç, limon, portakal taze hurma, olmuş hurma, muz, incir, üzüm, koruk, taze incir, badem, kabak, kavun, karpuz, patlıcan, taze bakla, bezelye, acı bakla, marul, ebegümeci, nar, kuşkonmaz ve şekerkamışı gördüm". (Kitab- ez-Ziyarat, v. 44).

201 ***Mısır sırçaları ve çiniler.*** Mısır'ın etrafında bulunan harabelerden müteşekkil tepecikler düzeltilirken, maden gibi parıltılar yapan birçok çömlek kırıntıları bulundu. Bu parçalar üzerinde insan ve hayvan şekilleri ve Arapça yazılar görülmektedir.

202 ***Ravda adası.*** Fatımi halifeleri devrinde, Ceziret-Mısr (Mısır adası) veyahut Ceziret-il-Hısn (Kale adası) namıyla tanınırdı.

203 ***Cize.*** Fatımiler devrinde, Mısır'ın bir varoşu gibi sayılırdı. Pazar günleri orada çok büyük bir kalabalığı çeken bir pazar kurulurdu. Mescit-et-Tevbe denilen camide, annesinin Musa'yı Nil'e bırakırken onu koyduğu tahta sanduka saklanmaktadır. Altında Meryem'in çocuğuna süt verdiği hurma ağacı da bu şehirde gösterilmekteydi. (Makrizî, c. I, s. 203).

204 ***Mısırdaki yağlar.*** Mısır'da zeytinyağına Zeyt-Tiyp (Güzel yağ) derler. Susamdan çıkarılan yağa da Siric (Aydınlatma yağı), yabani safan yağına da Zeyt-Hulüv (Tatlı yağ) ve nihayet keten, turp ve şalgam tohumundan

çıkarılan yağa da Zeyt-Harr (Sıcak yağı derler. (Bk. Memoires des missionnaires de Levant, c. II, s. 135-136).

205 ***Halifenin ziyafeti.*** Makrizî, Fatımi halifeleri tarafından senenin muhtelif bayramlarında bilhassa Ramazan bayramında verilen büyük ziyafetleri tasvir etmiştir. Bu ziyafetler sarayın Kâ'atuzzeheb (Altın salonu) adını taşıyan kısmında verilirdi. Makrizî, bu ziyafete davet edilen şahsiyetlerin adlarını ve altın, gümüş ve Çin porseleni tabaklar içinde verilen yemeklerin listesini bize vermektedir. Halife, ziyafete iştirak etmez, kafesli bir pencere arkasında oturup salonu seyredermiş. (Makrizî, c. I, s. 387, Ebu-l-Mehasin, c. II, s. 476-479).

206 ***Ebû-Said Sehl ibn-i Harun.*** Aslen Ahvaz ilinin, Tüster şehrinden olan bir Yahudi tüccardı. Ez-Zahir-li-l'zaz-Dinillâh'a, sonradan Mustansir-billâh'ın annesi olan cariyeyi, o satmıştı. Oğlu tahta geçince, bu hatun Ebu-Sa'id'i Mısır'a çağırıp kendisini kâhya ve müşavir yaptırdı. Ebu-Saîd, sonradan

Müslüman olmuş bir Yahudi olup onun delâletiyle vezir olmuş olan Fahr-ul-Mulk Ebu-Nasr Sadaka-al-Felâhi'nin tahrikiyle Türk askerleri tarafından katledildi.

207 ***Ebu-Nasr (Ebû-Said'in kardeşi).*** Ebû-Said'in kardeşi, Ebû-Nasr, bütün saray entrikalarına karışmış, vezir Hasan-ibn-el-Anberî'nin düşürülmesine sebep olmuştu. (Muharrem 440: 1048).

208 ***Hacca çıkış.*** Hacıların, hareket etmeden evvel toplandıkları yere bugün Birket-ul-Huccac (Hacılar havuzu) derler. Sırasıyla bu yere Cub-Umevre (Umevre kuyuları) çünkü Benu Temim kabilesinin bu şubesi burada çadır kurarlardı), Ard-el-Cub (Kuyu bölgesi) denilmiştir. Halifeler ve onlardan sonra Mısır sultanları buraya eğlence için gelirlerdi. İbn-i Müyesser bize Halife Mustansir'in, haremleri ve saray erkânıyla tenezzülü için her sene Birket-ul-Huccac'e gittiğini anlatıyor. Arkasından, develer üzerinde şarap dolusu tulumlar, dağıtılmak üzere getiriliyordu. (Makrizî, c. II, s. 163).

209 ***Hacılarla giden ordunun masrafı.*** Makrizî de bu 60 bin dinar rakamını veriyor. Mısır hacılar kervanının bütün masrafı yüz yirmi bin dinara çıkıyordu. Bu meblâğın yarısı, Araplara geçit haracı vermeye, hayrat parasına, develerin kirasına, muhafız askerlerin ücretlerine ve kafile reisiyle hademelerin ücretine ve yolda kuyular kazma masrafına harcanırdı. Vezir Yazurî idaresi altında bu masraf her sene artarak iki yüz bin dinara kadar vardı. (Makrizî, c. I, s. 492).

210 ***Haccın men'i.*** Şark müverrihleri, 439 senesinde hac olmadığını bize söylüyorlar. Kıtlık ve veba, İrakıyn ve Hicaz'ı perişan etmişti. Ebû-l-Mehasın, Vakayinamesinde, İbn Sıbt-el-Cevzi'nin "Mır'at-uz-Zaman"ından şu cümleyi naklediyor: "Musul'dan Bağdat'a bir mektup gelerek orada ölü cesetlerinin yendiği anlatılıyordu. Üç yüz bin kişi ölmüş ve bir kere cuma namazı kılmak için ancak dört yüz kişi camide toplanmıştı. Bir nar, iki, bir nilüfer soğanı iki kırat'a, bir hıyar da bir kırat'a satılırdı" (İbn-el-Esîr, El-Kâmil-fit Târih, c. IX,

s. 370).

211 ***Medine.*** Ebü-l-Hasan Aliyy-ibn-i Abdullah-el-Semhudî, Hulasat-il-Vefa-bi-Ahbar Dar'il Mustafa adıyla Medine camisi ve Hazreti Muhammed'in kabrini tasvir eden bir eser yazmıştır. Bu eser 1285'de (1868) Kahire'de basılmıştır. Wüstenfeld, makamlara ait faslı tercüme etmiş fakat müellifin efsaneleri, rivayetleri ve hacıların peygamberi ziyaretlerinde riayet edecekleri usulü ve bu hususa ait kısımları hazfetmiştir. (Geschicthe der Stad Medina im Auszuge ausdem Arabischen des Samhüdi. von F. Wüstenfeld, Gotingen, 1860. in-40). Burckhardt, bize Medine'nin mufassal bir tasvirini veriyor: Meşhur makbere güneydoğu köşede bulunmaktadır. Güney duvardan yirmi beş, doğudakinden on beş ayak uzaktır. Boyu sütunların üçte biri yüksekliğinde, yeşile boyanmış ve demir parmaklık kabri ve galerideki birçok sütunların alt kısımların da içine alarak takriben 20 ayak kare genişliğinde gayrı muntazam bir sahayı çevirmektedir...

Medine tarihçisine göre, Hazreti Muhammed'le en eski iki sahabe ve halifesi, Hz. Ebu Bekir'le Hz. Ömer'in mezarları bulunan siyah taştan ve iki sütuna dayanan bina bir çatı altındadır. Muhammed'in kabrinin önde, öbür ikisinin, ondan biraz aşağıda olduğu ve Ömer'inkinin, Ebu Bekir'den geride bulunduğunu rivayet ederler. Bu üç kabrin en büyüğü Muhammed'e aitti. Bu sahaya "Hücre" derler. Kabirle minber arasına da Ravza denir. 1503'de Medine'yi ziyaret eden Lodovico Varthenia, orayı bize tarif eden ilk Avrupalıdır. Onun söyledikleri, şark müellifleriyle daha yeni seyyahlara uymaktadır. Medine camisine ait fasıldan burada bir parça zikredelim: "Mescit dört köşelidir ve takriben yüz ayak uzunluğunda ve seksen ayak kadar genişliktedir. İki kapısı vardır. Üç tarafı kemerli ve üstü kapalı ve içinde dört yüzden ziyade beyaz taştan sütunları vardır. Daima yanmakta olan üç bine yakın kandil vardır. Adı geçen mescidin nihayetinde, sağ tarafta, kemerlerin bulunduğu

yerde, takriben beş ayak genişliği olan dört köşeli bir burç vardır. Bu burcun her dört yanı ipekli kumaşlarla çevrilmiştir. İki adım ileride güzel bir bakır kafes vardır. Hacılar bu kafesten burcun içine bakarlar. Bu kafesin sol tarafında küçük bir kapı ve burca gitmek için bir avlu vardır. Avlunun bir tarafında Hazreti Muhammed ve sahabesine ait takriben 20, diğer tarafında da 25 kitap vardır. Avlunun içinde yeraltı bir makbara vardır. Orada Muhammed, Ali, Ebu Bekir, Osman, Ömer ve Fatima metfundur" (Le Viatur, tercüme: Dabra de Raconis. manuscrit de la Bibliotheque nationale no. 5640, f.12 - 13).

212 ***Cuhfe.*** Eski zamanlarda bu vadi içinde Mahye denilen zengin ve müreffeh bir köy vardı. Ani surette kabarıp taşan bir nehir bu köyü tahrip etmişti. Onun için bu yere, önünde ne varsa süpürüp götüren azgın sel, manasına gelen "Cuhfe" dediler. Bu felâket 80 (699) senesinde Halife Abdul-Melik ibn-i Mervan zamanında olmuştu. Birçok hacılar telef oldular. Ebu-l-Velîd Muhammed-el-

Ezrekî "Mekke tarihi"nde bu felâkete dair ve bunu telâfi etmek için halifenin alınmasını emrettiği tedbirler hakkında tafsilât veriyor. (Geschichte und Beschreiburg der Stad Mekke, herausgegeben von J. Wüstenfeld, Leipzig 1858, s. 395). Cuhfe, Câr'dan dört, Medine'den altı ve Mekke'den dört konaktır. Hum gölü (Gadir Hum) iki mil mesafede bulunur.

213 ***Mekke Emiri.*** Mekke emiri, kendisinden ileride bahsedilecek olan, Şerif Tac-el-Maâlî-Şukr idi.

214 ***Matalib***. Mısır topraklarında definelere "Matalib" ve bunları aramaya uğraşanlara Mutalib derler. (Mesudi Muruc-uz-Zeheb, c. II, s. 414 - 420).

215 ***Umdet-üd-Devle.*** Halep'te isyan etmiş olan Muizz-ud-Devle Tımal'a karşı gönderilen 30 bin kişilik ordunun kumandanlığı Ebu-l-Fadl Rıfk'a verilmişti. Şehirden pek uzak olmayan Meşhed Cuff'da ordugâhını kurmuştu. Ahali hücum edip ordusunu bozguna uğrattı. Esir düşen Rıfk, kaleye hapsedildi ve orada

muharebede aldığı yaralardan öldü. Rıfk, Aziz-billâh'ın kölesiydi.

216 ***Umdet-üd-Devle'nin karısı.*** Bu hatun, Harran Beyi olan Vettab ibn-i Sabik- en-Numeyri'nin kızıydı. Adı Aleviye ve lâkabı Seyyide idi. Mısır'a yaptığı bu seyahatinde ona 443'te (1051) Mu'izz-ud-Devle'nin imparatora verdiği baç'ı İstanbul'a götüren Şeyh-ud-Devle Ahmed ibn-el-eyser arkadaşlık etti. Kemaleddin Ebü-Hafz Ömer, "Halep tarihi"nde, Halifenin bu kadını nasıl karşıladığını etraflıca anlatmaktadır. (Zübded-ül-Huleb-fî-Tarih-i-Haleb, Bibliotheque National, ancien fond, no. 728, fos. 72-73 nüshası). Halife'ye birçok ağır hediyelerden başka 40 bin dinar takdim etmişti. Mustansir ona, hatunun kendisi tarafından dikte edilen ve Halep ve havalisinin hükümetini Mu'izz-ud-Devle'ye bırakıldığını tasdik eden bir ferman tevdi etti. Halife bu emir ve amcazadelerine de elbiseler gönderdi.

217 ***Assiyût.*** Yakut'a göre, Nil'in batı kıyısında, Sa'îd ilinde kurulmuş gayet güzel ve büyük bir

şehirdir. Aslen oralı olan bir Hıristiyan bana, nüfusunun büyük bir kısmını teşkil eden dindaşlarının orada 75 tane kilisesi olduğunu söyledi. İbrahim-el-Mısrî oğlu Hasan, Assiyût'ta Ermeni ve Dabîkıy denilen kumaşları dokumak için tezgâhlar olduğunu, ne İslâm ve ne de Küffarın nüfuzu altında hiç bir memlekette bulunmayan çeşit çeşit şekerler yapıldığını söylemektedir. Orada bütün dünyadan daha bol ayva yetişir. Assiyût'ta siyah haşhaş yaprakları ve maruldan çıkarılan afyon istihsal ederler. Bu şehir Ahmed ibn-i Tolun oğlu Humarûye'nin zevk ve sefa yerlerinden biriydi. (Mu'cem, c. I, s. 272).

218 ***Futa.*** Peştemal veyahut sarık için kullanılan bir parça kumaşa derler. (Dozy, Dictionnaire des noms des vetements chez les Arabes, Leyden, 1845, s. 339 - 343).

219 ***Kus.*** Quatremere, "Memoires geographiques sur l'Egypte" (e. I, s. 192) adındaki eserinde, Kus şehrine dair Makrizî ve Halil-ez-Zâhiri'nin yazdıklarından bazı cümleleri tercüme edip dahil etmiştir.

220 ***Ihmîm.*** İbn-i Havkal, İbn-i Cubeyre, Yakut, Ebû-l-Fida ve Makrizî, Ihmîm şehri ve içinde bulunan eski mabet hakkında malûmat vermişler. Makrizî bunun yapısında kullanılan granit taşların her birisinin boyu beş, kalınlığı da iki buçuk dirsek boyu olduğunu söylüyor. Duvarlarına lacivert diğer renklerle boyanmış resimler nakşedilmiş. Bu resimler, ressamın elinden yeni çıkmış gibi muhafaza edilmişti. Ihmîm şehrinde iki kilise vardı: Birincisi Sotir kilisesi ki Hıristiyanlarca pek fazla kıymet veriliyor ve hürmet ediliyordu. İkincisi Sen Mişel kilisesi idi. Yerli Hıristiyanların âdeti üzerine her senenin Zafer Pazarı, ayin esnasında papazlar, diyakozlar, ellerinde buhurdanlar, ıtırlar, haçlar, İnciller ve yanan mumlarla bu iki kiliseden bir alayla çıkarlardı. İncil okuyarak şehrin kadısının kapısı önünde ve büyük şahsiyetlerin kapıları önünde buhurdanları sallarlar, büyük bir merasim yaparlardı. (Makrizî, c. I, s. 239 - 240, Quatremere, Memoires his- toriques sur l'Egypte, c. I, s. 449-450). Assuvan şehri için

Bk. Quatremere, Memoires Geographiques sur l'Egypte, c. II, s. 4).

221 ***Dıyka.*** Dıyka, Yakut'un dediğine göre, Ayzâb'tan on fersah uzakta bulunan bir menzildir. (Mu'cem, c. III, s. 484). Nâsır Husrev'e bakılırsa, Yakut'un söylediği bu iki yeri ayıran mesafe yanlıştır.

222 ***Karaş.*** Köpek balığıdır.

223 ***Şafak.*** Nüshalarda Şafak veya Safan gibi yazılmıştır. Schefer, bunun yerine Sağri demeli ki, işlenmiş bir balık derisidir ve Fransızlar ona Chagrin demişler, diyor.

224 ***Cidde.*** İbn-ul-Mucavir lakabıyla tanınan Cemaluddin Ebû-l-Fath Ya'kub-ed-Dımışkıy, Abbasî Halifesi Ebü- Câfer-Mansur Mustansir-billâh'ın (623-640/1226-242) namına ihda ettiği coğrafi bir risale yazmıştı. İçinde Arabistan şehirleri ve illeri hakkında gayet meraklı tafsilât vardır. Cidde hakkında çok enteresan hususiyetleri kaydettiği bir tarih ve malûmat vermektedir. (Tarih-i Mustansirî, Schefer nüshası, s. 46-58).

225 ***Cidde.*** Schefer, kendisinde, Abdulkadir ibn-

i Ahmed ibn-i Ferec tarafından, Şerif Davud ibn-i Süleyman için yazılmış, tarihî küçük bir risale olduğunu not ediyor. Bu risalede Cudde veyahut avam şivesiyle Cidde şehri, duvarları ve binaları hakkında 951 (1544) senesine kadar tafsilât ve tarihî malûmat veriyor. Risalenin adı Es-Sılah-i-Vel Udde-fi-Tarih Bender Cudde olup Bibliotheque Imperiale de Vienne'de bir nüshası olduğunu söylüyor. İstahrî, Makdisî, Yakut ve İbn-i Cubeyt'de bu şehir hakkında enteresan malûmat vermişlerdir.

226 ***Tâc-ül-Maâlî.*** Mekke emîri Ebu-l-Futuh Hasan İbn-i Câfer-el- Alevî'nin oğlu Tac-al-Maâlî Şukr, 350'den (961) beri Mekke ve Medine üzerinde hükümdarlık eden Hazreti Ali torunlarından Benu Musa ailesine mensuptu. 430'da (1038) babası yerine geçmiş olan Ebu-l-Ma'ali bu hanedanın son hükümdarıydı. 453'te (1061) vefat eden Ebu-l-Maali âlimlerin koruyucusu ve seçkin bir şairdi. İbn-i-ul-Esir, bu Emir'in yazdığı bir rubaiyi zikrediyor.

227 ***Umre.*** Mekke civarında mukaddes yerleri ziyaret etmeye Sa'y merasimi (Safâ ve Merve arasındaki koşma) ve yedi defa Kâbe etrafında tavafa Umre derler.

228 ***Mekke dağları.*** Mekke, doğu taraftan Cebelu-Ebu-Kubeys, batı taraftan Kueykan adındaki dağlara kapanan vadide kurulmuştur.

229 ***Mekke surları.*** Mekke'nin hudutlarını koruyan surlar üç tanedir. Birisi vadinin enliliğince, Ma'allah denilir, sokağa çekilmiş, diğeri Şubeyke mahallesini korumakta ve üçüncüsü de Masfale vadisini kat etmektedir. Mekke tarihçileri Azrakî ve Kutb-ud-Din, bu duvarların son defa olarak 816 (1413) ve 826'da (1422) tamir edildiğini söylüyorlar.

230 ***Mescit-el-harâm.*** Caminin güney doğusundan takriben 150 adım ötede hafif meyilli bir yerde, üç geniş taş basamak üzerinde bir başlıkla birleştirilmiş üç küçük ve açık kemer durmaktadır. Safa tepesi dedikleri budur. (Burckhardt, Voyages, c. I, s. 127).

231 ***Mîkatlar.*** Bu menzil veyahut Mîkat'lar Hazreti Muhammed tarafından tayin edilmiştir.

Bunlar: Medine hacıları için Zulhuleyfe, Suriyeli hacılar için Cuhfe, Iraklılar için Zatul'ırk, Necidliler için Karen ve Yemenliler için Yelemlem'den ibarettir.

232 ***İhram.*** Hac törenine göre ihram bağlamadan evvel hacı abdest alır ve dikişsiz kumaştan olan ihrama büründükten sonra misk veyahut ıtriyat sürünerek iki rekât namaz kılar. Birinci rekâtta Kur'an'ın birinci ve 109'uncu surelerini ve ikinci rekâtta da 112'nci sureyi okuyup sonra "Lebbeyk" duasını okur.

233 ***Sa'y.*** Bu merasim Hazreti Muhammed tarafından İsmail'in annesi Hacer'in hatırası olarak muhafaza edilmiştir. Hacer, çocuğu İsmail'in susuzluktan ölmek üzere olduğunu görerek şaşkınlık ve ıstırap içinde Batn-ul-Vâdi'de yedi kere aşağı yukarı koşmuş, o zaman Cebrail inip zemzem kaynağını akıtmış.

234 ***Mekke'ye getirilen su.*** Bu su kemeri, Cebel-Kura'da bulunan Ayn-Naaman ırmağının suyunu Mekke'nin içine getirmek üzere

Harun-er-Reşid'in karısı Zübeyde tarafından yapılmıştı. Birçok defalar Halifelerin emriyle veyahut muhtelif Müslüman hükümdarların parasıyla tamir görmüştür.

235 ***Sa'de.*** Sana'dan 60, Heyvan'dan da 16 fersah uzakta bulunan Sa'de, çok müreffeh bir yerdi. Başlıca ticareti tabaklanmış deri ile sandal yapmak için hazırlanan öküz derileri idi.

236 ***Huseyb.*** Tehâme ilinin merkezi Zebîd'in eski ismi Huseyb'di. Zebîd vadisinde bulunuşu, banisi tarafından ona verilen adı yavaş yavaş unutturdu. Bu şehir Halife Ma'mun zamanında, Muhammed ibn-i Zeyd tarafından kurulmuştur (203-818). Makdisî'nin anlattığına göre, Zebîd, Yemen valiliğinin merkeziydi. Binalarının güzelliği ona Yemen Bağdat'ı adını verdirmişti. Dört kapısı olan toprak duvarla çevrilmişti. Ticarî durumu çok iyiydi. Ahalisinin başlıca gıdasını mısırla darı teşkil etmekteydi. (Makdisî, s. 84, Yakut, c. II, s. 915- 916).

237 ***San'a.*** Yemen'in en zengin yeri ve sanayi

şehridir. Berd- Yemani dedikleri çizgili cübbeleri, ipekli kumaşları, işlemeleri pek meşhurdu. Sabah oğlu Ebrehe, Habeş kralı Necaşi için orada Kulays denilen bir kilise yaptırmıştı. Süslenmesi için de altın, gümüş ve kıymetli taşlar kullanmıştı. Arap kabilelerini Kâbe ziyaretinden vazgeçireceği fikrine kapılmıştı. Bu kilise, Benu- Kenane kabilesinden bir Arap tarafından pislenmesi üzerine Ebrehe Mekke'ye karşı o meşhur ve meşum harekete geçmişti.

238 ***Necran, Assar, Beyşe.*** Bu üç şehrin alâkayı çekecek bir hususiyeti yoktur. Necran, aynı adı taşıyan vadide, San'a'dan üç gün uzaktadır. Assar, Makdisî'nin dediğine göre, müstakil bir hükümdar tarafından idare edilen hoş bir bölgedir. Assar şehri verimlidir ve Sa'de ve San'a'nın limanıdır. Pazarı güzeldir. Camisi iyi yapılmıştır. İçme suyu uzaktan getirilmededir. Hamamları pistir. Bu şehir, Huseyn torunlarından, Süleyman oğulları sülâlesinden gelen Seyyitlerin elindeydi. Orada sık sık anaforlar olduğundan "Ebu-

Turab" adını almıştı. Hükümdarın sarayı caminin yanındaydı.

239 ***Gumdan sarayı.*** Gumdan sarayı, Hımyeri hükümdarı Yahseb tarafından yaptırılmıştı. Yedi katlı ve dört köşeli, dört cephesi ayrı ayrı kırmızı, beyaz, yeşil ve sarı renklerden, tavanları yekpare mermerden, üst katında renkli camlarla ve işlenmiş mermerlerle süslü büyük bir saraydır. Aydınlatıldığı zaman üç mil uzaktan görülebiliyordu. Şark yazarları, sarayın köşelerine, rüzgâr esince kükreme sesleri veren aslan heykelleri konduğunu söylerler. Kim bu sarayı yıkmak için el uzatırsa öleceğine dair bir rivayet olmakla beraber bu saray, Halife Osman tarafından yıktırıldı. (Yakut, c. in, s. 811. Şeyh Ziyâ-üd-din ibn-i Abd-ül-Mecîd: Behcetuz Zemen-fi-Ahbâr-il-Yemen).

240 ***Mekke'de Mescit-el-Haram kapıları.*** Bu iki kapıya bugün Bâb-üs-Selâm (Esenlik kapısı), Bâb-ül-Cenâyiz (Cenazeler kapısı) derler.

241 ***Bâb-üs-Satvî.*** Nâsır Husrev'in söylediği Bâb-üs-Satvî, eskiden Bâb-ül-Ecyad adını

taşırdı. Bugün adı Bâb-üş-Şerif'tir.

242 ***Bâb-üt-Temmârîn.*** Bâb-üt-Temmârîn (Hurma satanlar kapısı), bugün Bâb-ür-Rahme (Rahmet kapısı) adını taşır, Bâb-ül-Maâmil (İmalâthaneler kapısı), bugün Bâb-ül-Kurn (Pamuk kapısı) derler.

243 ***Bâb-ül-Umre.*** Bâb-ül-Umre, Farsça metinde yanlış olarak Bâb- ül-Urve yazılmış. Bu duvarda üçüncü bir kapı da vardır ki Bâb-ül-Vedâ (Vedalaşma kapısı) derler.

244 ***Bâb-ül-Vasît.*** Bâb-ül-Vasît, yahut Bâb-ül-Basît (Orta kapı, geniş kapı), Bâb-ül-Acele (Su dolabı ve ivmek kapısı), Bâb-ün-Nedve, yahut Dâr-ün-Nedve (Kurultay kapısı veya evi), Bâb-ül-Müşâvere (Danışma kapısı), Bâb-Beni-Şeybe, bugün sırasıyla Bâb-ül-Atik (Eski kapı), Bâb-ül-Kütübi (Kitapçılar kapısı), Bâb-üz-Ziyade, Bâb-u-Dureybe (Küçük sokak kapısı) adlarıyla tanınır.

245 ***Hacer-i Esved.*** Müslüman rivayetlerine göre bu taş cennetten çıkmıştır. Nuh Tufanı olurken melekler bu taşı Ebu- Kubeys dağında saklamışlar, sonradan İbrahim peygamber

Kâbe'yi yaparken Cebrail bu taşı getirip ona vermiş, o da taşı Kâbe'nin kuzey tarafına koymuştur. Volkanik bir taş olup yalnız bir çıkıntısı vardır ve burası kırmızımsıdır. Hac sırasında her tavafta bir kere bu taşa dokunmak yahut dokunur gibi karşıdan işaret etmek, hac törenlerindendir. Abdullah ibn-i Zubeyr zamanında Haccac'la savaş yapılırken Kâbe yanmış, ateşin şiddetiyle taş da üç parçaya ayrılmıştı. Bu parçalar gümüş bir çemberle birbirine tutturulmuştur. Hârun-er Reşid bu çemberi yenilemişti. 317'de (930) Karmatiler reisi Ebû-Tahir Kâbe'yi ve mescidi yağma edip taşı alarak Lâhsa'ya götürdü. Onun ölümünden sonra Karmatiler taşı 24 bin dinar karşılığında iade ettiler. 413'te (1022) Mısır, Fatimî Halifesi Hâkim-bi-emr-illâh tarafından gönderilen bir Mısırlı bu taşa demir bir topuzla vurmuş, adam Mekkeli veya Yemenli birisi tarafından hemen hançerlenerek öldürülmüştür. Onun kaçışını sağlamak üzere gelmiş olan 20 atlı da öldürüldü ve Mısır kervanı yağma edildi. Ebû-

l-Mehasin, cesedi parçalanarak yakılan bu adamın eşkâlini tarif ediyor. (De Goeje Memoire sur les Carmathee du Bahrein, Leyden 1862, s. 42 - 43, 54-55).

246 Kur'an III, ayet 95.[De ki: "Allah doğru söylemiştir, öyle ise Hanîf (hakka yönelmiş) olan İbrâhim'in dinine tâbi' olun! Hem (o,sizin gibi) müşriklerden değildi."]

247 ***Kâbe.*** Ezrakî. Mekke tarihinde Kâbe'nin Nâsır-ı Husrev'in tarifine uyar şekilde tasvirini vermektedir: "Kapının yüksekliği, diyor, altı dirsek ve on parmaktır. Kapının kenarları, alt ve üst eşiği, arabesk nakışlı altın plâkalarla örtülmüştür. İki kanadı saç ağacından yapılmış, her birinin genişliği bir dirsek on sekiz parmak, kalınlığı üç parmaktır. Kapının her iki kenarında Kâbe örtüsünü tutacak yedi halka vardır. Ezrakî'ye göre perdenin üzerinde şu ayet yazılıdır:" "Bismillâh-ir-Rahman-ir-Rahim: Biz senin yüzünü göğün her tarafına çevirdiğini gördük. Senin yüzünü hoşnut ve razı olacağın bir kıbleye çevireceğiz: Yüzünü Mescid-ül- Haram'a çevir, nerde olursanız,

yüzünüzü o tarafa çevirin..." Kapıdaki altın plâkalar Halife Muhammed Vâsık- billâh zamanında konmuştu. 241'de (855) Halife Cafer Mutevekkil-billâh oraya yeni plâkalar koymak için Bağdat'tan İshak ibn-i Süleyme'nin riyaseti altında otuz kadar kuyumcu göndermişti. (Ezrakî. Mekke tarihi. Wustenfeld tarafından neşredilen Arapça metni, Leibzig, 1858. s. 216-217).

248 ***Kâbe'nin zemini.*** Mustansır-billâh daha veliaht iken, 240 (854) senesinin sonlarında Bağdat'tan Mekke'ye yüz mermer parçası göndermişti. Bunlar Irak'tan gelen işçiler tarafından Mekke'de kesilip yontulmuş ve Kâbe'nin iptidai döşemeleri sökülüp yerine konulmuştu. (Ezrakî, s. 209).

249 ***Kâbe'deki sofalar.*** Bu sofaları Arap yazarları Kerasi (Kürsüler) diye zikrederler. Bunlar saç ağacındandır ve bir buçuk dirsek uzunluğunda ve bir o kadar da genişlikte olup altın kaplamalıdır. Bunlar, ipek örtülü ve kırmızı mermer üzerinde durmaktadır (Ezrakî. s. 204).

250 ***Kâbe sütunları.*** Sütunlar, 339'da (950) Halife Muktedir-billâh'ın emriyle, annesi Seyyide'nin kölesi Lu'lu tarafından, baştan başa altınla kaplattırıldı. Gümüş avizeler, iki sütunu birbirine bağlayan demir çubuklara yine gümüş zincirlerle asılmıştı. (Ezrakî, s. 205).

251 ***Kâbe kapısı.*** Ezrakî'ye göre bu küçük kapı üç buçuk dirsek boyu yükseklikte ve bir buçuk dirsek de genişlikteydi. İlk zamanlar hiç altın veya gümüş kaplaması olmayan saç ağacındandı. Halife Mütevekkil onu gümüş levhalarla kapladı ve 237 senesinin Muharrem ayında (Temmuz 851) o kapıya yine gümüşten bir asma kilit taktı.

252 ***Kâbe'deki kitabe.*** 550'de (1155) bu kitabe yerine, Abbasî Halifelerinden Ebû-Abdullah Muhammed-al-Muktâfi-bi-emr- illâh'ın adını ve lâkabını taşıyan diğer bir kitabe konmuştu. İbn-i-Cubeyr bunun metnini vermektedir.

253 ***Kâbe sofası.*** Kâbe'nin sofası eskiden mozaik döşemeliydi. Bu mozaikler Halife Velîd tarafından Mekke'ye gönderilen Bizanslı

mozaikçiler tarafından yapılmıştı. Bunlar yavaş yavaş yağmurdan tamamen bozulmuş ve 200'de (815) San'a'dan gönderilen şeffaf mermerle değiştirilmişti.

254 ***Kâbe'nin Pencereleri.*** Ezrakî'nin Ebû-Velîd'den naklettiğine göre, bu dört pencere gün ışığını geçiren şeffaf mermer levhalarla kapatılmıştır. Bu Yemen mermeri Arapça'da Bellak adıyla bilinir. 579'da (1183) Mekke'ye gitmiş olan İbn-i-Cubeyr, Kâbe'nin içinin beş pencereyle aydınlatıldığını bize haber veriyor. Tavanda açılmış olan biri görünmüyor, diğer dördü, dört köşede bulunuyordu. Hepsinin üzerlerinde arabesk nakışlı Irak camları vardı. (İbn-i Cubeyr, s. 81).

255 ***Kâbe'deki Altın oluk.*** Ezrakî, bu oluğun dört dirsek boyunda ve sekiz parmak kutrunda olup içten ve dıştan altın kaplamalı olduğunu ve bunun Abdül-Melik oğlu Velîd (86-96), (705-715) emriyle yapıldığını söylemektedir.

256 ***Kâbe'nin Kisvesi (örtüsü).*** Fatimî'ler tarafından gönderildiği zamanlar Kisve (Kâbe'nin örtüsü) beyaz, Abbasîler zamanında

siyah olurdu. Bununla beraber, Cubeyr'in 569'da (1183) gördüğü örtü, pamuklu yeşil bir kumaştanmış. İçinde mihraplarla Halife Nâsır-li-Dinillâh'ın adını ve Kur'an'ın ikinci suresinin 136. âyeti ["(Biz) Allah'a, bize indirilene, İbrâhim'e, İsmâil'e, İshâk'a, Yâ'kub'a ve (onun) torunlar(ın)a indirilenlere, Mûsâ'ya ve İsa'ya verilenlere ve Rableri tarafından (diğer) peygamberlere verilenlere imân ettik. Onlardan hiçbirinin arasında (Allah'ın birer peygamberi olmaları cihetiyle) ayırım yapmayız. Çünkü biz O'na teslim olan kimseleriz" deyin!] dokunmuş bulunuyordu. Kisve'ler, Tınnîs ve Dımyet bölgelerinin iki köyü olan Tune ve Şâte'de dokunurdu. Kisve kumaşına Kabati derlerdi.

257 ***Hatîm.*** Hicr'i ihata eden duvara Hatîm derler. Hicr, Kureyş kabilesine mensup olanlar tarafından yapıldıydı. Sonra Haccac tarafından Kâbe'ye ilhak edildi. Abdullah ibn-i-Zubeyr bunu tekrar ayırdı. Buna, Kâbe'nin bir kısmı nazarıyla bakılır. Burada namaz kılmak da Kâbe'nin içinde kılmak kadar sevap sayılır.

258 ***Zemzem kuyusu.*** Zemzem kuyusunun suyu, yeraltındaki üç kaynaktan gelir. Bunlardan biri Hacer-i Esved karşısından, diğeri Ebû-Kubeys dağıyla Safâ'nın karşısından ve üçüncüsü de Merve cihetindendir. Kuyu, Hâşim oğlu Abdül-Muttalib ile oğlu Hâris tarafından tekrar bulunup kazıldı. Abdül-Muttalib, Benu Cerhem'in kuyuyu doldurdukları zaman içine attıkları bütün altın eşyaları ve silâhları çıkardı ve kuyunun suyunu her yıl Mekke'yi ziyaret eden hacılara dağıtılmasını emretti. Su yavaş yavaş çekilmeye başladı ve Hicri 23 ve 24 (643-644) ve 200 (815) senelerinde kuyu derinleştirildi ve duvarları sağlamlaştırıldı. Harun-er-Reşit, Mehdi, Emin ve halefleri zamanında bu kabil tamirat icra edildi. 139'da (756) Halife Ebû-Cafer Mansur, Zemzem hücresinin mermerle döşenip pencereleri de mermerle kaplanmasını emretmişti. 163'te (779) Halife Mehdi orada tamirat yaptırmış. Nihayet 220'de (835) bütün mermer döşemeler Halife Mustansır zamanında Ömer ibn-i-Ferec-er-Rubhaci tarafından baştan başa

yenileştirildi. Bu zamana kadar yalnız kuyu üzerinde bir kubbecik bulunup, avlusunun başı açıktır. Ömer ibn-i-Ferec orada, dışında mozaiklerle süslenmiş bir sofa yaptırdı. İçten de, kalasları yaldızlı saç ağacından bir çatı yaptırmıştı (Ezrakı, s. 300-301). Makam-i-Hambeli'ye yakın olan bugünkü zemzem binası 1072'de (1661) kurulmuştu.

259 ***Tavaf yeri.*** Kâbe'nin biraz ötesinde mermer döşeli güzel bir kaldırım vardır. Büyük saha satıhtan sekiz parmak kadar alçaktır. Bu 981'de (1573) Sultan II. Selim emriyle yapılmıştı. Şekli gayrı muntazam, beyzî ve 32 ince yaldızlı pirinç sütunlarla çevrilmiştir. Bunlar demir çubuklarla birbirlerine bağlıdır ve her gece güneş battıktan sonra yakılan yedi tane kandil bunlarda asılı durmaktadır. (Voyage en Arabie, Burckardt, c. I, s. 183).

260 ***Benu-Şeybe.*** Abduddâr torunlarındandır. Kâbe'nin tekrar kurulması sırasında Benû-zehere ile birlikte doğu duvarını yapmaya memur edilmişlerdi. Benû-Şeybe'nin reisi, Hacib-ul-Kâbe fahri lâkabını taşımaktaydı

(Mes'ûdî' c. IX, s. 56 - 57).

261 ***Ci'rene.*** Yakut'a göre, Taif ve Mekke arasında, fakat Mekke'ye daha yakın, suyu bulunur bir bölgedir. Huneyn gazvesinden dönerken, Benu-Havazin'den alınan ganimeti taksim etmek üzere Hazreti Peygamber burada konaklamış. Ci'rene'de bir mescit ve birbirine yakın kuyular vardır (Mu'cem, c. II, s. 85). Huneyn gazvesi Hicrî 8 senesinin şevval ayında (5 Şubat 630) olmuştu.

262 ***Bilâl ibn-i Ribâh.*** Hazreti Muhammed(S.A.V.) tarafından azat edilen Habeşli bir köleydi. Sesinin güzelliği ve yüksekliği dolayısıyla kendisine müezzinlik vazifesi verilmişti. Hicrî 20'de (640) Şam'da öldü ve Bâb-el-Cabiye ile Bâb-es-Sağır arasındaki kabristanda gömüldü. (İbn-i Batutâ, c. I, s. 222).

263 ***Arafat.*** Hac usulüne göre, hacılar bir geceyi Müzdelife'de geçirdikten sonra Meş'ar-ul-Harâm'da biraz duraklayıp dualar okumalı ve sonra Vâdi-Muhassar'ı çabukça geçmeli. Mina'dan çıkınca da hacılar Cemret'ul-Akabe

denilen yere bakla kadar yedi tane taş fırlatmalı. Bu kaide, Allah'ın emrini dinlememesini tavsiye eden şeytanı kovmak için İbrahim'in ona attığı taşların hatırası için icra ediliyor.

264 ***Huseyn ibn-i Sekime kuyusu.*** Nâsır-ı Husrev'in bahsettiği bu ovanın adı Batn-Na'man'dır ve dağ da zirvesi bulutlarla örtülü olduğundan Cebel-Na'men-es-Sahâb adını taşımaktadır. (Ebû-l-Farac Kudâme, Kitap Sanat-ul-Kitabe.) Emir Ebû-Abdullah Huseyn ibn-i-Selâme, Ebû'l- Ceyş ibn-i Zeyyad'ın devrinde Tihame valisi ve bu emirin veziri olan Nube'li bir köleydi. Vâdi-Seham'da Kedra şehrini ve Zebid yakınında Mak'ar şehrini o kurmuştu. Cened'in büyük camisini büyüttü ve muhteşem bir şekilde nakışlarla süsledi. Ümera'nın anlattığına göre, Yemen Arapları bu camiye, Mekke'ye gösterilen hürmet ve tazim gözüyle bakıyorlardı. Cened, Necd ilinin Sekassik bölgesinde bulunmakta ve San'a'dan 58 fersah uzaktadır. Emir Huseyn ibn-i-Selâme 428'de (1036) öldü.

265 ***Taif.*** Hafız Ebrû'ya göre, büyüklük bakımından Vadi'l- Kura kadar ehemmiyeti olan küçük bir şehirdir. Havası gayet hoş. Mekke'nin meyvesi oradan temin edilir. Benu-Sa'd (Havazin kabilesinin bir kolu) ve Hodeyl kabilelerinin oturdukları Gazvan dağının yamacında kurulmuştur. Bu dağın zirvesi, Mekke civarının en soğuk yeridir. Hicaz'ın don olduğu biricik yeri burasıdır. Abbasî Halifeleri bu şehirde ihtişamla ve birçok nakışlarla bezenmiş büyük bir cami yapmışlar. Cami öyle kurulmuştur ki, kıbleye yüz çevirip namaza duran bir Müslümanın sağ tarafındaki köşede Abbas oğlu Abdullah'ın kabri bulunuyor. Vadi-Na'man-el-Arak kaynağı Taif'tedir. Bu şehirden ihraç edilen deri ve kuru üzümün dünyaca şöhreti vardır. Yakut, Mekke'den Taif'e bir günde gidildiği halde, Taif'ten Mekke'ye yalnız yarım günde gidildiğini söylemektedir. Huseyn ibn-i-Selâme, şehrin refahını inkişaf ettirip etrafına müstahkem bir duvar çekti. Şehre varmadan evvel geçilmesi lâzım olan dağda, kayaları

yontmak suretiyle, üç yüklü deve yan yana geçebilecek kadar geniş bir yol açtı. Taif ülkesinde Sakîf, Hımyer ve bir kısım Kureyş kabileleri oturmaktadır. (Yakut, c. III, s. 494-500). Abbasi sülâlesinin banisi olan Abbas oğlu Abdullah, hicrî 68'de (687) 71 yaşında Taif'te öldü.

266 ***Mutar.*** Taif hesabından bir köydür. Yemen yolu üzerinde Tihâme'nin bir şehri olan Tebale'den üç gecelik mesafede bulunmaktadır. Makdisî, Mutar'da, Burma denilen çömleklerin yapıldığını bize söylüyor (s. 104).

267 ***Süreyya.*** Dariyye bölgesinde Benu-Zibab'ın oturdukları ve suyu olan bir yerdir (Mu'cem, c. I, s. 924).

268 ***Taif'teki kabileler.*** Cemalüddin ibn-i-Mücavir, Taif'in güney doğusundaki bölgelerde yerleşmiş kabileleri, Nâsır-ı Husrev'in tıpkı söylediği şekilde anlatmaktadır: "Bütün bu bölgelerde hemen hemen aynı büyüklükte olan köyler vardır. Her bir köyde Arap kabilelerinin bir kısmı

veyahut bir bedevi klanı oturmaktadır. Herhangi bir yabancının oralarda durup yerleşmesine karşı şiddet gösteriyorlar. Her köyde taş ve harçtan yapılmış birer kale vardır, içinde her şahsın bir ambarı vardır. Oraya bütün ganimet hissesini ve başka nesi varsa koyar ve günlük ihtiyacını oradan alır. Köy ahalisi, kalenin etrafına yayılmış olan ve kaleyle nihayetlenen dört geniş sokakta yerleşmiştir. Her köyün itaat ettiği bir şahıs vardır. Bunlar, yaşına ve dirayetine göre hürmet telkin etmiş ihtiyarlar arasından seçilir. Hiç kimse ona karşı gelmez ve onun kararlarını bozmaz. Bu yerler, hiçbir sultanın hâkimiyetini kabul etmez, vergi vermez, verirse de istediğini verir. Birbirine karşı daimî bir düşman halindedirler. Her birinin gözü öbürünün malındadır. Zeyd'in taifesi hep Amr'ın malını mülkünü yağmaya uğraşmaktadır. Bu Araplar arpa ve buğday ekerler. Ülkelerinde üzüm, nar ve badem ağaçları bulunur. Başlıca yiyeceklerini tereyağı ile bal teşkil etmekte. Bunlar, Kahtân

ve diğer reislerin soyundandırlar" (Tarih-i-Mustansırî).

269 ***Gez'. Cez' yahut Cez'u-beni-Kuz,*** Necid ülkesinin topraklarındandır. Orada Beni-Zibab oturmaktadır. Benu-Teyn kabilesinin oturduğu Yemame'nin bir vadisinin adı Caz'-benî Hammaz'dır.

270 ***Nessir, Yessir (Beni-Numeyr).*** Bütün yazmalarda Nessir veyahut Yessir yazılıyor. Bunun yerine Numeyr okumalı. Amir'in ahfadı olan Benu-Numeyr'ler, Necd ve Yemame vadi ve dağlarının bir kısmında oturmakta olan bir kabileyi teşkil ediyordu. İki büyük kasaba olan Udah ve etrafında arpa ve buğday tarlaları bulunan bir kalesi olan Hudeyn de bu ülkededir. Nâsır-ı Husrev'in Hısn-beni- Numeyr adıyla zikrettiği ve mühim bir pazarın kurulduğu yer burası olsa gerek.

271 ***Tepeler.*** Bu tepeler, Cebel-Tuveyk (Küçük taklar) adını taşır.

272 ***Felic.*** Nâsır-ı Husrev ekseriya Felic yazıyor. Bunu Felec okumalı. Felec, Yemame'nin batısında Felec-el-Eflec denilen bölgenin en

mühim köyünün adıdır. Arazisinde birçok ırmaklar vardır. Burada Ka'b oğlu Ceda'a ve Kuşeyr kabileleri oturuyorlar.

273 ***Ashâb-ı Kehf ver-Rakıym.*** Bunlara ait rivayetler Kur'an'ın 18'inci suresinde (Kehf) anlatılmaktadır, ayet, 8-26.

274 ***Yemame.*** Basra, Mekke yolu boyunca Arabistan'ın kuzeydoğusunda yayılan Yemâme ili, üç bölgeye ayrılmıştır: Yemâme, Veşm, Felec-el-Eflec. Eski zamanda Câv adını taşıyan bu vaha ilk yerli olarak Taşım ve Cedîs kabileleriyle meskûndu. Milâdi 250'de Tasm ahalisi, reisleri Imlak ibn-i-Habbaş'la birlikte Esved ibn-i-Cîfer tarafından katledildi. Miladi beşinci asrın ortalarında Ubeyd ibn-i-Sa'lebe-el-Hanefı bu ülkeye gelip yerleşti ve Hacer şehrini kurdu. Bu şehir sonradan Yemâme adım aldı. Ömer ibn-el-Hattâb zamanında bu il Medine hükümetine bağlandı. Yakut, Yemâme'nin en büyük kasabası olan Hacer'in, valinin oturduğu yer olduğunu haber veriyor. Ahalisi her cinsten karışık. Her kabilenin ayrı bir mahallesi var. Bu kabilelerin

en kalabalığı Benu-Hanife'nin bir parçası olan Benu-Ubeyd'ti. Yakut, Yemâme genişlik bakımından Basra ve Kûfe'nin ehemmiyetini haizdir, diye ilâve ediyor. Hafız Ebru diyor ki: "Yemâme, Medine'den daha küçüktür. Orada birçok Yahudi vardır. Bazı yazarlar onu Hicaz şehirleri arasına koymazlar. Bu şehir Karmatiler hükmünde olan Amman ve Bahreyn çöllerinin hududunda bulunur. Yemâme ilinin birçok köyleri vardır ve orada Mısır'dan ve diğer memleketlerden gelen kabileler oturmaktadır. Hicaz'da, Mekke ve Medine'den sonra Yemâme'den daha mühim bir şehir yoktur. Vâdi-Kurâ, Mekke ve Yemâme arasında bulunur. Yemâme, çöl ortasında bir vahadır. Hurmalıkları, akarsuları vardır. Yalancı peygamber Museyleme, yanlış akidesini ilk olarak orada tebliğ etmişti. Yemâme'den Kufa on beş günlük yol sayarlar. Hare denen bir ırmak bu ilden geçer (İdrisî, c. I, s. 155-156. Yakut, c. II, s. 209-212 ve c. IV, s. 1026- 1034)".

275 ***Yemâme emirleri (Aleviler).*** Yemâ'me'de

hüküm süren şerifler Taba-Taba ailesindendiler. Bu sülâlenin banisi İmam Yahya-el-Hadi, Ebû-Talib oğlu Ali'nin oğlu Huseyn torunlarındandır.

276 ***Zeydiler.*** Zeydî'ler, Ebû-Talib oğlu Ali oğlu Huseyn oğlu Ali'nin oğlu Zeyd'in mezhebini takip ediyor. Bunlara göre imamet ancak Peygamber'in kızı Fâtime'nin ahfadından olmalı.

277 ***Lahsa.*** El-Ahsa veyahut Lahsa aynı zamanda Hacer adını da taşıyor. Makdisî, "Bu şehir, diyor, aynı zamanda Bahreyn dedikleri Hacer ilinin merkezidir. Hurmalıklarla çevrili, mamur ve kalabalıktır. Sıcağı pek fazladır ve sık sık kıtlık olur. Deniz kıyısından bir günlük mesafededir ve bütün o bölgenin ticaret merkezidir. Karmatî-Ebû-Saîd sülâlesine aittir. Hükümeti basiretli ve âdildir. Metruk bir halde kalmış olan camisinde dinî ayin yapılmıyor." Yakut'un dediğine göre, Lahsa'nın etrafına 317'de (929) Ebû-Said oğlu Ebû-Tahir tarafından bir duvar çekildi. On üçüncü yüzyıla kadar bütün şark coğrafyacıları,

Lahsa'nın refah ve mamurluğunu methediyorlar. (Makdisî, s. 93, Yakut, c. I, s. 148, c. IV, s. 954).

278 ***Bahreyn Karmatileri, Ebû-Saîd.*** De Goeej, Bahreyn Karmati'lerin tarihi ve Ebû- Said hakkında bir etüt yapıp, Arap tarihçi ve coğrafyacılarının vermiş oldukları bütün malûmatı bir araya toplamıştır. Bu eser Memoires d'histoire et de geographie Orientale, Leyden, 1862'nin birinci fasikülünü teşkil ediyor.

279 ***Ebû-Saîd.*** 301'de (913) Ebû-Saîd bütün maiyetiyle beraber Lahsa kalesinde Ubeydullah'ın emriyle öldürüldü. Katiller onu hamamdayken yakalamışlardı.

280 ***Ebû-Saîd'e ait saray.*** Bu saraya Dar-el-Hicre denirdi.

281 ***Karmati'lerin Hacer-i Esved'i alışları.*** 317'de (929) Hacer-i-Esved'i Mekke'den Ebû-Saîd'in oğlu Ebû-Tâhir kaldırıp götürmüştü. 339'da (950) Karmatîler onu iade ettiler. Bu iade işini halletmek için Muti-lillâh tarafından şerif Ebû-Ali Ömer ibn-i- Yahya-el-Alevî

memur edilmişti. Karmatî'ler, Hacer-i- Esved'i Kûfe'ye götürmüşler, orada caminin yedinci sütununa asmışlardı.

282 ***Bahreyn.*** İbn-i Mücavir Bahreyn'in birkaç etimolojisini veriyor. Birisi şöyledir: "Bu ülkenin ahalisi burada iki deniz veyahut üst üste akan iki su tabakasının bulunduğunu, bunlardan üsttekinin tuzlu, alttakinin tatlı ve güzel bir su olduğunu iddia ederler. Dalgıçlar, bunun böyle olduğuna şehadet etmekte. Bahreyn'de, Tihame'den gelmiş olan Afsâ oğlu Abd-el-Kavs kabilesi oturmaktaydı. Hicretin 6 veya 8'inci senesinde (627 veya 629) Hazreti Muhammed, İran Şahı namına İspidveh tarafından idare edilmekte olan Bahreyn'e, ahaliyi İslamiyet'e davet için El-Hazrem-i-oğlu Abdullah oğlu Alâ'yı göndermişti. Araplarla İranlılar yeni dini kabul ettiler. Fakat Yahudilerle Hıristiyanlar Cizye vermeyi tercih ettiler. Beni-Umeyye zamanında Bahreyn Irak'a bağlıydı. Abbasîler devrinde bu il Amman ve Yemâme'ye bağlandı ve Karmatî'ler oraya yerleşinceye

kadar öyle kaldı. İbn-i-Mucavir oranın 360 köyü olduğunu ve ahalisinin çok mutaassıp İmamîyye mülhitleri olduğunu söylüyor. Yiyecekleri yalnız balıkla hurmadır. (Wüstenfeld, Bahrein Und Iemamah s. 4-6, Yakut, c. I, s. 506- 511, İdrisî, c. I, s. 372, Makdisî s. 93, İstahri s. 26).

283 ***Umman.*** Umman ili çok verimlidir. Birçok ırmakları, kanalları, bağ ve bahçesi ve hurmalıkları vardır. Merkezi Nazuva'dır. İbn-i-Batuta'nın söylediğine göre pazarları güzel, camileri muhteşem ve temizdir. Ahalisi İbdazi tarikatına mensuptur. Yemeklerini herkes kendisine yetecek kadar getirip cami avlularında beraber yerler. Şehirleri, Zakî, Kurriyet, Şaba, Kelba, Havur Fukkan ve Suhher'dir. Umman'da hükümdarlık eden emirler El-Gaus oğlu Azd kabilesine mensuptur. (İbn-i-Batuta, c. II, s. 227-229).

284 ***Mekran.*** Mekran veya Mukran ili, kuzeyden Sicistan (Sîstan), güneyden Hint deniziyle, doğudan Hindistan, batıdan Kerman'la tahdit edilmiştir.

285 ***Kîş.*** Kîş veya Kays adasının dört fersah mesahası vardır. Merkez şehri güzeldir ve bağ, bahçelerle, köşklerle çevrilidir. Şehir, kanallarla sulanır ve buğdayla hurma istihsal eder. İbn-i-Mucâvir, Tarih-i Mustansırî'sinde Kîş adasına bir fasıl ayırmıştır ve hakkında diğer Arap coğrafyacılarında bulunmayan bazı malumatı vermektedir ki bir kısmını burada zikretmek faydalı olur: "Kays adası üç fersah karedir. Birçok hurmalığı ve (meyvesi tabaklamaya yarayan bir nevi akasya ağacı) Karaz ağaçlıkları vardır. Bunlar Sultanın malıdır. Tatlı, lezzetli, temiz bir su fışkırıp çıkması için, kumlarda elle bir çukur kazmak kâfidir. Eskiden padişahlar tarafından kazdırılmış olan bir yeraltı kanalı Emir'in bahçesinden geçmektedir. Bunun suyu kaynaklardan ve yağmur suyundan temin edilir ve havuzlarda biriktirilir. Ahalisi ancak balıkla hurma yiyor. Yemeklerini yalnız sağ elleriyle yerler, sol ellerini kullanırlarsa pek büyük ayıp sayılır. Taştan ve harçtan yapılmış evleri yüksektir, yedi kata kadar çıkar. Her biri

bir kaleye benzer. Bazı kimselere göre ada bu adı Mulavve oğlu Kays'tan, bazılarına göre de İmre-ul-Kays'tan aldığını söylerler. Fakat en doğru fikir bunun bu adla anılması Zuheyr oğlu Kays yüzündendir. Ahali, Mağrib'in Mehdiye kumaşlarından yapılmış elbiseler giyiyor. Sarıklarının uçlarını çok uzatıyorlar. Kays Emîrinin ne süvarisi, ne de piyade askeri vardır. Bütün ada halkı denizcidir. Kadınları siyah elbise giyerler. Bir adam evlenince, karısına yüz dinar nikâh parası tayin ettiği zaman, karısı da yüz dinar koyup kocasının iki yüz dinar borçlu olduğuna dair nikâh parası kâğıtları tanzim edilir. Kays'ta erkekler karılarına tabidirler ve onların iradelerine karşı koyamazlar. İbn-i-Mucavir, kendi zamanında Kays adasının vergisinin yarısı Bağdat Halifesine ait olduğunu ilâve ediyor.

286 ***Katif.*** Eski şark coğrafyacıları Katif ili hakkında hiç malûmat vermiyorlar. Aynı adı taşıyan başşehri, İbn-i- Batuta'ya göre, büyük, güzel ve hurmalıkları olan bir yerdir. Orada kimseden korkmadan mezheplerini

gizlemeyen Şiî Arap kabileleri oturmaktadır. (İbn-i-Batûta, c. II, s. 247).

287 ***Hacer.*** Hurmasının fazlalığı yüzünden "Kecâlib-it-temri ilâ Hecer-Hecer'e hurma götüren gibi" atalar sözü meşhur olmuştur. Bizdeki "tereciye tere satma sözü" tam bunun karşılığıdır. İbn-i-Batuta, ahalinin, hayvanlarını hurma ile beslediğini de söylüyor.

288 ***Basra.*** Hafız Ebru, Basra taşlık araziye derler, diyor. İki şehir bu adı taşımakta: Birisi Irak'tadır, diğeri Mağrip'te Sus şehrinin yakınında bulunur. Basra, Kûfa'dan iki yıl evvel hicrî 14'te (635) Gazvan oğlu Utbeh tarafından kurulmuştu. Basratan (İki Basra) tabiri bu şehirle Kûfa için kullanılıyor. Basra, Beni-Umeyye zamanında son derece refaha kavuşmuştu. Nüfusu çok artmıştı. Şehir, doğuya doğru uzanan ve hiç yeşilliği olmayan bir çöl kenarında kurulmuş. İçinde cuma namazı kılınan dört büyük camisi vardır. Kuzey, batı ve güney tarafından toprak duvarlarla çevrilmiştir. Doğu tarafında

kanallar vardır, fakat duvarı yoktur. Kanallar ancak kayıklarla geçilebilir. Dünyada Basra civarı kadar kanalı olan bir yer yoktur. Evler hep tuğladan yapılmış. Toprağı tuzlu, kuyu suları içilmeyecek kadar kötüdür. Bu su ancak hamamlarda ve harç yapmada kullanılır. İçilecek su sakalar tarafından dışarıdan getirilip satılmaktadır. Halifeler zamanında büyük masraflar yapıp bakır ve kurşun borular vasıtasıyla suyu getirmişler ve bir havuza doldurmuşlardı. Havuza yakın mahallelerin ahalisi bu suyu kullanırlar, fakat su havuzda çabuk bozulduğu için bu suyu ancak fakir insanlar kullanırlar. Zenginler sularını Makil kanalından getirtirler." Makdisî, Basra hakkında az malumat verdiği halde, Yakut, kuruluş tarihi ve diğer hususiyetleri hakkında çok tafsilât vermektedir. Basra'nın inhitatı ta milâdî 10'uncu yüzyılda başlamıştı.

289 ***Nehr-i Ma'kıl*** Bu kanalı, Ömer ibn-i-l-Hattâb emriyle, Ma'kıl ibn-Yessar-el-Muzeni kazdığı için onun adıyla anılır. Mansabı Iccane kanalından uzak değil. Ma'kıl 60'ta (

679), Abdullah ibn-Ziyad Basra valisi iken öldü (Yakut, Mu'cem, c. IV, s. 844. D'Anville, Memoire sur le cours du Tigre et de l'Euphrate, Paris, 1779, s. 134).

290 ***Ubulle kanalı.*** Hafız Ebru, Ubulle kanalının bütün Basra kanalları arasında en meşhur kanal olduğunu söylüyor. Bir rivayete göre dünyada dört yer vardır ki bir beşincisi onlara kıyas edilemez. Bunlar, Semerkand'da "Sogd", Fars'da "Bevvan" vadisi, Şam'da "Guta" ve nihayet Ubulle kanalıdır. Bu kanal Fırat'tan ayrılıp Basra'ya getirtilmiştir. Genişliği yüz kulaçtır. Derinliği o kadar fazladır ki su alçalınca on beş, yükselince 30 arşın gelir. İki kıyısında da güzel bahçeler, hurmalıklar, güzel binalar uzanır gider.

291 ***Eba-Kâlincer.*** Husrev Firuz Eba (veya Ebû) Kâlincer 440'ta (1048) babası Firuz Ebû-Kâlincer Merzban İzzul-Muluk'un yerine geçmişti. Tahta geçince, Melîk-er-Rahîm lâkabını aldı. 450'de (1058) öldü.

292 ***Ebû-Mansur (Şahmerdan oğlu).*** Melîk-er-Rahim'in veziri olan Şah Merdan oğlu Ebû-

Mansur, içinde en kıymetli kitaplar bulunan bir kütüphane tesis etmişti. Lahsa hududundaki Arapların cemaziyelevvel 483'teki (1090) yağmaları neticesinde bu kütüphane tahrip edildi. (Kâmil Fit Tarih, c. X, s. 121).

293 ***Basra'da alışveriş ve pazarlar.*** Hafız Ebru da Nâsır-ı Husrev'in verdiği aynı malûmatı verdikten sonra şunları ilâve ediyor: "Kumaş satıcıları, sarraflar ve tüccarlar öğleden sonra saat üçten akşama kadar devam eden pazarda toplanırlar. Sarraflar, işleri için Basra hükümeti tarafından kendilerine verilmiş imtiyazdan istifade etmektedirler." Makdisî, Azud-ud-Devle'nin Basra'ya yakın olan Kazerun'da bir borsa (Dâr-us-Samasire) yaptırmıştı ki her gün oradan hazineye 10 bin dirhem gelir temin edilirdi.

294 ***Leylâ.*** Mes'ud ibn-Halid-en-Nehşeliyy-et-Temîmi'nin kızı Leylâ'nın Hazreti Ali'den Ubeydullah ve Ebû-Bekr adında iki oğlu oldu. Her ikisi de Hazreti Huseyn ile birlikte öldürüldüler.

295 ***Tîyb (güzel koku) kapısı.*** Vâsit ve Huzistan arasında küçük bir şehirdir.

296 ***Ubulle.*** Ubulle, Basra'dan daha eski bir şehirdi. Ömer'in hilâfeti zamanında İran padişahları orada bir kumandan altında bir askerî kıta bulunduruyorlardı. (Makdisî, s. 118. Yakut, c. I, s. 97 - 99).

297 ***Basra'ya bağlı yerler.*** Şerrebe, Mukîm, Sumd, Merrut, Şerir gibi isimler aynı zamanda Hicaz ve Necid'de bazı yerlerin adı olduğundan, bazı Arap kabilelerinin Basra civarına gelip yerleştikleri zaman kendi yurtlarının adını bu yerlere verdikleri tahmin ediliyor.

298 ***Belas.*** Belas, Yakut'a göre, Vasit ve Basra arasında, cömertliği ve misafirperverliğiyle meşhur bir Arap kabilesinin oturduğu yerdir.

299 ***Mıssan.*** Mıssan bölgesi, Basra ile Vasit arasında birçok hurmalıklarla köyleri ihtiva eden bir yerdir. Merkezinin adı da Mıssan'dır. Uzeyr peygamberin kabri de oranın kasabalarının birindedir. Yahudiler çok itina ile oraya bakarlar ve oraya birçok adaklar

getirirler.

300 ***El-Meşan.*** Basra'dan pek uzak olmayan küçük bir yerdir. Çok meyve ve hurma yetiştirir. Meşan, taze hurma manasına gelir.

301 ***Cubere.*** "Cubere" nin "Huveyze" olduğu bellidir.

302 ***Şıkk Osman.*** Hafız Ebu diyor ki: Ubulle'nin güneyinde ve bu şehrin karşısında Şıkk-Osman bulunmaktadır (Şık, büyük bir kanaldan ayrılan daha küçük bir kanala derler). Kıyılarında köşkler, bağlar, bahçeler, pazarlar, hamamlar ve yüksek binalar göze çarpıyor. Şehrin önünde kanalın genişliği fazlalaşır. Med esnasında yatağından 30 arşın yükselir, cezirde yine 15 arşın derinliği olur. Ubulle ve Şıkk-Osman'da, büyük paralar sarf edilerek kanalın kenarında taş basamaklar yapmışlardır. Med esnasında bunlar su altında kalır. Cezir esnasında o basamaklardan inip gemilere binilir ve çıkılır ve eşya yükletilip boşaltılır. Kanal daima bir yandan bir yana gidip gelen kayıklarla doludur. Şıkk-Osman civarındaki köyler, gölcüklerle birbirlerinden

ayrılmışlardır. Birçok kamışlık arazi de göze çarpıyor.

303 ***Abbadan.*** Abbadan, Hafız Ebru'ya göre, Fars denizinin kuzeyinde kurulmuş küçük bir şehirdir. Birbirleriyle birleşerek denize dökülen Dicle ve Fırat her taraftan bu şehri sarmaktadır: Ne ekini var, ne de bahçesi. Ahalinin yiyeceğini hemen hemen sadece balık teşkil eder. Bu şehir ismini, Huseyn oğlu Abbad'dan almış derler. Ahalinin ekserisi fakirliğe and içmiş, ibadet ile hayat sürerler. Güneydoğuya Umman ve Bahreyn'e doğru hareket eden bütün gemiler Abbadan'ın önünden geçerler. "Makdisî, Abbadan hasırlarının bu şehrin tekkelerinde yerleşmiş bulunan Zâhitler tarafından imâl edildiğini bize anlatıyor. (s. 118)"

304 ***Haşab.*** Mes'udî, Ubulle ve Abbadan'a yakın Cerrare açıklarında kurulmuş üç Haşab (Tahtalardan yapılmış tarassut' kulesi) dan bahsediyor. Geceleyin orada meşaleler yakarlardı (Les Prairies d'or, c. I, s. 230). Istahri, İbn-i Havkel ve Makdisî de bu tarassut

kulelerinden bahsediyorlar.

305 ***Yakup (Saffar oğlu).*** Leys-es-Saffâr oğlu Yakub, Saffâfi sülâlesinin ilk hükümdarı idi 254-265 (868-878). Sîstan'da ve Halife Mutemid'den zapt ettiği Horasan'ın bir kısmında hükümranlık etmişti.

306 ***Tevve.*** Tevve, Tevvec veya Tevvez, gayet sıcak olan ve suyu olmayan bir çölde bulunmaktadır. Bu şehirde Tevveziye denilen pamuklu kumaş dokunmaktadır. Bu kumaşlar gayet sağlam, parlak renkli ve altın iplikle işlenmiş bulunmaktadır.

307 ***Kâzerun.*** Yakut, Kâzerun hakkında yazdığı makalesinde, İbn-i Havkel ve Makdisi'den aldığı gayet alâkalı malumatı nakletmektedir.

308 ***Merzban oğlu Ebâ-Kâlincer oğulları.*** Merzban oğlu Firuz Ebâ (veya Ebû) Kalincer Izz'ul Mulük öldüğü zaman dokuz oğlu vardı. Yerine geçen Melîk-er-Rahim lâkabını alan Firuz Husrev, Ebû-Mansur Folâd Şutun, Ebû-Talib Kâmran, Ebû'l-Muzaffer Behram, Ebü-Ali Key-Husrev, Ebû-Saîd Husrev Şah ve küçük yaşta olan diğer üç çocuk. Ebû- Mansur

Folâd Şutun, Şirâz'da kardeşine karşı isyan etti. Anasıyla İstahr kalesine (Persepolis) sığınarak ve kardeşi Said Husrev Şah'a karşı koyuldu. Melîk-er- Rahim ve kardeşleri arasındaki muhasemat(husumetler) Huzistan'la Fars'ı 447'ye (1055) kadar harap ve perişan etti. 447'de Tuğrul Bey'in hükümranlığını kabul eden Ebû- Mansur Şirâz'dan firaz etmeye ve Firuzâbâd da sığınmaya mecbur oldu.

309 ***Argân.*** Argân ismi Farsçadır. Araplar buna Ercan veya Erracan şeklini vermişler. Istahrı, Argân'ın mühim bir şehir olduğunu, hurmalık ve zeytinlikleri bulunduğunu, dağlık ve ovalık olan arazisinin merkezden başlayıp içeriye doğru uzandığını anlatıyor. Suk-el-Ahvâz ve Şiraz'dan altmışar fersah uzakta ve denizden bir günlük yoldadır. Makdisî, ahalisinin misafirperver olduğunu ve bu şehirde karla taze hurma, limon ve üzümün aynı zamanda görüldüğünü, bol zeytinle inciri olduğunu söylüyor. Orada güzel şira ve sabun yapılıyormuş. Minaresi yüksek ve güzel

yapılmış olan camisi gayet güzel ve temizdir. Hububat pazarı görülmeye değer. Temiz bir şehirdir ve kışın orada oturmak gayet hoş olur. Bağları ve bahçeleri ve tatlı suyu vardır. Yazın cehennem gibi sıcak olur. Nehrin suyu üzüm mevsiminden yağmur mevsimine kadar tuzlu olur. Kadınları, her yerden daha konuşkan ve güzeldir. Bu şehri Müslümanlığa kazandıran Osman İbn-ebi As idi. Büyük camiyi Haccac yapmıştı." Hafız Ebru'ya göre bu şehir Nuşirvan'ın babası Firuz oğlu Kubât tarafından kurulmuştur. İsmailîler burasını zapt edip harap etmişlerdi. Üzerinden Puli Tekan denilen köprü geçen ve adı Tab olan bir nehri vardır. Bundan başka birçok ırmaklar vardır. Orada birçok meyveden başka bir nevi çekirdeksiz gayet güzel nar çıkıyormuş. Sulhperver ve sakin olan ahalisi, Tanbur ve Dızkelat kalelerinin sahiplerinin saldırmalarından ve yağmalarından çok zahmetler çekmekte. Bu sık sık hücumlar, şehrin inhitatına sebep olmaktadır.

310 ***Lurdgân.*** Lurdgân veya Lurdcân, Ahvâz

ilinin aynı ismi taşıyan ülkesinin başşehridir.

311 ***İsfahan.*** Makdisî ve Yakut, her ikisi de sırasıyla Cevz ve Yahudiye adını taşımış olan İsfahan hakkında malûmat vermişlerdir. Nâsır-ı Husrev bu şehre vardığı zaman, şehir uzun bir muhasara devrini henüz geçirmişti. Civarını yağma ettikten sonra Tuğrul Bey, 442'de (1050) şehri muhasara etti. Şehir duvarları önünde birçok muharebeler olduktan sonra ahali Tuğrul Bey'e, oradan çekildiği takdirde hükümranlığını kabul edip kendisine bir bac vereceklerini söylediler. Tuğrul Bey, şehrin teslimini isteyince, mukavemet uzun sürdü. Nihayet ahali, açlıktan ve sefaletten teslim olmak zorunda kaldı. Sıkıntı o dereceye varmıştı ki odun tedarik etmek için büyük camiyi yıkmaya mecbur olmuşlardı. Tuğrul Bey 443 (1051) senesinin muharrem ayında şehre girdi. Orasını hükümet merkezi yaptı ve Rey'de bırakmış olduğu hazinesini, esliha(silahlar) ve cephanesini oraya naklettirdi. Emîr Ebû-Mansur Alâ-ud-Devle Kakuyeoğlu tarafından takviye edilmiş olan

şehir surlarının bir kısmını yıktı.

312 ***Amîd.*** XI'inci ve XII'nci yüzyıllarda İran'da şehrin valilerine "Amîd" derler.

313 ***Meskî.*** Meskî veya Meskyan, Kirman hududu boyunca uzanan bir bölgenin adıdır.

314 ***Nayin.*** Yezd ilinin aynı adda bir bölgesinin merkezidir.

315 ***Kufcan.*** Arap coğrafyacılarına göre Gufc, Kufehc veya Kufs, Kerman dağlarında yerleşmiş üç kabileden birisiydi. Fars, Horasan, Cibal ve Sicistan yolları üzerinde eşkıyalık ederlerdi. Makdisî diyor ki: "Fars'a gitmek üzere Tabes'ten yola çıktık. Bu dağlık ülkede bir bölgeden bir bölgeye, kâh İsfahan'a ve kâh Kerman'a yaklaşarak yetmiş gün geçirdik. Bu sarp dağlar, asıl memleketleri olan Kerman'ın başka bir dağından çıkan Kufs denilen bir kabileye sığınak olmuş. Bunlar, vahşi, kıyafetleri korkunç, gayet zalim adamlar. Hiç kimseye tabi değiller ve yağma ile yaşarlar. Kervanları soymakla kalmayıp, yolcuları keserler de. Esirlerinin başlarını koca bir taş üzerine koyup, taşlarla vura vura yılan

ezer gibi ezerler. Böyle bir işkence usulünü neden kullandıklarını sordum, keskin kılıçlarının uçları aşınmasın diye imiş... Her zaman kullandıkları silâh oktur. Kılıç da kullanırlar. Azad-ud-Devle, birçok Kufs'u öldürdü ve dağıttı."

316 ***Biyâbân.*** Istahrî coğrafyasında, Nasır-ı Husrev'in "Biyâbân" dediği çölün muhtelif yollarını gösteriyor. Nasır-ı Husrev'in Nayin'den Tabes'e kadar takip ettiği yolu da zikrediyor.

317 ***Tabes.*** Istahrî, Tabes'in Kayn'dan daha küçük bir şehir olduğunu ve evlerinin çamurdan yapıldığını ve bir surla çevrilmiş bulunduğunu söylüyor. Kalesi yok, havası sıcak, hurması boldur. Suyu kanal vasıtasıyla getirtilmiş.

318 ***Rakka.*** Istahrî, Ibn-i Havkel ve Yakut, bu yeri hiç zikretmiyorlar. Makdisî birkaç kelimeyle, burasının sahraya yakın küçük bir şehir olduğunu, içme ve sulama suyunun çeşmelerden tedarik edildiğini söylüyor.

319 ***Tun.*** Tun hakkında Istahrî ve İbn-i Havkel

bir şey söylemedikleri halde Makdisî, buranın müreffeh ve nüfuslu bir şehir olduğunu söylemektedir. Kayn'dan küçük fakat birçok dokuma tezgâhları ve yün işi yapar işçileri vardır. Bir surla çevrilmiştir ve suyu caminin yanından geçen açık bir kanaldan temin edilmektedir.

320 ***Gunâbâd.*** Gunâbâd veya Cunâbed, Nişabur ilinde Kuhistan bölgesinin merkezidir.

321 ***Kayin.*** Istahrî diyor ki: "Kayin, takriben Serahs kadar büyük bir şehirdir. Evleri kerpiçtendir, etrafında hendeği bulunan bir kalesi var. Cami ve hükümet sarayı kalenin içinde. Suyu yeraltı kanalları vasıtasıyla getirtilmiş. Bahçesi az, civar köyleri seyrek. Kayin, soğuk bir mıntıkadır." Makdisî, Kayin hakkında hiç de iyi bir şey söylemiyor. Ona göre, şehir küçük, pis, hayat şeraiti dar. Konuştukları ağız berbattır. Orada pek çok ipekli kumaş ihraç edilir. Birçok kervan gidip gelir. Fars'ın hazinesidir.

322 ***Felek-ul-Eflâk.*** Dokuzuncu göktür, Felek-i Atlas.

323 ***Âb-ı-Germ (Ilıca).*** Sıcak su manasına gelir. İhtimal ki (203/818)'deki depremde meydana gelmiş bir kaynaktır.

324 ***Senglan.*** Gerek burada, gerek Sefername'nin başında Senglan yerine Sengan okumak daha doğrudur. Sengan, Merv'in mühim bir bölgesiydi. Şehrin kapılarından birine Bâb-ı-Sencan veya Sengan derler.

325 ***Sedere.*** Arap coğrafyacıları bu yerden hiç bahsetmiyorlar. Ebû'l-Ferec Ca'fer ibn-i Kudâme, Sanat-ul-Kitabe'sinde bu bölge hakkında bazı enteresan malûmat vermektedir: "Şeburgân'dan, Belh ilinin bir bölgesi olan Sedere'ye kadar altı fersah vardır. Eskiden bu korkunç yerde postacıların takip ettikleri yoldan ve kervansaraylardan başka bir şey yoktu. 203'te (818) Horasan'da Merv ve Toharistan bölgelerinde vuku bulan zelzele neticesinde Sedere'de büyük bir su kaynağı meydana geldi. Bu kaynağın suyu, arazisi Sedere ekin tarlalarıyla ve ağaçlarla çevrilmiş bir kasaba oldu."

326 ***Destgerd.*** Yakut, bunun Belh'e tabi bir köy

olduğunu söylüyor. Aynı adı taşıyan başka bir yerden ayırt etmesi için buna Destgerd-i-Cemugian derlerdi.